A. JEFIMOV

UUSAEG

I OSA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

Arhieks. ARH

2-41612

A-21500 I

A. V. JEFIMOV

UUSAEG

ESIMENE OSA

ÕPIK KESKKOOLI VIII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Originaali tiitel:

А. В. Ефимов,
Новая история, часть I. Учебник для 8 класса средней школы.
Москва, Учпедгиз, 1957.
Утвержден Министерством просвещения РСФСР.

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
41612

ARHIIVKOGU

ESIMENE JAGU.

UUSAJA ALGUS.

(1642—1789)

1. peatükk.

INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON.

§ 1. INGLISMAA TUGEVNEMINE JA TEMA VÕITLUS HOLLANDI VASTU. INGLISMAA PÕLLUMAJANDUS JA TÖÖSTUS XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Holland ja Inglismaa.

XVI sajandil, pärast esimesi suuri maadeavastusi, olid Hispaania ja Portugal kõige rikkamad riigid. Nad vallutasid määratu suuri asumaid, mis andsid palju kulda. Hispaania ja Portugal olid võimsad riigid, neil olid tugevad sõjaväed, nende laevastik valitses meresid. Kuid see valitsemine ei kestnud kaua; peagi ilmus neile ohtlik võistleja — Madalmaade vabariik.

Pärast XVI sajandi kodanlikku revolutsiooni hakkasid Madalmaad kiiresti arenema, võitsid peagi esikoha maailmakaubanduses ning omandasid väga rikkad asumaad.

Suur areng toimus Madalmaade manufaktuurtööstuses. Peen hollandi lõuend ja villased tooted olid kuulsad kogu maailmas. Hollandlased haarasid suurema osa maailmakaubandusest, vedades oma laevadega kõigi maade kaupu. Neid hüüti «merevoorimeesteks». Näis, et esikoht läks kindlalt Madalmaade kätte. Kuid hollandlaste ülevõim meredel ei kestnud kaua. Hollandi «merevoorimehi» tõrjusid varsti välja «merekoerad», nagu hüüti inglise kaupmehi-mereröövleid. Sõjad, mereröövel, alatu orjakauplemine ja asumaade riisumine panid aluse inglise kodanluse rikkustele.

XVII sajandi keskpaiku kasvasid Inglismaal tunduvalt tööstus, põllumajandus ja kaubandus, tekkis rikas ja mõjukas kodanlus. Siiski pidurdas maa edasist arengut mahajäänud feodaalne põllumajandus, mis oli valitsev tunduval osal Inglismaa territooriumist, samuti ka piiramatu feodaalne kuningavõim.

Tööstus.

Inglismaa linnades pidurdasid tööstuse arengut keskaegsed käsitööstuslikud t s u n f t i d, mida toetas kuningavõim. Tsunftisüsteem takistas tööstuse kasvu. Inglismaa lõuna- ja idaosas arenesid vahepeal kiiresti käsitöö ja m a n u f a k t u u r i d, peamiselt villamanufaktuurid. *Manufaktuurides (ladinakeelsetest sõnadest: «manus» — käsi ja «factum» — tehtud, valmistatud) toimus tootmine palgatööliste abil, kuid erinevalt vabrikust — käsitsi, masinaid rakendamata.* Kalevimanufaktuurid andsid tööd paljudele töölistele, kellest osa töötas kodus. Kalevitööstuse arenemine nõudis palju toorainet (villa) ja soodustas tunduvalt lambakasvatuse arenemist.

Põllumajandus. Talupojad ja mõisnikud.

Pärisorjus kaotati Inglismaal juba XV sajandil võimsate talurahvaülestõusude tulemusena. Vähestes kohtades säilis teoorjus. Edelaosas kerkis kõrvuti k r u n t r e n d i t a l u p o e g a d e g a esile täielike omanike — y e o m e n'ide kiht. Neist eraldus jõukam osa, kes omas sulaseid ning mässis oma naabreid võlgadesse. Neist jõukatest yeomen'idest rääkisid kehvikud, et nad «magavad sulgpatjadel» ja «söövad hõbedalt».

Samal ajal oli lõunas eriti palju talupoegi — k o t t e r e i d[1] (või k o t t e d ž e r e), kes elasid hirmsas vaesuses mõisniku maal ja kellel oli ainult väike hurtsik (kottedž[2]). Nende «kottedžid» olid laotud tahumata kividest, sageli aga tehtud saviga üle määritud roigastest. Katuseks oli pilliroost või mätastest kate. Köeti «mustalt», ilma korstnata, kusjuures suits väljus katuses oleva avause kaudu, täites seejuures kogu elamu. Magati õlgkottidel. Samas, kõrvuti inimestega, olid loomad — paar lammast ja põrsas. Kotterid — kehvikud — läksid harilikult sulasteks mõisnike või rikaste yeomen'ide juurde.

Inglismaa kaguosas palkasid paljud mõisnikud sulaseid (sageli kottereid) ja majandasid oma majapidamist palgatööd ja paremaid maaharimisvõtteid kasutades. Mõisnikud-ettevõtjad müüsid palju vilja ja loomi turul, turustades neid kiiresti kasvavates linnades. Nende majapidamised olid tootlikumad kui feodaalmõisnike maadel olevate talupoegade väikemajandid. Mõisnikke-ettevõtjaid nimetati u u s a a d l i k s.

Paljud uusaadlikud tegelesid kaubandusega või asutasid manufaktuure. Uusaadel oli märksa lähemal kodanlusele kui feodaalmõisnikele.

Mahajäänud põhja- ja lääneosas tegelesid f e o d a a l m õ i s n i k u d karjakasvatusega ning säilitasid vanad maaharimisvõtted — üleribasuse, sunniviisilise külvikorra, kus kõik pidid külvama ja

[1] c o t t e r (ingl. k.) — vähese maaga või maata talupoeg.
[2] c o t t a g e (ingl. k.) — onn, majake.

Inglismaa, Šotimaa ja Iirimaa XVII sajandi kodanliku revolutsiooni algul.

koristama ühel ja samal ajal, kuna pärast saagi koristamist lasti põldudele kari. See takistas põlluharimise uute võtete kasutuselevõtmist. Inglismaa mahajäänud kirderajoonides maksis enamik talupoegi mõisnikule mitte ainult kruntrenti või rendimaksu, vaid ei omanud ka õigust maad müüa või pärandada ilma mõisniku nõusolekuta. Selleks aga, et seda nõusolekut saada, oli vaja maksta mõisnikule suurt tasu.

Hulgalised sunniviisilised tarastamised aitasid kaasa küla ruineerumisele. Paljud oma maa pealt minema kihutatud talupoegadest muutusid hulkuriteks, kes rändasid teedel, otsides tükki

leiba. Seadused kirjutasid ette, et tuleb rangelt jälitada hulkureid, märgistada neid või siis «peksta piitsaga, kuni õlgadest veri väljas». Äärmise viletsuseni viidud talupojad tõusid üles ja hakkasid tarastamisele vastu. Talupoegade liikumised tugevnesid eriti alates 1640. aastast ega lakanud järgneval aastakümnel.

Talupojad-kruntrentnikud mahajäänud põhjas ja läänes tahtsid vabaneda kruntrendi tasumisest mõisnikule. Kotterid püüdsid maad saada. Ka omanikud — yeomen'id — olid eelkõige huvitatud maksude vähendamisest ja naabermõisnike omavoli alt vabanemisest. Nende mõisnike käes olid külas kõik riigiametnike ja kohtunike, samuti ka politsei ametikohad.

Kapitalistliku majanduse arenemist pidurdas kuningavõimu omavoli. Inglise kuningad, kes toetusid mahajäänud feodaalmõisnikele ja kuningale allutatud kirikule, maksustasid raskete maksudega tööstureid, kaupmehi ja uusaadlikke ning rõhusid halastamatult õigusetuid rahvahulki.

§ 2. REVOLUTSIOONI KÜPSEMINE INGLISMAAL.

Stuartite isevalitsuslik valitsemine.

Mahajäänud Šotimaa kuningas James Stuartite dünastiast, Inglise kuningate lähedane sugulane, kes sai 1603. aastal ühtlasi ka Inglise kuningaks, toetus feodaalmõisnikele ega soovinud arvestada parlamenti. James I seadis sisse üha uusi ja uusi makse ilma parlamendi nõusolekuta. Sama tegi ka tema järeltulija Charles I, kes astus troonile 1625. aastal.

Kuninga ametnikud nõudsid rikastelt linnakodanikelt ja aadlikelt «kingitusi» ja «vabatahtlikke laene» kuninga jaoks, keeldumise eest aga saatsid vanglasse. Kuningas võttis endale ainuõiguse (monopoli) seebi, viina, söe, raua tootmiseks ja müümiseks ning loovutas seda õigust suure raha eest üksikutele rikastele. Need monopolid kutsusid esile kodanluse erilise rahulolematuse.

Charles I ajal muutus anglikaani kirik, mille peaks oli kuningas, eriti tugevaks; tal olid suured maavaldused ja ta võttis talupoegadelt suuri makse maarentimise eest ning kümnise näol kirikuteenistuse eest. Need maksud kutsusid esile suure rahulolematuse. Igasugust väljaastumist anglikaani kiriku vastu karistati rangelt.

Näiteks kuningavõimude arveteõiendamisest anglikaani kiriku vastaste kallal on doktor Bastwicki ja ta sõbra Lilburne'i kohtuasi.

Kuninga kohus pani doktor Bastwicki vanglasse anglikaani kiriku ja ta piiskoppide vastaste brošüüride väljaandmise eest. Bastwick kinnitas, et piiskopid on «saatana sabarakud». Kohtuotsuse järgi lõikas timukas väljakul rahva juuresolekul pika

noaga tal ära mõlemad kõrvad, pärast seda põletas talle kuuma vardaga näole märgi. Kohus määras Bastwickile 5 tuhat naelsterlingit (50 tuhat kuldrubla) trahvi ja mõistis ta eluajaks vangi.

Vanglas külastas Bastwicki Lilburne, vaese mõisniku poeg, kes teenis õpilasena ühe kalevikaupmehe juures Londonis. Bastwicki palvel sõitis Lilburne Hollandisse ja andis seal välja Bastwicki poolt vanglas kirjutatud raamatu. Selle eest trahviti Lilburne'i 500 naelsterlingi suuruse trahviga, teda peksti nuudiga kogu tee vanglast parlamendihooneni ja pandi häbiposti, raske puupakk kaelas. Ta kannatas mehiselt piinamist ja pöördus endiselt rahva poole, paljastades kuninga ja kiriku omavoli. Kui tal suu kinni topiti, võttis ta taskust lendlehed üleskutsega rahvale ja hakkas neid laiali pilduma.

Karm karistus ei murdnud Lilburne'i. Ta andis välja raamatu, mis oli suunatud kuninga ja ta poolehoidjate vastu, nõudes valimisõiguse laiendamist, mille eest ta pandi ahelaisse ja mõisteti eluajaks vangi. Lilburne oli vangis üle kahe aasta. Teda vabastas alanud revolutsioon. Lilburne oli vaid üks paljudest, keda kuningavõimud taga kiusasid.

Charles I saatis parlamendi laiali ega kutsunud seda kokku 11 aasta jooksul. Charles I püüe taastada isevalitsust kutsus esile kodanluse ja uusaadli meelepaha. Kuid peamine oli see, et rahvahulkades küpses viha kuningavõimu vastu.

Lilburne. *Gravüür.*
Lilburne, ratsaväe ohvitseri mundris, on kujutatud kaitsekõne ajal kohtus. Tal on käes raamat «Inglismaa ahelad». Ülal — Londoni linnanõukogu poolt Lilburne'i auks 1649. a. valmistatud medal.

Inglise revolutsiooni põhjused.

Feodaalmõisnike valitsemine põhjas ja läänes pidurdas põllumajanduse arengut. Kuningavõim toetas mahajäänud feodaalmõisnike ja anglikaani kiriku ülemvõimu, mis lämmatas kõike

eesrindlikku. Kuninga poolt kehtestatud monopolid takistasid tööstuse arenemist. Parlamenti ei kutsutud kokku. Kodanlus oli poliitiliste õigusteta.

Manufaktuurtööstuse ja eesrindliku, tootlikuma põllumajanduse edasiarenemine muutus võimatuks ilma revolutsioonita, ilma piiramatult isevalitsusliku kuninga vägivaldse kukutamiseta ning ilma tema peamiste tugede — feodaalaadli ja anglikaani kiriku — purustamiseta.

Inglise kodanliku revolutsiooni perioodid.

Inglise revolutsiooni ajaloos on selgesti eristatavad kolm perioodi: esimene — revolutsiooni eelõhtu, aastad **1640** — **1642**, parlamendi kokkukutsumisest kuni kodusõja alguseni Inglismaal. Teine periood — kodusõda, teravaima klassivõitluse periood, aastad **1642**—**1649** kuni kodusõja lõpuni, Inglise vabariigi väljakuulutamiseni ja kuninga hukkamiseni. Kolmas, viimane periood — vabariik ja protektoraat (kodanluse sõjaline diktatuur), aastad **1649**—**1658**, varsti pärast seda taastati Inglismaal kuningavõim, mis kehtib seal ka meie päevil. *Kodanlik revolutsioon Inglismaal oli võimuhaaramine kodanluse poolt, kes koos uusaadliga oli juhtinud rahvaülestõusu feodaalaadli ja kuninga isevalitsuse vastu. Tulles pärast kuninga kukutamist ja feodaalaadlike üle võidu saavutamist võimule ning taganud tingimused kaubanduse, tööstuse ja kapitalistliku põllumajanduse kiireks arenemiseks, tugevdas kodanlus oma survet rahvahulkadele.*

Revolutsiooni eelõhtu 1640.—1642. a.

1640. aasta lõpul kuninga poolt kokku kutsutud parlament koosnes peamiselt uusaadlist. Selle asemel et anda kuningale raha Šotimaal alanud ülestõusu mahasurumiseks, hakkas see otsustavalt tegutsema kuninga vastu. Seda parlamenti, mis oli koos 12 aastat, nimetati «pikaks parlamendiks». Parlament nõudis kohut minister lord Straffordi, kuninga isevalitsusliku poliitika kõige agarama elluviija üle. Londoni rahvahulgad toetasid seda nõudmist. **1640**. aastal piirasid sellide, käsitööliste ja tööliste salgad kuninga lossi ümber, ähvardades hoonesse sisse tungida. Londoni tänavatel algasid relvastatud kokkupõrked kuninga sõjavägede ja rahvahulkade vahel. Siis ohverdas kuningas oma soosiku. Strafford anti parlamendi kohtu alla ja hukati.

Rahvahulkade ärevus kandus Londonist paljudesse maakohtadesse. Talupojad keeldusid tasumast makse maa eest, hakkasid maha raiuma mõisametsi ning küttima metsloomi ja -linde lordide parkides. Mõnedes kohtades haarasid talupojad relvad ja purustasid mõisnike maju. See hirmutas uusaadlit ja sellepärast käskis alamkoda talupoegade liikumise maha suruda. Samal ajal astus ta

välja ka kuninga vastu. Alamkoda otsustas, et kui kuningas ei kutsu parlamenti kokku kolme aasta jooksul, siis on parlamendil endal õigus kokku tulla ilma kuninga loata. Peale selle tühistas parlament kõik kuninga poolt välja antud monopolid.

Pikk parlament esitas kuningale nõudmise, et riigikirik ei alluks mitte kuningale, vaid parlamendile ning ministrid oleksid vastutavad parlamendi ees, s. o. et nad läheksid erru neil juhtudel, kui parlament ei nõustu nende tegevusega.

Siis otsustas kuningas parlamendiga arveid õiendada. Ta ilmus alamkotta suure relvastatud saatjaskonnaga, et arreteerida vastuhaku juhid. Kui aga avaldati kuninga dekreet nende arreteerimise kohta, siis ilmnes, et neid saadikuid ei olnudki kohal. Nagu ütles Charles I, «linnukesed lendasid minema». Nad varjasid end Londoni Citys, pealinna kaubanduskeskuses, kus asusid laod, ettevõtted ja pangad. Saadikuid kaitsesid käsitöölised ja madrused. Londonisse ilmus pealinna ümbrusest viis tuhat talupoega ja väikemõisnikku relvadega, et toetada parlamenti võitluses kuninga vastu. Igaühe kübarale oli kinnitatud petitsioon[1] parlamendi poliitiliste nõudmiste toetamiseks. *Sel viisil hakkasid mitte ainult linna, vaid ka küla rahvahulgad osa võtma poliitilisest võitlusest, asusid revolutsiooniteele.* Saadetuna oma relvastatud kaitsest, tulid viis saadikut varsti triumfeerides parlamenti tagasi. Londoni kodanike maakaitsevägi, mis koosnes kaupmeestest ja käsitöölistest, võttis enda peale alamkoja kaitsmise. Seejärel nõudis parlament endale õiguse nimetada ministreid, kontrollida sõjaväge ja laevastikku ning valitsuse kogu välis- ja sisepoliitikat.

Kuningas, nähes, et pealinn talle ei alistu, sõitis oma poolehoidjatega Inglismaa põhjaossa, et koguda aristokraatide-feodaalmõisnike abil sõjaväge selles mahajäänud feodaalses riigiosas.

§ 3. RAHVAHULKADE JA PARLAMENDI VÕITLUS KUNINGA VASTU. KODUSÕJA ALGUS.

Kodusõda aastail 1642—1649.

1642. aasta augustis kuulutas kuningas parlamendile sõja. Lordid-aristokraadid abistasid kuningat rahaliselt. Kuninga poole hoidusid Inglismaa kõige mahajäänumate osade — põhja ja lääne, samuti ka Walesi — feodaalmõisnikud. Kuninga pooldajaid hüüti kavalerideks (kavaler — rüütel, õukondlane). Kavalerid riietusid uhkelt ja kandsid kohevaid lokkidega soenguid, mis oli aadlike privileeg.

Võitluseks kuningaga kogus parlament oma sõjaväe, mis koosnes Inglismaa eesrindliku kaguosa, kus asusid London ja teised suured linnad, elanikest. Kuninga vastu peetava võitluse eesotsas olid uusaadel ning kodanlus — manufaktuuride omanikud ja

[1] petitsioon — palve või nõudeavaldus.

kaupmehed. Neid toetasid talupoegade ja käsitööliste suured hulgad. Parlamendi sõjaväega ühinesid ka madrused, kes ajasid laevadelt minema ohvitserid, kuninga pooldajad.

Parlamendi sõjaväes riietuti lihtsalt ega kantud kohevaid lokke, seepärast kutsuti parlamendi pooldajaid «ümarpeadeks».

Kui kuninga poolehoidjad kuulusid peamiselt anglikaani kiriku alla, s. o. kiriku alla, mille eesotsas seisis kuningas, siis parlamendi sõjaväkke koondusid puritaanid, anglikaani ja katoliku kiriku ägedad vaenlased. Puritaanid olid kiriku «puhastamise» ja kirikukommete lihtsustamise pooldajad. Sõna «puritaan» pärineb ladinakeelsest sõnast «purus» — puhas.

Cromwell ja tema «uut tüüpi sõjavägi».

Kuninga hästi väljaõpetatud sõjavägi algul peksis «ümarpäid», parlamendi kiiruga kogutud sõjaväge. Kuid olukord muutus, kui parlamendi sõjaväkke hakkasid astuma jõukate ja kesktalupoegade (yeomen'ide), väikerentnike, käsitööliste ja tööliste salgad.

Oliver Cromwell. Kujutatud 51-aastasena. Tal on seljas poolraudrüü, mida kasutati mitte lahingulisteks eesmärkideks, vaid ehtimiseks.

Esimese niisuguse salga kogus alamkoja liige, keskmise jõukusega mõisnik uusaadli hulgast Oliver Cromwell.

Juba revolutsiooni algul pöörati alamkojas tähelepanu ühele parlamendi liikmele, kes visalt, energiliselt ja veendunult astus välja kuninga ja anglikaani kiriku vastu. See oli Cromwell. Pikka kasvu, tugeva kehaehitusega, lihava punetava näoga, terashallide silmadega ja kastanpruunide juustega, valju, terava ning kriiskava häälega Cromwell oskas tõmmata endale kogu parlamendi tähelepanu. Ta riietus lihtsalt, kandes külarätsepa õmmeldud jämedast lõuendist valge kraega ülikonda.

Kui algas sõda kuninga vastu, astus Cromwell sõjaväkke kaptenina. Tema ratsasalga võitlejaid hüüti nende vapruse ja vastupidavuse pärast «raudkülgseteks». Need olid oma õigsuses veendunud inimesed, kes olid otsustanud võidelda lõpuni isevalitsusliku kuninga omavoli ning kuninga ja feodaalmõisnike võimsa tööriista — anglikaani kiriku vastu.

Cromwelli väesalgas valitses raudne distsipliin. Kui tunnimees või valve tabati postil magamas, lasti ta maha. Surmanuhtlusega karistati seda, kes viskas ära või kaotas relva — oda või musketi. Cromwell keelas rangelt teha ülekohut rahulikule elanikkonnale.

Isegi viljapuude rikkumine tõi endaga kaasa valju karistuse. Cromwelli plaani järgi loodud «uut tüüpi sõjaväkke» avati pääs talupoegadele ja käsitöölistele — meistritele, sellidele ja õpipoistele. Kui vanas, kuninglikus sõjaväes olid komandörideks suursugused aadlikud, siis uues sõjaväes võis kohata endist kingsseppa, veovoorimeest ja tüürimeest. Enamus komandöridest olid aga kesk- või väikemõisnikud. Peagi sai Cromwell parlamendi sõjaväe üheks kõige silmapaistvamaks juhiks.

1645. aasta suvel kohtas «ümarpeade» sõjavägi kuninga peajõude lahingus Naseby küla juures. Parlamendi sõjaväes oli ligi 10 tuhat võitlejat, neist 6 tuhat ratsaväelast, keda juhatas Cromwell.

Selles lahingus saavutas parlamendi sõjavägi otsustava võidu, võttes 5 tuhat vangi ja saades sõjasaagiks kogu kuninga suurtükiväe. Võitjad said kätte ka Charles I kirjavahetuse, millest oli näha, et ta reetlikult kutsus appi Prantsuse kuningat. Hiljem võeti Charles I kinni ja jäeti parlamendi poolt vahi alla.

Pärast kuninga arreteerimist kuulutas parlament, et sõda on lõppenud ja sõjavägi lastakse koju. Parlament tahtis revolutsiooniliselt meelestatud sõjaväest võimalikult kiiresti lahti saada.

Pika parlamendi tähtsamad reformid.

Selleks ajaks viis parlament läbi rea üritusi uusaadli ja kodanluse huvides. Parlament allutas endale kiriku. Sõjaväe nõudmisel konfiskeeris parlament maa kuninga ja anglikaani kiriku kõige kindlamatelt poolehoidjatelt. Suurema osa neist maadest hoidsid uusaadel ja kodanlus endale ja ainult väike osa müüdi hingehinna eest talupoegadele.

Parlament tühistas mõisnike huvides kõik mõisnike kohustused kuninga vastu, mis olid seotud maa valdamisega. Langesid ära kuningale keskaegse isikliku rüütliteenistuse asemel tasutavad maksud, maksud kuningale maa pärandamisel ja selle müümisel jms. maksud. Maa kuulutati mõisniku täielikuks omandiks. Mõisnikud saavutasid, mida tahtsid. Samal ajal otsustas parlament, et talupojad peavad endiselt tasuma oma makse mõisnikule ja kandma teisi kohustusi, näiteks maksma vihatud kümnist (nüüd parlamendile alluva kiriku heaks).

Parlament koosnes uute mõisnike ja kodanluse esindajaist ning tegutses nende huvides.

Inglise kodanliku revolutsiooni ajal võitles kodanlus liidus uusaadliga monarhia, feodaalaadli ja valitseva anglikaani kiriku vastu. Revolutsiooni peajõuks olid aga rahvahulgad.

§ 4. RAHVAHULKADE VÄLJAASTUMISTE TUGEVNEMINE. REVOLUTSIOONI SUURIM TÕUS 1649. AASTAL. RAHVALIIKUMISE MAHASURUMINE CROMWELLI POOLT.

Lõhe parlamendi ja sõjaväe vahel.

Viinud parlamendi kaudu läbi endale tähtsad üritused, hakkasid uued mõisnikud ja suurkodanlus rohkem kartma rahvahulki kui kuningat. Sõjaväes saadi teada, et paljud parlamendi liikmed on üle läinud kuninga poole ja tahavad teda vabastada. Siis võttis ratsasalk Cromwelli korraldusel kuninga öösel ära parlamendi kaitse alt. Kuninga küsimusele «Missuguse võimuna te tegutsete?» näitas Charles I vangi võtnud ohvitser vaikides püstolile. Koidikul küsis kuningas jälle: «Kus ja missugused volitused teil on?» — «Siin on minu volitused,» vastas ohvitser, osutades sõduritele. Siis tähendas kuningas nukralt: «Peab tunnistama, mul pole kunagi olnud juhust näha volitusi, mis oleksid kirjutatud selgema käekirjaga . . .» Arreteeritud kuningas toimetati sõjaväe asukohta.

Sõjavägi, mitte alludes parlamendi käsule tema laialisaatmise kohta, läks Londoni ja ajas parlamendist kuninga poolehoidjad minema.

Lõhe sõjaväes.

1647. aastal, pärast Londoni vallutamist sõjaväe poolt, lakkas parlament olemast seisukorra peremees. Võim läks tegelikult üle sõjaväele, kuid sõjaväes endas algas lõhenemine.

Sõjaväes oli sõdurite hulgas suur mõju *võrdsustajatel*, kes arvasid, et inimesed on sündimisest saadik vabad ja üksteisega võrdsed, kuid selle tõttu, et kehtib kuninga, aristokraatide ja rikaste võim, on nad neist rängas sõltuvuses. Võrdsustajad, eesotsas Lilburne'iga, nõudsid kohut kuninga üle ja taotlesid üldise valimisõigusega vabariigi väljakuulutamist, ehkki nad ei nõudnud valimisõigust naistele, palgatöölistele, töölistele ja teenistujatele. Samal ajal olid võrdsustajad eraomanduse kindlad kaitsjad. Määratu suur kuulsus sõjaväes oli Lilburne'il, kes lasti vanglast välja pärast revolutsiooni algust. Lilburne andis välja brošüüre ja lendlehti, mis laialdaselt levisid sõdurite hulgas.

Sõjaväes tekkinud sõdurite organisatsioonid pooldasid võrdsustajaid ja, võideldes sõjaväe mõisnikest ladviku vastu, taotlesid kuninga hukkamist, nõudsid vabariigi kehtestamist, üldist valimisõigust ja ülemkoja kaotamist. Need sõdurite organisatsioonid ajas laiali Cromwell, kes toetus ohvitseridele aadlike ja suurkodanluse hulgast.

Vabariik Inglismaal. Kuninga hukkamine.

Ent sõjavägi nõudis kuninga hukkamist. **1649.** aasta jaanuaris tunnistas alamkoda faktiliselt Inglismaa vabariigiks ja määras kuninga üle kohtumõistmiseks 135 inimesest koosneva tribunali. 30. jaanuaril **1649.** a., suure rahvahulga juuresolekul, raiuti pea maha Inglise kuningal Charles I Stuartil kui oma rahva vastu sõdima hakanud äraandjal.

Varsti kuulutas alamkoda, et ülemkoda (lordidekoda) kaotatakse. Otsus kõlas järgmiselt: «Inglismaa alamkoja liikmed, veendunud väga pikaajalise kogemuse varal selles, et ülemkoda on kasutu ja inglise rahvale hädaohtlik, otsustasid ta hoopis kaotada.»

Äärmiste võrdsustajate väljaastumised.

Pärast kuninga hukkamist, alates **1649.** aastast, muutus kuninga üle saavutatud võidust julgustatud rahvahulkade liikumine eriti tugevaks. 1649. aastal, kui mitu polku ühines võrdsustajatega ja üles tõusis, viis Cromwell ise 4000 sõdurit ülestõusu maha suruma, laskis maha sõdurite juhid, kuus juhti aga ajas läbi kadalipu.

Arreteeriti ka võrdsustaja Lilburne, kes kirjutas, et rikkad rõhuvad rahvast, et nad panid rahva «uutesse orjuseahelatesse». Kuninga vastu võideldes toetus Cromwell sõdurite hulkadele, kui aga sõdurid esitasid oma nõudmised, siis õiendas ta karmilt nendega arveid. Kodanlus oli Cromwellist vaimustuses. Parlament avaldas talle tänu. Rahakad ärimehed tõid talle kuldkarika.

Kodusõjale Inglismaal kaasnes seisak tööstuses ja langus põllumajanduses, nälg ja rahvahulkade viletsus. Londoni lähedastele küngastele ja mujale ilmusid «äärmised võrdsustajad» — kehviktalupojad ja käsitöölised; neid kutsuti «diggeriteks», s. o. «kaevajateks», kuna nad, asunud elama telkidesse, hakkasid üles kaevama kasutamata maid. Nad väitsid, et lihtrahvas ei saanud revolutsioonilt midagi. Nad nimetasid end «tõelisteks võrdsustajateks», kuna nad *tahtsid võrdsustamist mitte ainult poliitilistes õigustes, vaid ka varanduse võrdsust.* «Maa ei ole kellegi oma,» rääkisid diggerid. Winstanley, üks diggerite juhte, kirjutas: «Inimesed peavad püüdma välja kihutada maailmast selle neetud asja, mida nimetatakse eraomanduseks.» «Koos töötage ja koos sööge leiba.» «Hävitage omandus, — siis ei ole rikkaid ega vaeseid, kaovad rõhumine ja sõjad.» Kuid Winstanley tahtis ekslikult rõhumist hävitada mitte võitluse ja ülestõusu teel, vaid üksnes veenmise ja eeskuju teel.

Cromwell ajas «kaevajad» laiali sõjalise jõuga ja arreteeris palju äärmisi võrdsustajaid.

Mitmes kohas maal puhkesid talurahvarahutused, mis olid suunatud kogukonnamaade «tarastamise» vastu lordide poolt. Cromwell karistas karmilt talupoegi, kes hoidusid kõrvale sõjaväkke

võtmisest, samuti karistas ta tarastamise vastu suunatud ülestõusude eest.

Ehkki feodaalne ühiskonnakord Inglismaal oli pehastunud, oli siiski vajalik rahvahulkade — talupoegade ja käsitööliste — relvastatud vahelesegamine selle korra lõplikuks purustamiseks. Revolutsiooni viis võidule ainult talupoegade (yeomanry) ja käsitööliste vahelesegamine, kes vapralt võitlesid kuninga poolehoidjate vastu linnades ja maakohtades.

Võitluses kuninga vastu juhtis Cromwell rahvahulki ja tegutses väga otsustavalt. Ta võttis abiks vägivalla, hukkas kuninga, õiendas arved tema poolehoidjatega, saatis mõned tapalavale. Kuid Cromwell oli kodanluse ja uusaadli käsilane ning kui rahvahulgad esitasid nõudmisi oma olukorra põhjalikuks parandamiseks, õiendas Cromwell nendega julmalt arveid.

§ 5. KODANLIKU INGLISMAA SÕJAD JA KOLONIAALVALLUTUSED. PROTEKTORAAT.

Ülestõusu mahasurumine Iirimaal.

Cromwell saatis tunduva osa sõjaväest Iirimaale (mille Inglismaa vallutas XII—XVI sajandil), et maha suruda ülestõus, mis kestis seal juba 8 aastat, ning võtta iirlastelt maa ja autasustada sellega oma ohvitsere ning sõdureid. 1649. aastal alustas Cromwell saare alistamist, mille elanikkond kaua ja visalt vastu pani. Cromwell poos üles iiri talupoegi ja põletas maha nende viletsad hurtsikud. Talupojad jäid hulgaliselt ilma maast, kuna see jagati inglise ohvitseridele ja sõduritele ning haarati lordide poolt. Cromwell kasutas oma sõjaväge, mis koosnes peamiselt keskmistest ja jõukatest talupoegadest, iiri talupoegade orjastamiseks ja Inglismaa kehvtalurahva liikumise mahasurumiseks.

Iirimaa alistamine ja rüüstamine juhtis Inglise sõjaväe kauaks ajaks kõrvale osavõtust sisepoliitilisest võitlusest. Sõda Iirimaal polnud enam sõjaväe k o d u s õ d a kuninga vastu, vaid k o l o n i s a a t o r l i k sõda, röövsõda. Inglise lordid, kes haarasid maid Iirimaal, mitte ainult et rõhusid iirlasi, vaid toetasid Inglismaalgi rahvahulkade rõhumist ja aitasid kaasa monarhia taastamiseks tulevikus. Inglased võtsid vangi ja müüsid orjusse Põhja-Ameerikasse palju ülestõusudest osa võtnud iirlasi.

Sõda Madalmaadega.

Surunud maha ülestõusu Iirimaal, suunas Cromwell oma jõud Hollandi vastu, kes oli Inglismaa peamine võistleja võitluses esikoha pärast merel. Inglismaa ehitas suure sõjalaevastiku, mis koosnes neljakümnest suurtükkidega varustatud laevast. 1651. aastal andis parlament välja m e r e s õ i d u s e a d u s e (Navi-

gatsiooniakti), mis oli suunatud hollandlaste vastu. Selle seaduse järgi oli lubatud kaupade sissevedu Inglismaale ainult Inglise laevadel või nende riikide laevadel, kus need kaubad olid toodetud. «Merevoorimehed», kes vedasid oma laevadel kõikide riikide kaupu, tõrjuti eemale kauplemisest Inglismaa ja tema asumaadega. Kuid Holland ei tahtnud loovutada oma esikohta merel uuele kapitalistlikule maale — Inglismaale. Algas sõda, mis kestis kaks aastat ja lõppes Inglismaa võiduga. Hollandlastel tuli tunnustada neile ebasoodsat «meresõiduseadust».

Püüdes laiendada Inglismaa asumaid, vallutas Cromwell Hispaanialt Jamaika saare Lääne-Indias. Jamaika suhkrupillirooistandustes kasutasid inglastest plantaatorid ulatuslikult orjusse saadetud iirlaste tööd.

Protektoraat.

Osa kodanlust ja uusaadlit, suhtudes vaenulikult rahvaliikumisse, hakkas taotlema sõjalise diktatuuri kehtestamist. Ohvitseride ladvik kuulutas 1653. aastal Cromwelli valitsuse peaks eluaegse lord-protektori tiitliga (sõna «protektor» esialgne tähendus on «soosija», «kaitsja»). Protektor hakkas valitsema riiki parlamendita. Võimas sõjavägi allus talle vastuvaidlematult. Kogu Inglismaa oli jaotatud ringkondadeks, mille eesotsas olid Cromwellile ustavad kindralid. Cromwell muutus sõjaliseks diktaatoriks, tegutsedes kui uusaadli ja kodanluse käsilane, kes ei soovinud kuningavõimu taastamist, kuid samal ajal püüdsid karmilt maha suruda rahvahulkade liikumist. Kuid rahvaliikumisega arved õiendanud kodanlus jäi rahva toetusest ilma. Kuninga poolehoidjad tõstsid pead ja hakkasid ette valmistama võimuhaaramist.

§ 6. STUARTITE RESTAURATSIOON JA PARLAMENDI VÕIMU KEHTESTAMINE.

Stuartite restauratsioon (võimu taastamine).

Cromwell suri 1658. aastal. Selleks ajaks oli sõjaväes kasvanud sõdurite hulkade rahulolematus. Siis taastasid rahva «alamkihtide» liikumisest hirmutatud uusaadel ja kodanlus Cromwelli kindralite toetusel, kes olid sõjavägedega vallutanud Londoni, kuningavõimu ja kutsusid nagu enne revolutsioonigi kokku mõlemad kojad, alamkoja ja ülemkoja. 1660. aastal võimule tagasi tulnud Stuartid hakkasid revolutsioonist osavõtnutega arveid õiendama. Isegi Cromwelli ja teiste silmapaistvate revolutsioonist osavõtnute laibad kaevati haudadest välja ja tõmmati võllasse.

Võimule tagasi tulnud Stuartid vihkasid mitte üksnes inglise rahvast, vaid ka inglise kodanlust, kes oli seisnud revolutsiooni eesotsas. Kodanlus oli sunnitud otsima abinõusid enda kaitsmiseks

kuninga kättemaksu ja omavoli eest. 1679. aastal võttis parlament vastu Habeas Corpus Acti, mis tähendab «sa omad keha» (nii kirjutati kohtuniku käsus vanglaülemale, kelle vanglas oli arreteeritu). Selle käsu järgi tuli arreteeritu, kes nõudis, et teda kohtusse antaks, 24 tunni jooksul toimetada kohtuniku juurde tema arreteerimise seaduslikkuse kindlakstegemiseks. Tegelikult said seda õigust kasutada ainult rikkad, kuna kohtunik nõudis kinnipeetu vabastamise eest sageli suurt käsiraha.

Pärast lühikest võitlust, aastal 1688, pani parlament toime pöörde ja kukutas Stuartid, pannes troonile nende kaugelt sugulase. Sellest ajast peale võis riigimakse ja teisi rahalisi lõive määrata ainult parlament. Samuti otsustas parlament sõjaväe värbamise ja sõjaväe ülalpidamiseks raha andmise küsimused. Seega siis määrati kindlaks, et tähtsamaid küsimusi hakkab lahendama mitte kuningas, vaid parlament. *Parlamendis valitsesid suurmaapidajad ja kodanlus,* kes ajasid poliitikat oma huvides. Rahvahulgad olid valimisõigusest ilma jäetud.

Koha alamkojas võis osta iga rikas inimene. Harilikult toimus see nii: paljud maakohad, mis saatsid ammust ajast saadikuid alamkotta, jäid rahvavaeseks; ostnud niisuguse «pehkinud kohakese», omandas selle omanik ühtlasi ka koha parlamendis. Müüdavad olid mitte ainult kohad parlamendis, vaid ka saadikud ise, kes ajasid asju altkäemaksu eest ja pressisid ministritelt kingitusi välja nende toetamise eest.

Parlamendis valitses vaheldumisi kaks parteid — toryd ja whigid. Toryde partei esindas parlamendis suurmaaomanikke. Whigide parteis olid peale suurmaaomanike pankurid, kaupmehed ja meretaguste istanduste omanikud.

Parlament andis välja seadusi suurmaaomanike ja kapitalistide huvides ning aitas kaasa kapitalistliku korra kindlustamisele ja arenemisele Inglismaal.

§ 7. INGLISE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TULEMUSED.

Inglismaa tugevnemine pärast kodanlikku revolutsiooni.

Inglise kodanliku revolutsiooni tulemusena kaotati piiramatu kuningavõim, feodaalmõisnike ja kuningale allunud kiriku valitsemine. Kõrvaldati kapitalismi arenemist pidurdanud takistused. Pärast revolutsiooni arenesid Inglismaal kiiresti põllumajandus ja tööstus, kus kasutati palgatöölisi, eriti villa- ja rauavalmistamise manufaktuurid, kasvasid linnad.

Talupojad, kes kindlustasid kodanluse võidu, ei saanud maad, vaid jäid sellest lõplikult ilma. Maakohtades toimusid parlamendi ja kohalike võimude toetusel massilised sunniviisilised kogukonnamaade tarastamised. *Tarastamiste tagajärjel kiirenes talupoegadeomanike — yeomen'ide — lõplik laostumine ja hukkumine.* Laos-

tunud talupojad läksid tööle linnadesse või suurte raskustega võideldes asusid ümber Inglise asumaadesse Ameerikas.

Meresõiduseaduse kaitse all arenes Inglismaa kaubandus meretaguste asumaadega hoogsalt.

Asumaade röövimise ja orjakauplemise arvel kogunesid inglise kodanlusele määratu suured rikkused.

Inglise XVII sajandi revolutsiooni tähtsus.

Revolutsioon võitis Inglismaal tänu rahva, talupoegade ja käsitööliste otsustavale vahelesegamisele. Kuid kodanlus lõhestas talurahva. Cromwell kasutas talupoegadest ja käsitöölistest koosnevat sõjaväge rahva alamkihtide, vaesemate linnaelanike, kehvtalurahva, sõdurite hulkade ja ülestõusnud iirlaste mahasurumiseks.

Surunud maha rahvaliikumise ja orjastanud iirlased, kasutasid uued mõisnikud liidus suurkodanlusega revolutsiooni kapitalistliku ekspluateerimise tugevdamiseks.

Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon oli tähtsaks sündmuseks Euroopa ja isegi maailma ajaloos. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja oli ajaloos uue ajastu — uusaja alguseks.

Keskajal valitses feodaalkord. Siis domineeris põllumajandus. Põhiklassideks olid maaomanikud-aadlikud ja talupojad. Feodaalid-aadlikud sundisid talupoegi enda kasuks töötama, nõudsid neilt teotööd ja kruntrenti, elasid nende töö arvel, ekspluateerisid neid. Feodaalide ja talupoegade vahel käis klassivõitlus. Uusajal kujunes välja kapitalistlik kord, juhtiv osa läks aadlikelt-mõisnikelt üle kodanlusele. Kapitalistlik kord on rajatud palgatööle, tööliste ekspluateerimisele kodanluse poolt.

Üleminek keskajalt uusajale on üleminek feodaalkorralt kapitalistlikule korrale.

Kapitalismi ajal ei ole töölised oma peremeeste omandiks, nagu orjad ja pärisorjad. Kuna aga tootmisvahendid — vabrikud, masinad, maa — kuuluvad kapitalistidele, töölised aga on neist ilma jäetud, on nad sunnitud asuma tööle tasu eest, s. o. töötama kapitalistide rikastamiseks. Vastasel korral sureksid nad nälga.

Kapitalismi ajal saavutab tohutu arenemise saaduste tootmine vahetuseks, kaubatootmine. Kapitalistid müüvad ühtesid kaupu ja ostavad teisi. Otsides teenistust, on töölised sunnitud pakkuma oma tööd, müüma oma tööjõudu kapitalistidele. Kõrvuti teiste kaupadega *muutub kaubaks ka tööjõud.* Töölised saavad oma töö eest raha ja ostavad toiduaineid, rõivaid jm. Sellest ajast peale, kui tööjõud muutub kaubaks, algab kapitalistlik tootmine.

Kapitalistid ei tasu tööliste töö eest täielikult; nad omastavad töölistele tasumata jääva töö, kusjuures nad püüavad oma kasumite suurendamiseks seda tasumata jäetud töö hulka suurendada.

Kapitalismi ajal teravneb üha enam tööliste võitlus kapitalistide vastu. See võitlus viib proletaarse revolutsioonini.

2. peatükk.

INDIA ORJASTAMINE INGLISMAA POOLT. TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS INGLISMAAL.

§ 8. INDIA ORJASTAMINE INGLISMAA POOLT. RIKKUSTE KUHJUMINE JA RAHVAHULKADE ÄÄRMINE VAESUS INGLISMAAL.

India vallutamine ja rüüstamine Inglismaa poolt.

Tee Lääne-Euroopast Indiasse rajasid portugallased XV sajandi lõpul, aastal 1498. Nende järel ilmusid Indiasse hollandlased, inglased ja prantslased ning kohe algas nende vahel äge võitlus ülemvõimu pärast selle viljaka, tihedalt rahvastatud, vana kultuuriga maa üle.

Uusaja alguseks oli Indias märkimisväärselt arenenud kaubandus, linnades arenes käsitöö. Feodaalses Indias olid külakogukonnad, kus igal talupojal oli maatükk, karjamaad olid aga ühised; ühiselt tegid talupojad niisutussüsteemi korrashoiuks vajalikke töid ja täitsid riiklikke koormisi. Need koormised moodustasid harilikult poole kuni kaks kolmandikku saagist. Peale selle läks üks kümnendik saagist kogukonna ladviku — vanemate, kirjutajate, samuti ka kogukonna heaks töötavate käsitööliste: sepa, puusepa jt. ülalpidamiseks. Mõnel pool esinesid Indias manufaktuurid. India kangaid — musliini, kalinguri ja tafti — veeti välja isegi Euroopasse. XVI sajandil oli Delhi kõige suurem ja õitsvam kõigist maailma tolle aja linnadest.

India elanikkond jagunes seisustesse — k a s t i d e s s e, näiteks preestriteks, sõjameesteks ja talupoegadeks. Kuid osa elanikkonnast ei kuulunud kastidesse, moodustades selle kõige madalama ja õigusetuma kihi, s. o. «p u u d u t a m a t u d». Arvati, et nende või isegi nende varju puudutamine rüvetab preestreid. «Puudutamatud» olid tervele kogukonnale kuuluvad orjad.

XVI sajandil ühendasid suure osa Indiast vallutajad — «suurmogulid» (mongolite dünastia).

India elanikkonda suurte maksudega kurnava mogulite-vallutajate dünastia ülevõim oli ebakindel. XVIII sajandi esimesel poolel, feodaaltülide ja talurahvaülestõusude tagajärjel, lagunes Mogulite impeerium üksikuteks feodaalvaldusteks. Killustatud, kodusõdades nõrgendatud India langes eurooplastest vallutajate saagiks.

Ülemvõimu pärast Indias käis visa võitlus prantslaste ja inglaste vahel. Seda võitlust pidasid nad peamiselt India vürstiriikide sõjavägede abil. Pöördemomendiks Inglise-Prantsuse võitluses oli lahing Plassey' all **1757.** aastal. Selles lahingus oli inglise kindralil Robert C l i v e'il, kes oli tuntud selle poolest, et ta röövis Indiat ebainimliku julmusega, 900 inglise sõdurit ja 2200 inglaste poolt väljaõpetatud india sõdurit. Nende väikeste jõududega saa-

vutas Clive võidu Bengali valitseja, prantslaste poolehoidja 70 tuhande mehelise sõjaväe üle. See inglaste võit pani aluse Inglismaa valitsemisele Idas.

Inglased seadsid end Indias kindlalt sisse ja hakkasid iga aastaga tungima üha kaugemale selle suure maa sügavusse, surudes veriselt maha India rahvaste vastupanu. Inglise Ida-India kompanii agendid sundisid väikeriikide valitsejaid ja vürste võimust loobuma ning määrasid nad pensionile. Maa- ja teisi makse talupoegadelt kogusid inglased endi kasuks.

Kolonisaatorite sissetung Indiasse tõi india rahvale kaasa viletsuse ja nälja. Bengalis suri üksnes 1770. aastal üle 10 miljoni inimese nälga. India rüüstamine inglaste poolt aitas kaasa tohutute rikkuste kuhjumisele Inglismaal.

Rikkuste kuhjumine ja rahvahulkade äärmine vaesus Inglismaal.

Inglismaal, kes kümneid ja sadu aastaid röövis asumaid, kuhjusid suured rikkused. Seal oli palju rikkaid kaupmehi, manufaktuuriomanikke ja uusaadlikke, kes võisid paigutada oma raha ettevõtetesse. Samal ajal oli Inglismaal rohkem kui mõnel teisel maal laostunud talupoegi ja käsitöölisi, kes otsisid tööd.

Tarastamised, mis viidi läbi parlamendi kaasabil, kiirendasid talurahva laostumist.

Üks šoti hertsoginna kihutas oma mõisast minema 15 tuhat talupoega ja hakkas kohal, kus nad elasid, kasvatama 131 tuhande pealist lambakarja. Vana talunaine, kes keeldus maha jätmast oma viletsat hurtsikut, põletati elusalt.

Tuhanded kehvikud, kes vaesumise tõttu jäid ilma maast ja ulualusest, tihti aga ka lordide poolt vägivaldselt oma maadelt minema kihutati, hulkusid tööd otsides mööda linnatänavaid. XVIII sajandi keskpaiku olid talupojad-omanikud kadunud, kuna nad olid täielikult laostunud, nende maa aga haarasid mõisnikud. Maata jäetud talupojad läksid linna või rändasid välja asumaadesse.

Linnad kasvasid nii kiiresti, et Inglismaa põllumajandus ei suutnud neid toiduainetega varustada. Alates XVIII sajandi lõpust hakkas Inglismaa vilja sisse vedama teistest maadest.

Tööstus.

XVIII sajandil lagunes Inglismaal keskaegne tsunftikäsitöö, seevastu oli aga palju iseseisvaid käsitöölisi, kes osalt töötasid ülesostjatele.

Paljud käsitöölised valmistasid kaupmehele-tellijale kalevit viimasele kuuluvast villast, sageli ka tema telgedel. Ehkki need käsitöölised jätkasid veel töötamist oma kodus, muutusid nad juba

palgatöölisteks. Mõnel juhul sundis ülesostja käsitöölisi töötama ühes ruumis.

Tootmist, kus ettevõtja ekspluateerib palgatöölisi, kuid kus ei ole veel masinaid, nimetatakse, nagu eespool mainitud, manufaktuuriks. Nõelamanufaktuuris, kus töötasid palgatöölised, keris üks tööline traati lahti, teine tegi seda sirgeks, kolmas lõikas, neljas teritas otsi. Ülejäänud tegid päid, panid neid nõeltele otsa ja poleerisid neid. Ühe nõela kallal töötas järgemööda 18 inimest. Nagu selgub sellest näitest, *oli manufaktuuris arenenud tööjaotus.*

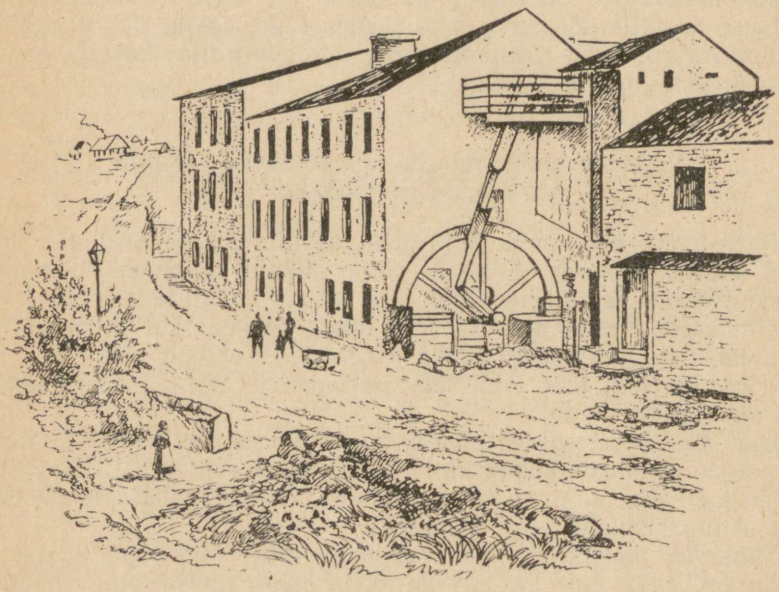

Üks esimesi aurumasina jõul töötavaid vabrikuid Inglismaal. Aurumasin on paigutatud paremal asuvasse juurdeehitusse. See jõumasin pani transmissiooni abil liikuma kõik vabriku masinad.

Kui käsitööline valmistas mõne toote, näiteks nõela või lusika, ise algusest lõpuni, siis manufaktuuris sooritas tööline mingisuguse kindla operatsiooni, näiteks lõikas traati. Tööline, omandades vilumuse, õppis oma tööosa sooritama kiiremini kui käsitööline. Manufaktuuritöölise töö oli tootlikum käsitöölise omast. Manufaktuur siiski ei kindlustanud tootmise kiiret suurendamist, mis oli vajalik asumaade ja Inglismaa enda varustamiseks kaupadega.

Manufaktuuritöölised võitlesid endi ebainimliku ekspluateerimise vastu peremeeste poolt. Nad korraldasid streike. Peremehed oleksid meeleldi asendanud täiskasvanud meestöölised naiste ja lastega, kuid manufaktuuris oli vaja peamiselt õppinud, kvalifitseeritud töölisi ning mõnevõrra ulatuslikumalt naiste ja laste tööd rakendada ei olnud võimalik.

§ 9. TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS INGLISMAAL.

Masinate leiutamine.

XVIII sajandil, tööstuse ja kaubanduse kiire tõusu ning kiiresti kasvava kaubanõudmise ja tööliste üha tugevneva võitluse tingimustes, toimus Inglismaal tohutu suure tähtsusega sündmus. Seal leiutati ja võeti ulatuslikult tarvitusele masinad, tekkisid vabrikud sadade ja seejärel tuhandete palgatöölistega. Vabrikus, samuti kui manufaktuuriski, töötasid palgatöölised. Kuid erinevalt manufaktuuridest kasutati vabrikutes masinaid. Tööstuslik pööre — *see ei ole ainult masinate leiutamine, vaid ka uute ühiskonna põhiklasside — kodanluse, kes koosneb vabrikute, tehaste ja tootmisvahendite omanikest ning kes ekspluateerib töölisi, ja proletariaadi, kes koosneb tootmisvahendeid mitteomavatest töölistest,* tekkimine.

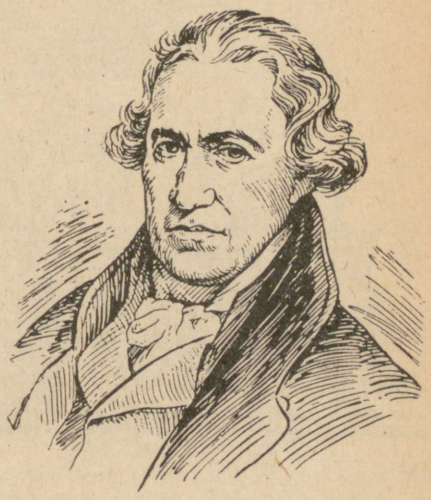

James Watt.

Kõigepealt ilmusid masinad puuvillatööstusse. 1765. aastal leiutas kangur Hargreaves ketrusmasina, mille ta nimetas oma tütre auks «Jennyks». See ketrusmasin tõmbas puuvillavatist korraga välja 16 lõnga. Töö, mida varem tegid inimsõrmed, tõmmates välja ja keerutades puuvillakiude, tegi nüüd masin. Nüüd seisid vabrikutes kedrusevirnad, aga kangrud ei jõudnud seda käsitelgedel ümber töötada. Kangrud nõudsid töötasu tõstmist, peremehed püüdsid aga sõnakuulmatuid töölisi vallandada ja asendada nende tööd masinatega. Leiutati ka mehhaanilised kangasteljed. Nüüd töötas ühes vabrikus, ühes mitmekorruselises hoones, 200—300 ja isegi 600 töölist.

Esimene tekstiilivabrik Inglismaal ehitati 1771. aastal. Algul pandi masinad liikuma vesirataste abil, seepärast ehitati vabrikud ainult jõgede kallastele.

Soovides ehitada sellise jõumasina, millist võib üles seada mitte ainult jõe kaldale, vaid igasse kohta, lõpetas ülikooli laborant Watt 1774. aastal mitmeaastase töö täiustatud aurumasina kallal. Nüüd võis mitte vesi, vaid aurumasin ülekandesüsteemi (transmissiooni) abil vabrikus masinad liikuma panna. See andis

võimaluse ehitada vabrikuid igasse kohta, mitte ainult jõgede kallastele.

20 aastat enne Watti leiutas iseseisvalt ja ehitas teist süsteemi aurumasina geniaalne vene iseõppija Ivan Ivanovitš Polzunov. Tema masin töötas hästi, kuid pärisorjuseaegsel Venemaal, kus käsitöö oli odav, ei leidnud aurumasinad niipea ulatuslikku rakendamist. Täiustatud aurumasina leiutamine andis võimsa ja kindla jõumasina mitte ainult vabriku tööpinkidele, vaid ka transpordile.

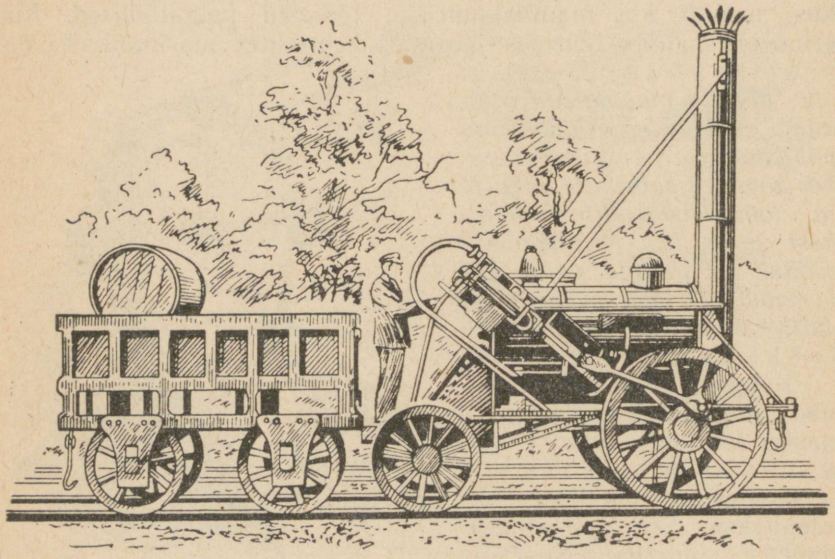

Stephensoni vedur «Rakett».

Aurumasinat kasutati maad mööda edasiliikumiseks. Inglismaal ehitati vedur, mis algul liikus mitte rööbastel, vaid sillutatud teel. Kuid praktilise tähtsuse omandas vedur alles siis, kui ta asetati rööbastele, mis lubas tal järel vedada rasket koosseadu ja arendada suurt kiirust.

1814. aastal ehitas inglise töölise poeg, iseõppinud insener Stephenson oma esimese veduri, mis vedas 8 vagunit ja tegi 6 kilomeetrit tunnis. 1825. aastal avati Inglismaal ühiskondlikuks kasutamiseks esimene raudtee, mille rongide liikumiskiirus oli kuni 10 kilomeetrit tunnis. XIX sajandi keskpaiku sõitsid rongid juba 50-kilomeetrilise tunnikiirusega.

1830. aastal moodustas kogu maailma raudteevõrk kokku kõigest 332 kilomeetrit. Viie aasta jooksul kasvas raudteevõrk 8000 kilomeetrini; 1870. aastal moodustas see aga üle 200 000 kilomeetri.

Aurumasinat kasutati mitte ainult maad mööda, vaid ka vees edasiliikumiseks. 1807. aastal lõpetas Ameerikas elav Robert Fulton töö auriku ehitamisel. Ta kohandas katla, aurumasina ja vesirattad jõelaevale. Fultoni laev väljus New Yorgist ja juba esimesel reisil sõitis jõge mööda üles 240 kilomeetrit, keskmise

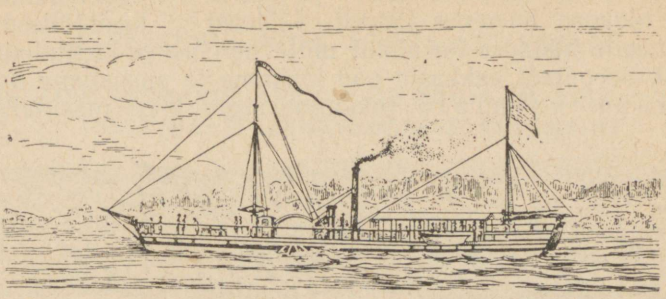

Fultoni aurik. Masina võimsus oli 19 HJ. Masinarikke juhuks olid alles jäetud mastid ja purjed.

kiirusega 8 km tunnis. Peagi hakati aurikuid kasutama meresõiduks. 1819. aastal sooritas esimene aurik reisi Ameerika Ühendriikidest üle Atlandi ookeani Peterburi, kusjuures osa teest tuli söe vähesuse tõttu sõita purjedega. XIX sajandi keskpaiku hakkas aurulaevastik purjelaevastikku otsustavalt välja tõrjuma.

§ 10. PROLETARIAAT JA KODANLUS.

Masinate, vabrikute ja tehaste tekkimine tõrjus käsitööndusliku tootmise välja. Vastavalt kapitalismi arenemisele kihistuvad ja lagunevad väikekodanluse (väikeomanike) — käsitööliste ja talupoegade-omanike — kihid. Väikekodanluse põhimass laostub, läheb üle proletariaadi ridadesse. Vähesed rikastuvad võõra tööjõu ekspluateerimisest ja muutuvad kapitalistideks, ettevõtjateks. Möödus veel mõni aastakümme ja suurtootmine muutus domineerivaks, ühiskonna põhiklassideks Inglismaal aga muutusid palgatöölised ja tööstuslik kodanlus.

Juba esimestes vabrikutes hakkas täiskasvanud meestööliste tööd tunduval määral välja tõrjuma naiste ja laste töö. Juba vabrikutootmise esimestel aastatel asendati Inglismaal vabrikutes $^2/_3$ täiskasvanud meestöölistest naiste ja lastega.

Tööpäev kestis 14—15 ja isegi 18 tundi. Lapsi peksti nuudiga. Ühel poisil oli löökidest kogu pea haavu täis. Hiljem jutustas ta oma vabrikus möödasaadetud lapsepõlveaastatest: «Kuigi masinad ei olnud kõrged, olin ma siiski nii väikese kasvuga, et ei küündinud nendeni. Et hädast välja aidata, tehti paar kõrgeid puukingi, mis mulle jalga seoti, ja ma lohistasin neid endaga seni,

kuni kasvasin küllalt suureks. Kuid kõige halvem oli talumatult toores kohtlemine, mille jälgi ma kannan endal veel tänini.»

Esimeste vabrikute tekkimise perioodil laostusid käsitöölised hulgaliselt. Vabrikutes sattusid töölised ränga ekspluateerimise alla. Erinevalt manufaktuurist olid vabrikutes ülekaalus väljaõpetamata töölised, peamiselt naised ja lapsed. Nii käsitööliste kui ka tööliste olukord halvenes järsult. Töölised ja käsitöölised mõtlesid, et nende hädades on süüdi mitte peremehed-kapitalistid, vaid masinad. Seepärast hakkasid nad lõhkuma ja purustama masinaid. Masinapurustajate liikumine algas koos masinalise toot-

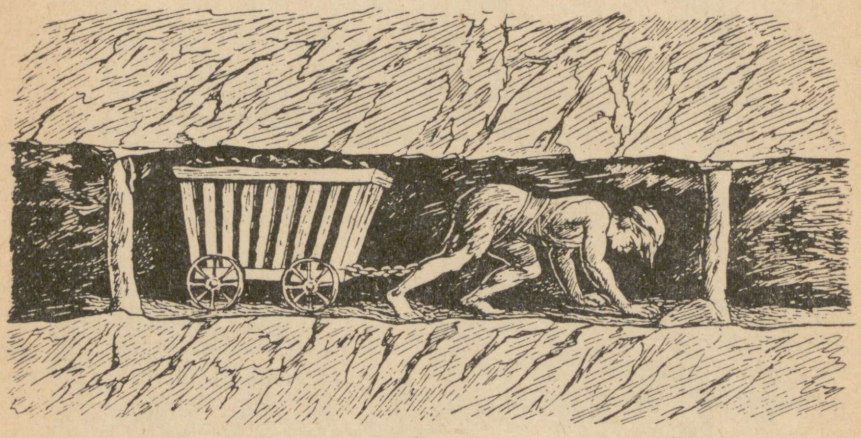

Töölise töö Inglise kaevandustes XVIII sajandil.

mise tekkimisega. Kuid selle liikumise eriti tugevad puhangud olid Inglismaal hiljem, aastail 1811—1812 Nottinghamis, kus töölised nimetasid end oma juhi «kindral Ned Luddi» nime järgi luditlasteks. (Senini ei ole veel kindlaks tehtud, kas Ludd tegelikult olemas oli.)

Masinalise tootmise tekkimine Inglismaal, aga mitte mõnel teisel maal, seletub sellega, et seal oli juba ammu ning varem kui teistes maades kaotatud feodaalkord, mis segas kapitalismi arenemist. Eriti suurt osa etendas selles suhtes XVII sajandi revolutsioon. Talupoegade laostumine, nende vägivaldne väljatõrjumine maalt viis suure hulga töödotsivate inimeste tekkimiseni. Suurt kapitalide juurdevoolu võimaldas asumaade rüüstamine. Inglismaal oli rohkem kui teistes Euroopa riikides kapitale, tööjõudu ja arenenud manufaktuuritööstus.

Kõigis teistes Euroopa riikides peale Inglismaa ja Hollandi valitses Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni eelõhtul veel feodaal-pärisorjuslik kord.

Tööstuslik pööre Inglismaal algas ligikaudu XVIII sajandi keskpaiku ja lõppes XIX sajandi keskel. See oli üleminek manu-

faktuurtootmiselt masinalisele tootmisele, vabrikutootmisele. Sellega kaasnes ühiskonna lõhenemise algus kaheks põhiklassiks — tööstuslikuks kodanluseks ja proletariaadiks.

3. peatükk.

ISESEISVUSSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS.

§ 11. INGLISE ASUMAADE ARENEMINE PÕHJA-AMEERIKAS JA NENDE INGLISMAAST LAHKULÖÖMISE KÜPSEMINE.

Oma võistlejate väljatõrjumine Inglismaa poolt Põhja-Ameerikas.

Pärast XVII sajandi kodanlikku revolutsiooni hakkasid inglise mõisnikud veel rohkem põllumaid karjamaadeks muutma, et kasvatada lambaid. Inglismaal laostusid ja rändasid välja terved külad. Mõisnikud laiendasid oma künnimaid talupoegade-omanike ja rentnike maade arvel.

Umbes 1750. aastaks kadusid yeomen'id, kes moodustasid talupoegade-omanike põhimassi.

Tööstuse arenemine ja linnade kasv neelas osa laostunud külaelanikkonnast. Kuid kümned tuhanded maata jäänud talupojad Inglismaalt ja Iirimaalt asusid uskumatute raskustega teele asumaadesse, peamiselt Ameerikasse.

Esimene alaline inglise asula Põhja-Ameerikas rajati 1607. aastal Virginias. Suur osa selle asumaa elanikkonnast olid «ajutised võlaorjad», s. o. inimesed, kes olid võlgade eest reaks aastateks orjusse sattunud. Neid nimetati «valgeteks orjadeks». Nad töötasid rühmadena, keda järelevaatajad piitsaga tööle ergutasid. Kolonistid olid kohustatud pidama ka valveteenistust indiaanlaste vastu. Inglismaalt veeti kurjategijaid ning neid sunniti 7—10 aastat töötama orjadena. Asustades Põhja-Ameerikat, põrkasid inglased Atlandi rannikul kokku asunikega Prantsusmaalt, Hollandist ja Hispaaniast. Prantsuse asunikud asustasid Kanada ja Mississipi jõe piirkonda. Kuid inglise kolonistid asusid ümber massiliselt, kuna Inglismaal toimus ulatuslik talupoegade maata jätmise protsess. Prantsusmaal ja Hispaanias aga niisugust elanikkonna massilist asumaadesse ümberasumist ei olnud. Seal oli talupoeg maa külge kinnistatud ja kandis oma ränki koormisi. Nende riikide asumaades kasvas elanikkond aeglaselt.

XVII—XVIII sajandil pidas Inglismaa oma võistlejate — Hollandi ja Prantsusmaaga — mitu suurt sõda. Neist sõdadest väljus Inglismaa võitjana. Nende edukate sõdade käigus vallutasid inglise sõjaväed Põhja-Ameerikas Uus-Hollandi ja nimetasid selle asumaa New Yorgiks.

1763. aastal võtsid inglased Prantsusmaalt tema peamise asumaa Ameerikas — Kanada. Nüüd said peaaegu kõik asumaad Põhja-Ameerikas Inglismaa omaks.

Üksnes mandri lõunaosas oli asumaid Hispaanial.

Inglise kuningad jagasid õukonnale lähedalseisvatele lordidele välja tohutu suuri valdusi Põhja-Ameerikas. Inglise aristokraadid katsetasid ehitada losse Ameerikas ning maksustada talupoegi kruntrendiga rahaliste maksude näol, kolonistid aga läksid ära läände, haarates seal indiaanlaste maid. Need aga, kes jäid lordide maadele, ei maksnud sageli aristokraatidele maa eest ja tõusid korduvalt üles.

Indiaanlaste maade vallutamine.

Eurooplaste Põhja-Ameerikasse ilmumise ajaks oli seal praeguste Ameerika Ühendriikide territooriumil umbes 2 400 000 indiaanlast.

Indiaanlaste sugukondlikud kogukonnad olid ühinenud hõimudesse. Põhja-Ameerika indiaanlastelt õppisid kolonistid maisi ja tubaka kasvatamist, neilt omandasid nad oskuse võidelda paiskrivis. Karusnahkade ülesostmine indiaanlastelt rikastas inglise kaupmehi.

Alates oma ilmumisest Põhja-Ameerikasse XVII sajandi alguses hävitasid eurooplased indiaanlasi kolme sajandi jooksul. Indiaanlased kaitsesid oma maid, panid vastu väljasaatmisele. Ameerika kolonisaatorid tapsid neid — mehi, naisi ja lapsi. Uus-Inglismaa asumaal otsustasid kolonistid anda 40 naelsterlingit preemiat iga indiaanlase skalbi [1] ja iga punanahkse vangi eest; hiljem suurendati preemiat iga skalbi eest 100 naelsterlingini [2]. Naise või lapse skalbi eest maksti poole vähem.

Hävitades ja välja tõrjudes kodumailt kohalikke elanikke — indiaanlasi, vedasid ameeriklased sisse neegerorje. Aafrika muudeti mustanahksete peale jahipidamise maaks. Ameerikas levis ulatuslikult inimkonda häbistav orjus.

Ettevõtjad olid valmis igasugusteks jälkusteks, kui see aga oli rikastumise vahendiks.

Orjus istanduses. Lõunapoolsed asumaad.

Neegreid püüti Aafrikas ja veeti ahelates Põhja-Ameerikasse. Siin müüdi nad oksjonil maha. Orjade tööd rakendati ulatuslikult peamiselt lõunapoolsetes asumaades, kus orjad kasvatasid istandustes [3] tubakat ja riisi. Nad töötasid rühmadena, tagasunnituna ülevaataja poolt, kes, piits käes, sõitis mööda istandust.

Neegerorjade kohtlemine oli äärmiselt toores. Kui neeger istandusest põgenes, siis aeti teda koertega taga. Kui ori tabati, raiuti

---

[1] skalp — koos juustega mahanülitud peanahk.

[2] naelsterling — umbes 10 kuldrubla.

[3] istanduseks nimetati Ameerikas tol ajal põldu, mida hariti orjade tööga.

tal käed maha ja kasteti käeköndid keeva tõrva. Pärast seda hirmsat piinamist neeger poodi.

Põhja-Ameerikas kuhjusid orjade töö ekspluateerimise ja indiaanlaste paljaksriisumise arvel suured rikkused. Seal kujunes oma kodanlus.

Põhjapoolsed asumaad.

Põhjapoolsetes asumaades moodustasid elanikkonna põhimassi talupojad-farmerid, väikemaaomanikud. Seal arenesid kiiresti tööstus ja kaubandus, arenenud oli käsitöö ning lina-, villa- ja nahamanufaktuurid. Toodeti leht- ja lattrauda põllutööriistade ning relvade valmistamiseks. Kalapüük andis seal rikkalikku saaki. Ülikülluses olevast metsast ehitati laevu ja kokkupandavaid puumaju müügiks.

Asumaade Inglismaa-vastaste ülestõusude põhjused.

Kaitstes inglise kodanlust konkurentsi eest, püüdis Inglise parlament tööstuse ja kaubanduse arenemist Ameerika asumaades igati kitsendada.

Parlament keelas ära rauatootmise tehaste ehitamise Ameerikas ja seejärel igasuguste kangaste valmistamise ning käskis valmiskangaid sisse vedada Inglismaalt.

Farmerid-kehvikud ja töölised olid pahased sellepärast, et Inglise kuningas keelas 1763. aastal ümberasumise läänepoolsetele maadele. Kolonistid haarasid omavoliliselt suurmaaomanike maid ja tõusid korduvalt üles koloniaalvõimude vastu.

1765. aastal anti välja tempelmaksuseadus. Selle maksuga maksustati kõiki kaubanduslikke tehinguid; isegi iga ajalehenumber oli maksustatud kõrge maksuga. See maks pidi langema raske koormana elanikkonnale. Asumaade elanikud väitsid, et Inglise parlamendis ei ole asumaade esindajaid ja sellepärast ei ole parlamendil õigust asumaid maksustada. Tempelmaksu kehtestamise katse kutsus esile elanikkonna ülestõusud Bostonis ja teistes linnades. Makse koguvaid ametnikke määriti tõkatiga, veeretati sulgedes ning kanti pikkadel ritvadel pannide ja ämbrite kõrvulukustava kolina saatel mööda Bostoni tänavaid. Nende kodused asjad põletati tuleriitadel. Vastupanu oli niivõrd üksmeelne, et Inglise valitsus tempelmaksuseaduse tühistas. Kuid varsti kehtestas parlament uued maksud ja saatis Ameerika asumaadesse sõjaväed.

§ 12. INGLISE ASUMAADE REVOLUTSIOONILINE SÕDA INGLISMAA VASTU.

1773. aastal tõid inglise kaupmehed Bostonisse suure teesaadetise. Tee oli maksustatud maksuga, mis oli samuti kui teisedki maksud kehtestatud ilma kolonistide nõusolekuta. Indiaanlasteks

ümberriietatud Bostoni elanikud tungisid laevadele kallale ja viskasid teekastid merre.

Karistuseks selle eest otsustas Inglise valitsus 1774. aastal Bostoni sadama kauplemiseks sulgeda. See kutsus esile pahameelepuhangu kolmeteistkümnel Inglise asumaal Ameerikas ning oli tõukeks ülestõusu puhkemisele.

Käsitöölised, farmerid ja manufaktuuride töölised relvastusid ning organiseerisid asumaades oma komiteed. Kuid peagi haaras juhtimise komiteedes enda kätte põhjaosas kodanlus ja lõunaosas plantaatorid.

1774. aastal saatsid Ameerika asumaad oma delegaadid kongressile ühte asumaade kõige suuremasse linna — Philadelphiasse. See asumaade esindajate koosolek pöördus kuninga poole palvega kõrvaldada kitsendused kaubanduse ja tööstuse alal. Koosolek palus samuti mitte maksustada koloniste maksudega ilma nende nõusolekuta. Kuningas vastas asumaade täieliku alistumise nõudmisega ja kuulutas nad mässulisteks.

1775. aasta kevadel algas sõjategevus Inglise kuninga vägede ja Ameerika kolonistide vahel. See toimus nii.

Inglased saatsid Bostonisse kaks polku kuningavägesid, et vallutada linna lähedal asuvad suurtükid, moonavoorid, püssirohi, kuulid, jahu — ühe sõnaga kogu Ameerika kolonistide poolt loodud salajane sõjaväeladu. Punastesse mundritesse riietatud inglise sõdurite salk asus ühtlasel sammul linnast teele. Kuid sõdurid aimasid, et keegi on sõjaretkest elanikkonnale teatanud. Häire tõstmise eemärgil saatsid väeosade liikumist kellahelin ja lasud.

Teel ajas kuninga väesalk pärast lühikest kokkupõrget laiali «minutimehed» — kohalikud elanikud, kes häire korral pidid ühe minuti jooksul koos relvaga jooksma kogunemiskohta. Kuningaväed vallutasid relvalao, kuid tagasiteel tulistasid farmerid neid energiliselt puude ja majade tagant. Tulistamine tugevnes ning inglaste taganemine muutus korratuks põgenemiseks. Nii algas *paiskrivi taktika*, ülestõusnud relvastatud rahva võitlustaktika kasutamine kolonistide poolt.

Ülestõusnud asumaade sõjavägede ülemjuhatajaks määras kongress rikka plantaatori-orjapidaja Virginiast, varakate klasside ülemvõimu pooldaja, väljapaistva organisaatori George *Washingtoni* (1732—1799). Pärast 9-päevast teekonda hobustel Philadelphiast Bostoni laagrisse võttis Washington vastu maakaitsevägede juhtimise, mis koosnesid päikesest põlenud, habemessekasvanud farmerite salkadest, kellega kõrvuti seisid ristiusu vastu võtnud, sulgedega kaunistatud indiaanlaste salgad, kes teenisid asumaade maakaitseväes juba prantslaste vastu peetud sõdade ajast.

Püssirohtu ja tina oli vähe; kasutati katuselt võetud tinaplekki. Hiljem saeti tükkideks Inglise kuninga George III tinakuju; tina anti välja kokkuhoidlikult, väikeste kogustena, ning iga sõdur valas kuulid vastavalt oma püssiraua kaliibrile.

Algul kolonistid mõtlesid, et sõda alustas mitte kuningas, vaid tema ametnikud Ameerikas. Igal hommikul palvetasid ülestõusnud ameeriklased kuninga eest, seejärel läksid aga võitlema kuninga vägede vastu. Kuid sõda kestis. Asumaad hakkasid farmerite, käsitööliste ja tööliste survel üksteise järel teatama, et nad löövad Inglismaast lahku.

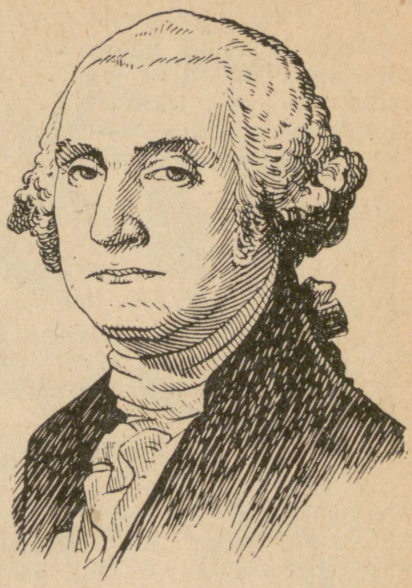

George Washington.

4. juulil **1776** võttis kongress rahvahulkade survel vastu «Sõltumatuse deklaratsiooni», mille oli koostanud orjanduse veendunud vastane Jefferson. Selles kuulutati Ameerika asumaade Inglismaast lahkulöömist ja öeldi: «Kõik inimesed on loodud võrdseina. Kõigile neile on looja kinkinud mõned võõrandamatud õigused, milliste hulka kuuluvad: elu, vabadus ja püüe õnnele.» Deklaratsioonis kuulutati, et rahval endal on õigus rajada võimu ja riigivalitsust. Kuulutati välja idee, et võimu allikaks on rahvas ise, — rahvavõimu idee. Kuid tegelikult kasutas kodanlus deklaratsiooni eesrindlikke, progressiivseid ideid jõukate võimu, ja seejuures ainult valgete võimu kindlustamiseks. Neegrite ja indiaanlaste «võõrandamatuid inimõigusi» ei tunnustatud. Deklaratsioon ei kaotanud orjust ega teinud lõppu indiaanlaste hävitamisele ja maalt minemakihutamisele ning säilitas palgatööliste ekspluateerimise.

Sõjategevus kestis 1782. aastani. Kolonistide vägedel tuli ületada suuri raskusi: inglased vallutasid lahkulöönud asumaade pealinna Philadelphia. Käreda pakasega talvitasid ameerika sõdurid lagedal väljal. Ei jätkunud relvi, raha, jalanõusid ega rõivaid. Verine jälg jääl ja lumel tähistas Washingtoni paljaste, haavatud jalgadega sõdurite teed. Vaevaga saavutas Washington distsipliini sõjaväes, mis koosnes vapratest, kuid väljaõpetamata farmeritest ja käsitöölistest.

Kolonistide ridades võitles inglaste vastu mitu tuhat neegerorja. Nad võitlesid mehiselt ja vapralt. Nii hukkus viimase meheni neegrite salk, kes kaitses end New Yorgi osariigis. Neegritar Hennet Massachusettsist riietus meherõivaisse ja võitles 17 kuud ühes regulaarpolgus, näidates üles väljapaistvat kangelaslikkust.

Ameerika Ühendriigid 1783. a.

Sõltumatuse eest võitlevate kolonistide vastu astusid välja Ameerikas elavad inglased — rikkad maaomanikud, osa orjapidajaid ja kuninga ametnikud.

Kolonistide peajõuks olid farmerid ja käsitöölised. Kuid võitlust kuningavägede ja inglastest aristokraatide vastu asumaades juhtis revolutsiooniline kodanlus.

Oma sõjaväe suurendamiseks palkas Inglise kuningas George III Saksa vürstidelt umbes 30 tuhat pärisorjast sõdurit ning saatis need Ameerikasse. Ta tahtis Venemaal Katariina II-lt palgata veel 20 tuhat sõdurit. Kuid pineva olukorra tõttu Venemaa ja Inglismaa vahel ning Pugatšovi äsjase talurahvaliikumise tõttu keeldus keisrinna sõdureid Ameerikasse saatmast.

1777. aastal saatsid inglased Kanadast suure sõjaväe New Yorgi kolooniasse, et sisse piirata ja vangi võtta Washington koos tema peajõududega. Kuid inglased ise piirati sisse ameeriklaste regulaarvägede ning neile Uus-Inglismaalt abiks rutanud farmerite-maakaitseväelaste poolt. Viie tuhande meheline Inglise armee andis end vangi.

Varsti pärast seda võitu ameeriklased, kasutades kahe koloniaalriigi — Inglismaa ja Prantsusmaa — vana vaenu, said relvastatud abi Prantsusmaalt.

Selleks, et saavutada Prantsusmaalt abi, saatis Ühendriikide kongress oma saadikuna Pariisi Benjamin Franklini, väljapaistva diplomaadi ja õpetlase, ühiskonna- ja poliitikategelase, kes võttis osa «sõltumatuse deklaratsiooni» koostamisest.

Sõja lõpp.

Ülestõusnud Ameerika asumaade õiglane sõda inglastest rõhujate vastu lõppes ameeriklaste võiduga. Kolonistid rakendasid edukalt partisanisõja taktikat ning purustasid Prantsuse vägede toetusel kuninga palgasõjaväe.

1781. aastal alistusid inglaste peajõud Washingtonile Yorktowni all. Järgmisel aastal töötati Pariisis välja rahutingimused (leping ise kinnitati 1783. aastal). Inglased tunnustasid asumaade sõltumatust. 100 tuhat inglise aristokraati ja nende perekonnaliiget aeti Põhja-Ameerikast välja, nende maad konfiskeeriti. Nii lõppes iseseisvussõda, mis Lenini ütluse järgi oli «... ameerika rahva sõda inglastest röövlite vastu, kes rõhusid ja koloniaalorjuses pidasid Ameerikat...»[1]

Kuni iseseisvussõjani kuulus võim Põhja-Ameerikas asuvates Inglise asumaades aristokraatidele-maaomanikele. Iseseisvussõjale inglaste vastu kaasnes farmerite, tööliste ja revolutsioonilise kodanluse võitlus aristokraatide-suurmaaomanike vastu.

Pärast paljude aristokraatide maa konfiskeerimist ning nende Ameerika Ühendriikidest väljakihutamist läks võim Ameerika Ühendriikides Põhja kaubanduslikule ja tööstuslikule kodanlusele ning Lõuna plantaatoritele-orjapidajatele.

Nii läks revolutsioonilise sõja ajal ägeda klassivõitluse tingimustes võim Ameerika Ühendriikides üle ühelt klassilt teisele — maaomanikelt-aristokraatidelt Põhja kaubandus-tööstuslikule kodanlusele, kes valitsesid liidus Lõuna plantaatorite-orjapidajatega.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., Tallinn, 1955, lk. 44.

Ameerika Ühendriikides toimus kodanlik revolutsioon, kaotati seisused, kehtestati vabariik, Põhja-osariikides kaotati orjus. Rahva võitu kasutasid kapitalistid oma ülemvõimu kindlustamiseks.

V. I. Lenin kirjutas, et kapitalistide võimu kindlustumise tulemuseks Ameerika Ühendriikides oli see, et Ameerika Ühendriigid muutusid «... üheks esimeseks maaks selle kuristiku sügavuse poolest, mis on ühelt poolt käputäie jultunuks muutunud, sopas ja luksuses lämbuvate miljardäride ja teiselt poolt igavesti viletsuse piiril elavate töörahva miljonite vahel» [1]. «Ja igal dollaril on näha räpajäljed... igal dollaril on verejäljed...» [2] kirjutas Lenin.

§ 13. 1786. AASTA RAHVAÜLESTÕUS JA 1787. AASTA KONSTITUTSIOON.

Shaysi ülestõus (1786).

Sõda laostas paljusid farmereid. Sõda tekitas suure riigivõla, mille valitsus otsustas panna farmerite kanda, suurendades makse. Maksuvõla katteks hakati müüma võlgujäänud farmerite karja, maju ja maad. Vastuseks sellele alustasid farmerid ja linnakehvistu, peamiselt rea põhjapoolsete asumaade käsitöölised, ülestõusu, mida asus juhtima iseseisvussõjast osa võtnud Daniel Shays. Ülestõusnud, 12—15 tuhat inimest, haarasid relvad. Nad nõudsid, et farmeritelt ei nõutaks sisse võlgasid ega müüdaks nende karja ja maju. Selles ülestõusus esitasid oma nõudmised farmeritest kehvistu ja linna «alamkihid» — manufaktuuritöölised, päevatöölised ja käsitöölised.

Mõned ülestõusnud nõudsid, et rikaste raha jagataks võrdselt vaeste vahel ning rikkad sunnitaks tööle nagu lihtrahvaski.

Alles poole aasta pärast suutsid Ameerika Ühendriikide sõjaväed selle ülestõusu maha suruda. Et oma võimu kindlustada, otsustasid Põhja kodanlus ja Lõuna plantaatorid-orjapidajad muuta konstitutsiooni.

Kodanluse esindajad ja orjapidajad töötasid 1787. aastal rahva eest salaja välja konstitutsiooni, mis põhiliselt kehtib ka tänapäeval.

Ameerika konstitutsioon.

Alates iseseisvussõja ajast oli iga osariik eri riik oma relvastatud jõudude, rahanduse ja tollipiiridega. Need peaaegu iseseisvad osariigid saatsid oma esindajad kongressi, mis omas vähe võimu.

Konstitutsioon kindlustas vabariiklikku korda.

Uue konstitutsiooni järgi tugevdati 1787. aastal keskvõimu, kuid osariigid säilitasid tunduva iseseisvuse kohalikes küsimustes.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., Tallinn, 1955, lk. 45.
[2] Sealsamas, lk. 46.

Täidesaatva võimu juhiks vabariigis sai konstitutsiooni järgi neljaks aastaks valitav president. Ta käsutab sõjaväge ja laevastikku ning nimetab ametnikke, lühidalt, tal on määratu suured volitused. Esimeseks presidendiks valiti Washington.

Ameerika parlament — kongress — koosneb kahest kojast. Alamkotta — saadikutekotta — valitakse saadikud vastavalt iga osariigi elanike arvule. Ülemkoda — senat — koosneb osariikide esindajatest (igast osariigist kaks).

Ameerika konstitutsioon kindlustas suurkodanluse ja orjapidajate ülemvõimu.

Rida Ameerika uue konstitutsiooni ja osariikide konstitutsioonide põhisätteid oli avalikult suunatud rahvahulkade vastu. Peaaegu kõigis osariikides oli valimisõiguse saamiseks vaja omada varandust kas maa või kapitali näol. Naised ei saanud valimisõigust. Säilis orjus. Orjadel ja indiaanlastel ei olnud kodanikuõigusi. Oluliseks kitsenduseks oli samuti nõue, et valija oleks teatud aja elanud antud ringkonnas (paiksuse-tsensus), mis jättis valimisõigusest ilma paljud juurdetulnud elanikud. Lõunaosariikides said orjapidajad täiendavaid kohti saadikutekojas vastavalt nende orjade arvule.

Suured volitused sai Ülemkohus, mis koosnes eluajaks määratavaist liikmeist. See kohus võib tühistada iga Ameerika seaduse, kuulutades selle konstitutsioonile vastukäivaks. Ühendriikide Ülemkohus on korduvalt toetanud kodanlust võitluses rahvahulkade vastu. Selle kohtu abil saavutasid ameerika kapitalistid mitu korda tööliste streikide ebaseaduslikeks kuulutamise ja õiendasid julmalt arveid revolutsiooniliste töölistega.

Esimene vene revolutsionäär A. N. Radištšev tervitas ameeriklaste võitlust iseseisvuse eest, ent paljastas ühtlasi kapitalistliku korra olemust Ameerika Ühendriikides. 1790. aastal kirjutas ta, et Ameerikas «sada uhket kodanikku elavad luksuses, tuhandetel pole aga kindlat elatust, oma peavarju, mis kaitseks lämmatava kuumuse ning pakase eest».

Suur vene luuletaja A. S. Puškin kirjutas pahameelega neegrite orjusest, indiaanlastest, näidates, et «... Ameerika põliselanike järelejäänud osa hävineb varsti täielikult».

Konstitutsiooni väljatöötamise ajal lahendati läänepoolsete, indiaanlastega asustatud maade küsimus. Need maad kuulutati riigi omandiks. Indiaanlased tõrjuti sealt välja viljatutesse kaljustesse või soistesse kohtadesse ja neid hävitati hulgaliselt. XVII—XIX sajandi jooksul vähenes Ameerika Ühendriikide indiaanlastest elanikkond 2 miljonilt 400 tuhandelt 240 tuhandele. Viljakad maad müüdi aga suurte tükkide kaupa maha kehvikutele kättesaamatu hinna eest. Nii lahendasid kodanlus ja plantaatorid-orjapidajad maaküsimuse oma huvides.

Põhja-Ameerikas kujunes eri rahvustest — inglastest, iirlastest, prantslastest ja teistest — ameerika rahvus.

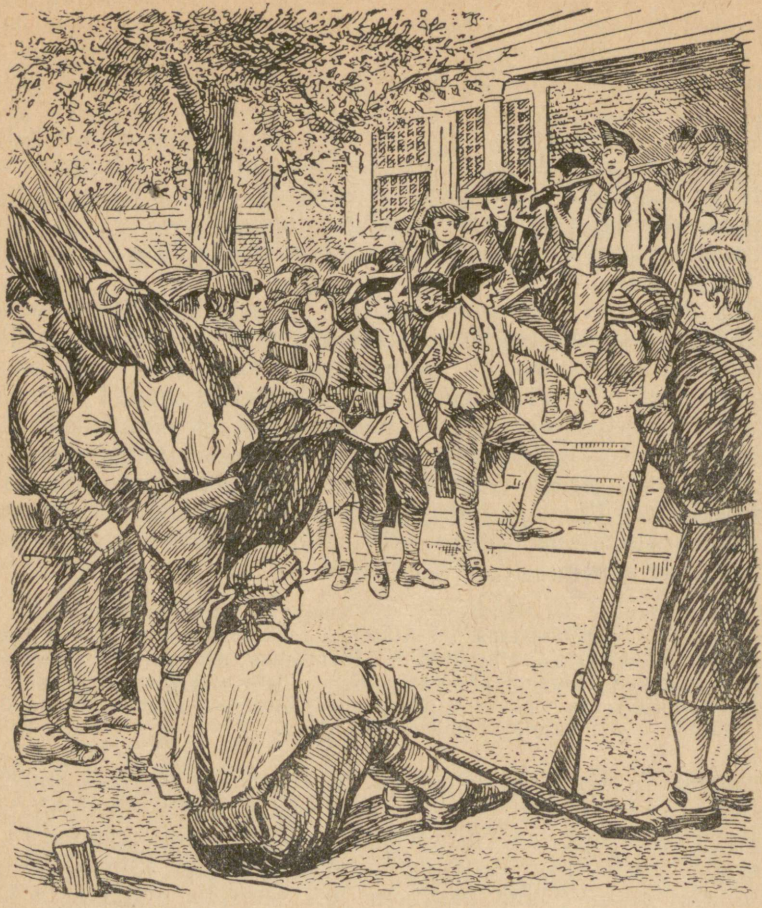

Daniel Shaysi ülestõus. Pildil on kujutatud ülestõusnute poolt kohtuhoone vallutamise moment. Shays seisab ülemistel trepiastmetel, käed puusas, ja ei lase ametnikke hoonesse.

Juba enne iseseisvussõja algust kujunes Ameerikas asuvates Inglise kolooniates ühiseks keeleks *inglise keel*, ehkki sealne rahvastik koosnes Inglismaalt, Prantsusmaalt, Hollandist ja Saksa riikidest tulnud väljarändajatest. Iseloomustavaks faktiks, mis näitab, kuivõrd üldkasutatavaks oli inglise keel, näitab see, et 1774. a. Philadelphias toimunud kongressil toimusid läbirääkimised inglise keeles. Inglise keeles koostati ka kõik dokumendid, sealhulgas ka 1776. a. vastu võetud «Sõltumatuse deklaratsioon».

Inglise koloniste Põhja-Ameerikas iseloomustas *territoriaalne ühtekuuluvus*, mis iseseisvussõja käigus viis iseseisva riigi moodustumisele sel territooriumil.

Asudes ümber Euroopast, säilitasid ja arendasid kolonistid edasi oma kultuuri, mis järk-järgult sai ühiseks kõikide kolooniate rahvastikule, omandades seejuures uusi jooni.

Kolooniates tekkis ja arenes ühine majanduselu, arenesid manufaktuurid, käsitöö, kaubandus. Põhja-Ameerikas arenes põhja-ameerika kapitalism ja koos temaga ka põhja-ameerika rahvus.

Iseseisva Ameerika riigi loomine iseseisvussõja käigus tugevdas maa majanduselu ühtsust. Ameerika riigi tekkega eraldus ameerika kapitalism inglise kapitalismist. Seega siis viis ameerika 1774.—1783. aasta kodanlik revolutsioon põhiliselt lõpule põhja-ameerika rahvuse kujunemise.

Ameerika Ühendriikide iseseisvussõja tulemused ja tähtsus.

Iseseisvussõja tulemusena eraldus Inglismaast 13 ülestõusnud asumaad. Endistest asumaadest tekkis esimene iseseisev riik Ameerikas. Ühtlasi oli iseseisvussõda Põhja-Ameerikas asumaade rahvahulkade, keda juhtis kodanlus, võitlus inglise maa-aristokraatia ja Inglismaa koloniaalrõhumise vastu. See asumaade iseseisvussõda oli kodanlik revolutsioon, mis kukutas maa-aristokraatia võimu ja tõi võimule ameerika kodanluse liidus orjapidajatega. Ameerika kodanlus kasutas rahvahulkade võitlust inglaste vastu selleks, et tulla võimule, kuid tulnud võimule, tugevdas ta samuti kui inglise kodanlus XVII sajandil rahvahulkade rõhumist. «Rahvavõimu» (demokraatia) nime all kehtestus Põhja-Ameerikas niinimetatud kodanlik demokraatia, mis oli tegelikult kodanluse võim.

Siiski viis iseseisvussõda Ühendriikide arenemist edasi. Endised Inglise asumaad muutusid Briti impeeriumi ühest osast iseseisvaks riigiks — vabariigiks. Inglismaa ei saanud enam pidurdada Ameerika tööstuse ja kaubanduse arengut ega ära keelata läänepoolsete maade asustamist. Kaotati tollipiirid endiste asumaade, nüüdsete osariikide vahel. Kuivõrd siiski orjus kogu Lõunas säilis, viis see edaspidi Ühendriigid uue kodusõjani, sõjani Põhja ja Lõuna vahel.

4. peatükk.

FEODAALKORD EUROOPA MANDRI RIIKIDES. PRANTSUSMAA XVII SAJANDI KESKPAIGAST XVIII SAJANDI KESKPAIGANI.

§ 14. FEODAAL-PÄRISORJUSLIKU KORRA VALITSEMINE EUROOPA MANDRI RIIKIDES.

Võrdleme Inglismaad, kus kapitalismi arenemine toimus kiiresti, Euroopa mandri riikidega. Kõigis Euroopa riikides, peale Madalmaade, valitsesid feodaalsuhted. Prantsusmaal valitses veel feodalism. «Püha Rooma keisririigi» feodaalriikides oli kapitalismi arenemine eriti raskendatud Saksamaa killustatuse tõttu 300 iseseisvaks ja 1000 pooleldi iseseisvaks riigiks. Mõned neist

riikidest olid nii väikesed, et, nagu räägiti, nende vürstid ei võinud suurtükist tulistada sellepärast, et kuul oleks kukkunud naabrite maa peale. Tegelikult peremehetsesid selles keisririigis Austria ja Preisimaa — isevalitsusliku korraga feodaalriigid, kes olid vallutanud palju maid.

Preisi feodaalid pidasid lakkamatuid rööv- ja vallutussõdu. Elanikkonna arvu poolest oli Preisimaa Euroopas kolmeteistkümnendal, sõdurite arvu poolest aga neljandal kohal.

Sõnamurdlik Preisi kuningas Friedrich II armastas korrata: «Kui teile meeldib võõras maa, siis võtke ta, aga juriste leidub alati, et vallutust õigustada.» Kuid tema katse sõdida Venemaa vastu lõppes Preisi vägede täieliku lüüasaamisega. 1759. aastal Vene vägede poolt võidetud Friedrich II põgenes lahinguväljalt ja kirjutas meeleheites Berliini: «Kõik on kadunud, päästke kuninglik perekond.» 1760. aastal marssisid Vene väed Berliini ning mõne aasta jooksul vallutasid suure osa Preisimaast.

Feodaalses Poolas rõhusid talurahvast panid: suurmõisnikud-magnaadid ja väikemõisnikud-šlahtitšid. Poola talupoegi peeti Euroopa elanikkonna kõige kehvemaks osaks.

Poola talurahvas tõusis korduvalt üles oma mõisnike vastu, kuid need liikumised toimusid üksikult ja organiseerimatult.

XVI sajandil vallutas Poola Valgevene ja Ukraina maid. Poola panid rõhusid kõige julmemal viisil Poola riigi territooriumil elavaid valgevenelasi ja ukrainlasi.

1648. aastal tõusis ukraina rahvas Bogdan Hmelnitski juhtimisel üles teda rõhuvate poola panide vastu. Vene riik toetas ukrainlasi ja alustas 1654. aastal sõda Poolaga. **1654.** aastal taasühines tunduv osa Ukrainast Vene riigiga. Andrussovo vaherahu järgi, mis sõlmiti Venemaa ja Poola vahel 1667. aastal, jäid Venemaale Ukraina maa-alad Dnepri vasakul kaldal ja Kiiev paremal kaldal. Peale selle sai Venemaa Smolenski linna.

Ukraina rahvas sidus oma saatuse igaveseks ajaks oma veresugulase — vennaliku vene rahvaga. Hoolimata sellest, et tollal seisid Venemaa eesotsas tsaar ja mõisnikud, oli Ukraina Venemaaga taasühinemisel suur progressiivne tähtsus. See lähendas Venemaa ja Ukraina rahvaid, kes ühinesid, et jätkata võitlust oma vabastamiseks rõhujatest.

XVIII sajandi lõpul jaotati nõrgenenud Poola Venemaa, Preisimaa ja Austria vahel. Sealjuures Valgevene taasühines Venemaaga.

XVIII sajandil, pärast Peeter I ajal läbi viidud reforme, muutus Venemaa üheks maailma kõige võimsamaks riigiks. See oli väga suur riik tugeva sõjaväe ja laevastikuga. Kuid Venemaa arenemine oli veel pärisorjuse ahelates.

XVIII sajandi 70-ndatel aastatel toimus pärisorjuslike talupoegade ülestõus Volga ääres ja Uraalis Jemeljan Pugatšovi juhtimi-

sel. Seda ülestõusu toetasid mõisnike ja tsaarivõimude poolt rõhutud rahvaste — baškiiride, kasahhide jt. pärisorjadest töölised ja talupojad.

Suur ülestõus pärisorjuse vastu Venemaal XVIII sajandi 70-ndatel aastatel oli ajaliselt esimeseks võimsaks rahvaliikumiseks maailmas XVIII sajandi teisel poolel.

Kuid see pärisorjuse vastu suunatud liikumine sai lüüa. Pärisorjus kestis Venemaal veel peaaegu sada aastat.

Fronde Prantsusmaal.

1648. aastal, ajal, mil revolutsioon Inglismaal oli tõusmas oma haripunktile, algas Pariisi rahvahulkade revolutsiooniline väljaastumine. Pariislased ehitasid 1200 barrikaadi. Tõusis üles ka teiste suurlinnade ja mõnede maakohtade elanikkond. Prantsusmaa kuningaks oli sel ajal kümneaastane Louis XIV. Riiki valitsesid tema ministrid.

Liikumist juhtinud kodanlus kohkus rahva väljaastumisest ja leppis kiiresti kuningavõimuga. Samal ajal tõstsid mässu aristokraadid-printsid, kes otsustasid juhust kasutada ja võimu haarata. Kuningapartei nimetas kogu liikumist «f r o n d e'iks» mängu nimetuse järgi, mis seisab linguga kiviheitmises. Selle põlastava nimetusega taheti rõhutada liikumise näilist ebatõsidust. Suur rahvaülestõus Pariisis ja aristokraatide relvastatud vandenõu suruti maha.

Louis XIV valitsemisaeg.

Louis XIV valitsemisaeg oli kuninga isevalitsuse (absolutismi) suurima õitsengu ajaks Prantsusmaal. Louis XIV oli andetu, kuid endast väga heal arvamisel olev inimene. «Riik — see olen mina,» kordas kuningas suureliselt.

Mäletades Pariisi rahvahulkade hirmuäratavat väljaastumist ja soovides olla kaugemal revolutsioonilisest rahvast käskis Louis XIV ehitada Versailles'sse, 18 kilomeetri kaugusele Pariisist, keset tihedat metsa, suure hulga luksuslikke paleehooneid. Peamises neist paleedest oli suur peegelsaal. Paleede ümber rajati park purskkaevude, basseinide ja arvukate kujudega. See ettevõte läks prantsuse rahvale kalliks maksma.

Prantsuse kirjandus. Selle kaks voolu.

Prantsuse kirjandus XVII sajandil väljendas Prantsusmaa elus esinevaid sügavaid vastuolusid.

Oukonnapoeet Racine saavutas silmapaistva täiuslikkuse tugevate karakterite ja sügavate inimkirgede kujutamisel. Tema tragöödiad värssides on kirjutatud suure jõulisuse ja väljendusrikkusega. Ent oma tragöödiates muinas-

kreeklastest ja -roomlastest laulis Racine kiidulaule Louis XIV-le, andes oma tegelastele mõningaid kuningale iseloomulikke jooni.

Hoopis teise iseloomuga olid Molière'i komöödiad. Käsitööline-õukonna-drapeerija poeg, rändtrupi näitleja Molière kajastas rahvalikku voolu kirjanduses. Komöödias «Tartuffe» paljastab Molière ahnet ja petislikku katoliku vaimulikkonda. Molière kirjutas palju suurepäraseid näidendeid. Vaimulikkond vihkas Molière'i, ja kui ta suri, siis ei lubatud teda kalmistule matta.

Louis XIV sõjad ja vallutused.

Omades palju raha, suure sõjaväe ja tugeva laevastiku, vallutas Prantsusmaa suured asumaad. Ameerikas vallutas ta Kanada ja laialdase maa-ala piki Mississipi jõge, mis nimetati Louis XIV auks Louisianaks, samuti ka rikkad saared Lääne-Indias. Aafrika rannikul alustas Prantsusmaa Madagaskari saare vallutamist. Kindlustunud reas India rannikulähedastes rajoonides, alustasid prantslased India vallutamist.

Louis XIV suurendas sõjaväge 550 tuhande meheni. Tugev sõjavägi oli kuningale ja aadlikele vajalik mitte ainult välisvallutusteks, vaid ka talurahva ja linnakehvistu sageli toimuvate ähvardavate ülestõusude mahasurumiseks.

Louis XIV edusammude ebakindlus.

Louis XIV valitsemise väline hiilgus ja suursugusus ei suutnud varjata Prantsusmaa rahvahulkade kohutava viletsuse ja kannatuste pilti. Lakkamatud sõjad, mida Louis XIV pidas vallutuslikel eesmärkidel, kurnasid ja laostasid talupoegi. Üks kaasaegne kirjutas Prantsuse talupoegadest, et peaaegu üks kümnendik rahvast kerjab ja pooled ülejäänud osast on sellele lähedal. «Rahvas sureb nälga,» kirjutas teine kaasaegne.

Talurahva ja linnakehvistu ülestõusud muutusid alalisteks nähteteks. 1675. aastal toimus Bretagne'is eriti suur ülestõus, mis kestis kaks aastat. Selle ülestõusu ajal nõudsid talupojad mõisateo, teoorjuse ja kümnisemaksu kaotamist ning rüüstasid aadlilosse. Lõuna-Prantsusmaal, Cevenni mägedes, tõusid XVIII sajandi alguses üles talupojad — k a m i s a a r i d (särgikandjad, ladinakeelsest sõnast «camisa» — särk). Neid nimetati nii sellepärast, et öösiti kogunedes tõmbasid nad rõivastele üle valged särgid, et üksteist pimedas ära tunda. Seda ülestõusu toetasid h u g e n o t i d (prantsuse protestandid), käsitöölised ja kodanlus. Ülestõusu mahasurumise ajal põletasid kuninga väed maha ja purustasid üle 400 küla.

Prantsusmaa Louis XV ajal.

Louis XIV suri 1715. aastal kõikide poolt vihatuna. Ta maeti salaja, öösel, et rahvas ei segaks. Oma alaealisele järglasele, pojapojapojale Louis XV-le jättis ta laostatud maa äärmise vaesuseni

viidud talurahva ja rahulolematu kodanlusega. Maal küpses revolutsioon. Kuid tühine, piiratud mõistusega Louis XV tegeles vähe riigiasjadega. «Meie ajaks aitab,» rääkis ta. Louis XV suri 1774. aastal üldise rahulolematuse ja ärevuse õhkkonnas.

Kui absoluutne aadlimonarhia jõudis XVII sajandil Prantsusmaal oma võimsuse haripunkti, siis massilised rahvaülestõusud külades ja linnades kõigutasid selle monarhia alustugesid. XVIII sajandi 70-ndateks aastateks küpses Prantsusmaal võimas rahvarevolutsioon.

TEINE JAGU.

EUROOPA XVIII SAJANDI LÕPUL JA XIX SAJANDI ALGUL.

5. peatükk.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON (1789—1794).

§ 15. REVOLUTSIOONI KÜPSEMINE PRANTSUSMAAL.

Talupojad. Põllumajanduse langus.

XVIII sajandi lõpul valitses Prantsusmaal feodaalkord. Seal oli 25 miljonit elanikku, neist üle 23 miljoni talupoja. Prantsuse talurahvas erines XVIII sajandi lõpul tublisti inglise talurahvast. Selleks ajaks olid Inglismaal talupojad-omanikud (yeomen'id) peaaegu kõikjal maast ilma jäänud ja muutunud enamuses sulasteks või töölisteks. Aga Prantsusmaal pidasid talupojad mõisnikule kuuluval maal väiketalundeid ja kandsid feodaalkoormisi.

Tõsi küll, pärisorjus säilis Prantsusmaal XVIII sajandi lõpuks vaid vähestes kohtades, kuid ikkagi jäid talupojad hulgaliste feodaalkoormiste kammitsasse.

Talupoeg andis mõisnikule osa (tavaliselt ühe neljandiku) saagist või maksis selle osa väärtuse rahas. Teise osa saagist (kümnise) võtsid talupojalt ahned papid. Kui talupoeg suri, siis ilmus mõisavalitseja ja nõudis perekonnalt sisse suure maksu päranduse üleandmise eest. Vilja või teiste saaduste üle silla vedamise eest nõudis mõisnik — senjöör — erimaksu. Viljajahvatamise eest härraste veskil ja leivaküpsetamise eest härraste ahjus oli vaja eraldi maksta. Isegi sel juhul, kui senjööril leivaahju polnud, nõuti talupojalt ikkagi kunagi sisseseatud iga-aastast maksu ahju kasutamise eest. Sild ja veski võisid laguneda, kuid iga-aastasi makse üleveo ja jahvatamise eest nõuti sisse korrapäraselt.

Suur maks oli sisse seatud soola tarvitamise eest. Et talupojad ei loobuks ülemäära kallist soolast, olid nad kohustatud seda ostma vähemalt 7 naela aastas inimese kohta ainult «keedupoti ja soolatopsi jaoks», s. o. toiduks tarvitamiseks. Varuks soolamise ja

loomade jaoks pidid talupojad soola ostma eraldi. Et talupojad ei ostaks salakaubasoola, selleks saadeti kaupmehed — salakaubaga kauplejad 9 aastaks galeeridele sunnitööle. Sunnitöölised aheldati kettidega pinkide külge ja nad töötasid sõudjatena. Teistkordse tabamise puhul poodi soolaga kaupleja üles. Karmilt karistati ka talupoegi, kes ostsid maksustamata soola.

Erilised relvastatud valvesalgad kihutasid talupoegi minema neist kohtadest, kus nad ise oleksid võinud soola saada.

Suure maksuga oli maksustatud vein. Eriti tähtis oli see maks Prantsusmaale, kus oli palju viinamarjavälju ning kes oma veinide poolest oli kuulus kogu maailmas.

27 tuhat kuninglikku ülevaatajat nuhkisid talupoegade keldrites ja mõõtsid vaate. Piiripunktides otsisid nad läbi möödaminejaid ja läbisõitjaid.

Prantsusmaal säilis palju teisigi keskaegseid talurahva koormisi. Lõbustades end küttimisega, oli senjööril õigus tallata talupoegade põlde, kihutada põlde mööda ratsahobuseil koos oma külalistega ja koerakarjadega. Iga mõisnik pidas tuvilat. Tuvid laastasid talupoegade põlde, aga talupoega, kes tappis tuvi, karistati karmilt. Säilis palju alandavaid kohustusi. Öösiti tuli mõisnike häärberite juures tiikidel konni hirmutada, et senjöör saaks paremini magada. Mõisnikuga või tema ametnikega kohtumisel oli talupoeg kohustatud sügavalt kummardama ja nende kätt või õlga suudlema.

Prantsuse talupoja ekspluateerimine. *Karikatuur.* Talupoja kukil istuvad vaimulik ja aadlik. Talupojal on käes tema peamine tööriist — kõblas. Vaimuliku ja aadliku taskutest ulatuvad välja lehed söödikute (piiskoppide, hertsogite, krahvide jt.) nimekirjadega, keda rahvas peab ülal pidama. Talupoja taskus on aga leht maksude ja koormiste loeteluga (soola-, tubaka- ja hingemaksu ning teoorjuse kümnise kohta).

Senjööri peale polnud kuhugi kaevata. Kohut mõistis mõisnik ise või tema poolt määratud kohtunik. Kohtutes kasutati piinamist.

Talupoeg sõltus mitte üksnes oma senjöörist. Ta oli koormatud raskete riigimaksudega. Kui talupoeg ei suutnud makse tasuda, siis müüdi võla katteks tema kari ja majakraam. Maksuvõlad

kasvasid aga endiselt. Talupoeg elas puuosmikus või akendeta ja korstnata, savipõrandaga ja õlgkatusega muldonnis. Tema elamus asusid tihti ka kariloomad ja linnud. Talupoeg riietus jämedast kodukootud riidest rõivaisse ja kandis puukingi.

Talumajandus läks allamäge. Näljaaegu oli alatasa, isegi hea lõikuse aastail. Talupoegade ülestõusud kordusid aastast aastasse. Ringkondade sõjaväeülemad — kubernerid — surusid need ülestõusud sõjaväe abil maha, kuid neid puhkes jälle.

Mõisniku kasuks võetavat kruntrenti ja riigi kasuks võetavaid makse nõuti üha sagedamini sisse rahas. Et tasuda kruntrent ja maksud rahas, müüsid talupojad osa oma saagist.

Talupoegade kihistumine.

Prantsusmaal oli talupoegi-maaomanikke, kuid neid ei olnud palju. Talupoegade üldise laostumise ja vaesumise juures eraldusid nende hulgast rikkad — kulakud. Kasutades ära enamiku talupoegade raske olukorra, andsid rikkad kõrgete protsentidega laene ja võtsid hiljem talupoegadelt võla katteks ära karja ja maa. Prantsusmaa keskrajoonides oli keskmiselt 17% talupoegi maata, kuid üksikutes rajoonides oli neid üle poole. Sellised talupojad läksid üle käsitööle, müües oma tooteid tavaliselt ülesostjale. Kuna aga suurtööstus (manufaktuurid) arenes linnas aeglaselt, siis ei leidnud maalt hulgaliselt tulev vaba tööjõud linnas tööd.

Tööstus.

Prantsusmaal oli ka suurettevõtteid — Anzin'i söekaevandustes mitte kaugel Lille'ist, maa põhjaosas, töötas üle 2000 töölise. Kuninga portselani- ja gobelääni- (siidvaipade) manufaktuurides töötas sadu osavaid meistreid-kunstnikke.

Sedan'is valmistasid suured manufaktuurid sõjaväele kalevit. Kuid niisugused suurtööstused olid erandiks. Tunduvalt arenes tööstus peamiselt neis maakohtades ja rajoonides, mis kuulusid Lõuna-Prantsusmaa mereäärsete kaubalinnade juurde: Gironde'is, suure kaubanduskeskuse Bordeaux'ga, samuti Marseille ümbruskonnas. Siin toodeti kalevit, linast riiet, klaasi ja seepi nii siseturu jaoks kui ka kauplemiseks Idamaadega.

Selle tõttu, et tsunftid oma kitsendavate eeskirjadega asusid ainult linnades, aga õigust manufaktuuri avamiseks linnas oli vaja osta, hakkasid kaupmehed andma tellimisi külale. Nad jaotasid kehvtalupoegadele toorainet, mõnikord aga ka tööpinke ja said valmistooteid, muutes kehvtalupojad oma kodustöötavateks palgatöölisteks. Säärane manufaktuurne tööstus, kus rakendati tööjaotust, oli revolutsioonieelsel Prantsusmaal laialdaselt levinud. Manufaktuuris oli töö tootlikum kui käsitööstuses. Tööoperatsioonide jaotamine üksikute tööliste vahel lubas kaupu toota kiiremini ja suuremal hulgal.

Hoolimata suurettevõtete olemasolust oli Prantsusmaal veel ülekaalus käsitööndusliк väiketootmine ning säilis tsunftisüsteem. Käsitöölised jagunesid tsunftidesse ja elasid kvartalite kaupa — müürsepad, lihunikud, värvalid, rätsepad. Tsunfti meister istus töökojas erilisel kõrgemal kohal, parukas peas, jälgides selle ja õpipoisse.

Meistril ei tohtinud olla üle kahe õpipoisi, kuid altkäemaksu eest võis rikas tsunftimeister omada 10—20 «õpipoissi», tegelikult palgatöölist.

Tsunftidele vaadati Prantsusmaal juba ammu kui peamiselt kuningavalitsuse tuluallikatele. Terve inspektorite ja valvurite armee jälgis tsunftidelt maksude sissenõudmist. Tsunftid omakorda suurendasid õpilastelt ja sellidelt võetavaid makse.

Tsunfti-käsitööstus, kus kõik tooted valmistati kindlate mudelite järgi ja rangelt kindlaks määratud hulgal, ei suutnud turgu rahuldada. Käsitööstuse keskaegne tsunftisüsteem sai tööstuse arenemise piduriks.

Kaubandus.

Kaubanduse arenemist segas hulk Prantsuse feodaalkorra poolt loodud sisetolle. Riigil, senjööridel, piiskoppidel ja kloostritel olid omad tollipunktid, mis võtsid tolli kaubaveo eest läbi nende valduste. 50 tuhat sõdurit valvas sisetollipiire, mis lahutasid üht ringkonda teisest. Räägiti, et on odavam tuua Prantsusmaale vilja Hiinast kui vedada seda Prantsusmaa lõunaosast põhjaossa. Feodaalkord Prantsusmaal oli takistuseks tööstuse, kaubanduse ja põllumajanduse arenemisele.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhjused.

Feodaalkord külas ning talupoegade halastamatu rõhumine pidurdas eesrindlikuma, kapitalistliku põllumajanduse arenemist, viis talupojad laostumiseni ja kutsus esile alalisi ülestõuse.

Tsunftisüsteem ja kuninga ametnike omavoli pidurdasid eesrindlikuma ja tootlikuma manufaktuurse tööstuse arenemist. Feodaalsed tõkked, mis lahutasid kogu Prantsusmaad, pidurdasid kaubanduse arenemist. *Feodaalkord Prantsusmaal ja piiramatu monarhia takistasid maa arengut, kutsusid esile talupoegade, linnakehvistu ja kodanluse rahulolematust; ilma selle korra hävitamiseta muutus võimatuks kapitalistlike suhete edasine arenemine.*

Maakohtades ja linnades toimusid üksteise järel rahva väljaastumised feodaalkorra vastu. Tugevnesid linnakehvistu ähvardavad ülestõusud. Kodanlus ühines, küll mitte otsekohe, vaid kõheldes, võimsa rahvaliikumisega feodaalkorra vastu Prantsusmaal ja asus selle liikumise etteotsa.

Kuningas.

1774. aastal, pärast Louis XV surma, astus Prantsuse troonile Louis XVI. Ta oli piiratud mõistusega, kangekaelne ja peale enda isiku kõige vastu ükskõikne inimene. Poliitilistes asjades oli ta oma naise, Austria keisri [1] õe, valitsemishimulise, ilusa ja kõrgi Marie Antoinette'i tugeva mõju all.

Kuninglikus nõukogus Louis XVI tavaliselt tukkus. Ta kaebas, et vaimne töö teda väsitab. Pühendades vähe aega poliitikale, oli kuningas seevastu asjatundja jahipidamises.

Kuninga tallis oli 1857 hobust ja nende jaoks 1400 tallipoissi. Provintsis peeti varuks veel 1200 hobust. Väljasõitude jaoks oli kuningal 217 tõlda.

Eesõigustatud seisused.

Absolutistlikult valitsev kuningas toetus suurmaaomanikele — vaimulikele ja aadlile. Esimeseks seisuseks Prantsusmaal oli vaimulikkond, teiseks — aadel. Need mõlemad olid eesõigustatud seisused. Nad olid vabastatud peaaegu kõigist maksudest. Kõik kõrgemad ametikohad riigis ja kõik juhtivad kohad sõjaväes olid aadlike käes.

Erinevalt Inglismaast, kus aadel kasutas palgalist tööjõudu, tegeles kaubanduse ja tööstusega, pidasid Prantsusmaal aadlikud kauplemist ja manufaktuuride asutamist oma väärikusele alandavaks. Aadlikud elasid Prantsusmaal talupoegadelt saadava feodaalrendi arvel ja püüdsid säilitada feodaalkorda. Sellepärast olid nad sügavalt vaenulikud revolutsiooni vastu. Eesrindlikke aadlikke oli Prantsusmaal vähe.

Kolmas seisus.

Kõik, kes ei kuulunud kahte esimesse eesõigustatud seisusesse, kuulusid kolmandasse seisusesse, mis oma koosseisult oli üsna mitmekesine. Kolmanda seisuse rõhuva enamuse moodustasid talupojad. Siia kuulusid ka käsitöölised, töölised ja linnakehvistu. Juhtiv seisund kolmandas seisuses oli kodanlusel: kaupmeestel, pankuritel ja manufaktuuriomanikel.

Prantsuse veel noore, alles kujuneva töölisklassi koosseisu kuulusid manufaktuuritöölised, käsitöölised (sellid, õpipoisid), osa külakäsitöölisi ja lõpuks suur hulk hooajatöölisi. Kõigi nende kihtide olukord oli äärmiselt raske. Tööpäev kestis varahommikust hilise ööni. Töölisi koormasid rasked trahvid. Sagedased olid manufaktuuritööliste ülestõusud. Kuid tolleaegsed töölised ja üldse linna «alamkiht» polnud poliitiliselt veel iseseisvad, nad läksid alles koos kodanlusega.

[1] Püha Rooma keisririigi keisri.

Rikastunud kodanlased võistlesid toreduselt Prantsusmaa nimekate aadlikega. Nad ehitasid losse, korraldasid hiilgavaid vastuvõtte. Viimaseil aastakümneil enne revolutsiooni hakkasid kodanlased laostunud aadlikelt suurel hulgal maid omandama. Kuid poliitiliselt oli kodanlus täielikult õigusteta. See avaldus ka igapäevases elus. Nii näiteks ostis üks rikas kodanlane oma emale teatris looži. Kuid tuli nimekas aadlik ja kihutas kepiga vana naise teatrist minema. Aadlikule ei tehtud selle eest midagi, sest naine, keda ta solvas, polnud aadlik.

Feodaalühiskonnas kuulus igaüks sündimisest saadik mingisugusesse seisusesse — aadliseisusesse, vaimulikuseisusesse või siis kolmandasse seisusse. Aadlikud ja vaimulikkond kuulusid ühte ja samasse klassi — maaomanike klassi, kuid neid loeti kahte eri seisusesse. Mõlemad need seisused olid peaaegu hoopis vabastatud maksudest, mida täies ulatuses maksis kolmas seisus. Aadlik võis mõisa maha prassida, kuid ta jäi aadlikuks ning kasutas endiselt aadlike õigusi ja privileege. Talupoeg aga võis rikastuda, saada kapitalistiks, kuid jäi endiselt õigusetuks.

Kapitalistlikus ühiskonnas aga sõltub kõik sellest, kas inimesel on omandit või ei. Seisusi kapitalismi ajal tavaliselt ei ole, need kaotatakse. On ainult klassid. Laostunud kaupmees või vabrikant lakkab juba kuulumast kapitalistide klassi ja peab asuma palgalisele tööle.

Klasside põhiliseks tunnuseks on see, kas neil on või ei ole omandit. Nii olid orjapidajad orjade ja maa omanikud. Orjadel aga ei olnud mitte mingisugust omandit.

Kodanluse klassi kuuluvad vabrikute ja tehaste omanikud. Töölistel aga ei ole omandit. Nad on isiklikult vabad ning võivad müüa oma tööd, oma tööjõudu.

Tähendab, klassid erinevad üksteisest selle poolest, kas neil on omandit või ei, aga kui on, siis kui suur.

§ 16. EESRINDLIKU KODANLUSE JA RAHVAHULKADE IDEED.

Voltaire ja Montesquieu.

Juba ammu enne revolutsiooni esitati kodanluse nõudmised kirjanike ja teadlaste poolt. Suur mõju oli XVIII sajandil Voltaire'il.

Tuntud kirjanik, keda peeti tolle aja eesrindlike inimeste «mõtete valitsejaks», paljude näidendite, ajalooliste tööde ja poliitiliste brošüüride autor Voltaire (1694—1778) sai kuulsaks oma vihaste ja kirglike väljaastumistega pärisorjusliku korra ja kiriku vastu. Voltaire kinnitas, et ta usuks aadliku «kaasasündinud» õigusi, kui rüütlid sünniksid kannustega, talupojad aga sadulaga seljas. Voltaire nõudis konstitutsiooni, et piirata kuninga võimu, ta nõudis aadli ja vaimulikkonna privileegide kaotamist. «Ta lõi

ja kõrvetas nagu välk» (Herzen). «Purustage vana pettusehoone!», «Lömastage elukas!» kutsus üles Voltaire. «Elukaks» nimetas Voltaire Prantsusmaal valitsevat katoliku kirikut. Seejuures arvas Voltaire, et «alamrahvast tuleb hoida ranges sõnakuulmises», et lihtrahvale on usk «koguni kasulik», et oleks võimatu valitseda isegi ühe küla talupoegi, kui see küla oleks asustatud jumalakartmatutega. Sellepärast ütles ta: «Kui jumalat poleks, tuleks ta välja mõelda», oma mõisas aga püstitas mälestussamba pealkirjaga: «Jumalale Voltaire'ilt».

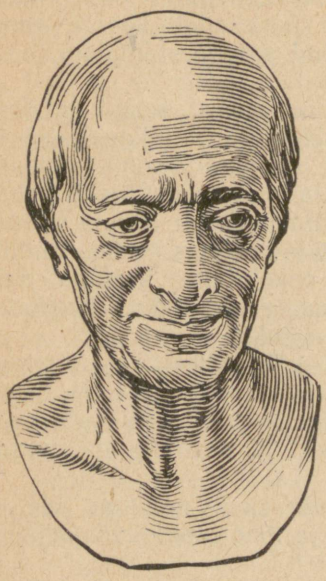

Voltaire.

Korramuutusi ootas Voltaire mitte revolutsioonilt, mida ta kartis, vaid «valgustatud valitsejalt» — filosoofilt. *Voltaire väljendas selle osa kodanluse ja eesrindlike aadlike vaateid, kes püüdsid piirata kuninga absolutistlikku võimu, hävitada katoliku kiriku mõju, kuid kartsid rahvahulki, revolutsiooni.*

Voltaire'iga ühel ajal välja astunud Montesquieu (1689—1755), päritolult aadlik, võitles samuti piiramatu kuningavõimu ja katoliku kiriku vastu. Ta ülistas Inglise parlamentaarset korda ja nõudis prantsuse kodanlusele samasugust mõju, nagu oli inglise kodanlusel. Sel viisil tahtis Montesquieu säilitada kuningavõimu, kuid nõudis, et kuningas jagaks oma võimu kodanlastest ja aadlikest parlamendiga. Montesquieu oli konstitutsioonilise monarhia, s. o. niisuguse monarhia poolt, kus konstitutsioon näeb ette kodanluse ja aadlike osavõttu parlamendi kaudu riigiasjade otsustamisest.

Sel ajal, kui Voltaire ja Montesquieu tahtsid ainult piirata kuningavõimu, tahtis teine prantsuse kirjanik Rousseau seda hoopis kaotada.

Rousseau (1712—1778).

Rousseau oli vabariigi pooldaja. Jean Jacques Rousseau oli šveitsi käsitöölise-kellassepa poeg. Ta sündis Genfis ja oli Genfi linna rikka ülemkihi ning käsitööliste ja talupoegade vahel toimuva alalise võitluse tunnistajaks.

Rousseau arvas, et võim peab kuuluma rahvale endale, et rahval endal on õigus korraldada riigi valitsemist ja et rahvas peab oma asju lahendama mitte oma esindajate kaudu, vaid riigi kõigi

elanike üldkoosolekutel. Ent kuidas koguda riigi kõiki elanikke ühte kohta? Et see oleks võimalik, soovitas ta suuri riike mitte moodustada, vaid elada väikeste omavalitsuslike kogukondadena.

«Ühiskonna seisukorra parandamiseks,» kirjutas Rousseau, «on vaja, et igaühel oleks küllaldaselt ja kellelgi ei oleks liiga palju.» Rousseau arvas ebaõigelt, et omandit võib säilitada ja seda samal ajal piirata, tehes ta väikeomandiks. *Rousseau väljendas väikekodanluse (väikeomanike) — käsitööliste ja talurahvahulkade — meeleolu.*

Seejuures Rousseau ei mõistnud, et valdav osa väikeomanikke laostub, aga tühine osa neist muutub suuromanikeks, kapitalistideks-ettevõtjateks.

Nõudes, et oleks lubatud ainult väikeomandus, kutsus Rousseau ühtlasi üles feodaalaadlike omandi revolutsioonilisele hävitamisele. Sellepärast oli Rousseau õpetus tema ajal revolutsiooniline. Ent kutsudes üles aadlike feodaalmaavalduse hävitamisele ja kaitstes eraomandust, võitles Rousseau sel viisil tegelikult kodanliku korra ja kapitalistide omanduse kindlustamise eest, järelikult ka kapitalistliku ekspluateerimise eest.

Jean Jacques Rousseau.

J. Meslier (1664—1729).

XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandi algul elas Prantsusmaal vaene külapreester Jean Meslier.

Kangru pojana tundis ta tuliselt kaasa talupoegade kannatustele, keda rõhusid senjöörid. Ent olles vaimulik, kuulutas Meslier kristlikku õpetust alandlikkusest ja vagadusest. Kutsudes talupoegi alandlikkusele mõisnike ees, võttis Meslier sellega osa talupoegade rõhumisest. Leidmata endas küllaldaselt jõudu võitlemiseks, tegi Meslier oma elule lõpu, näljutades enda surnuks.

Meslier'st jäi järele ta «Testament». Selles töös kuulutas ta sõja jumalale, kuningale ja rikkaile. Kui Rousseau kaitses väikeomandit, siis Meslier tegi ettepaneku anda maa üldiseks kasutamiseks. Seda nõudis ta inimkonna õnne nimel.

Pöördudes rahvahulkade poole, kirjutas Meslier: «Teie peate ülal mitte ainult oma kuningaid ja oma printse, teie peate sellele lisaks ülal veel kogu aadlit, kogu vaimulikkonda, kõiki munki... kõiki söödikuid ja kasutuid inimesi, kes üldse elavad maa peal.»

Meslier väljendas külakehvistu, puudusest rõhutud talupoegade ja sulaste igatsusi.

Need ongi ideed, millega Prantsusmaa rahvahulgad ja eesrindlik kodanlus astus revolutsiooni ja võitles selle käigus.

§ 17. PRANTSUSMAA REVOLUTSIOONI EELÕHTUL. REVOLUTSIOONI ALGUS. PIIRAMATU ISEVALITSUSE KUKUTAMINE RAHVAHULKADE JA KODANLUSE POOLT.

Kriisi teravnemine.

Talupoegade ja linnakehvistu ülestõusud tugevnesid iga aastaga. Dijon'is nõudsid nälgivad töölised ja talupojad võimudelt leiba. Linna komandant vastas: «Rohi on põllul juba suureks kasvanud, minge sinna ja sööge seda.»

Talupoegade suurenev laostumine vähendas järsult maksude laekumist riigikassasse. Vahepeal jätkas kuningas tohutute summade kulutamist oma vajadusteks ja suurteks kingitusteks aristokraatidele-aadlikele.

Kuningas tahtis näiteks osta endale veel üht lossi, mille peale kulus 10 miljonit livre'i [1]. Kuninganna ei tahtnud maha jääda ja nõudis ka endale lossi Pariisi lähedale. See läks maksma 6 miljonit livre'i. Samal ajal polnud enam võimalik maksudega palju raha välja pumbata, kodanlus aga raha laenuks ei andnud. Rahapuudus muutus üha teravamaks. Soola- ja veinimaksud olid maksurentnikele juba mitmeks aastaks ette müüdud. Ministrid kulutasid seadusevastaselt raha, mis oli määratud invaliididele ja haiglatele annetamiseks. Lõpuks pani riigikassa 1788. aastal maksed seisma.

Siis kerkis kogu oma teravuses üles aadlike ja vaimulike maksustamise küsimus.

Generaalstaatide kokkukutsumine.

Väljapääsmatu olukorra tõttu oli kuningas 1788. aastal sunnitud nõustuma g e n e r a a l s t a a t i d e kokkukutsumisega, mida polnud 1614. aastast saadik kokku kutsutud. Generaalstaatide koosseisu kuulusid kõigi kolme seisuse esindajad. Louis XVI lootis generaalstaatidelt nõusoleku saada uueks laenuks ja uuteks maksudeks.

Valimistest võtsid osa ainult maksumaksjad, kes alaliselt elasid antud maakohas. Kolmanda seisuse saadikuiks osutusid kodanluse ja samuti kodanliku intelligentsi esindajad: advokaadid, notarid, arstid. Generaalstaatidesse ei pääsenud mitte ükski talupoeg, mitte ükski tööline.

Kolmanda seisuse saadikute hulgas oli juhtiv seisund rahan-

[1] l i v r e — hõbemünt, umbes 35 kop. kullas.

duslikul ja kaubanduslikul suurkodanlusel (pankuritel ja suurkaupmeestel).

Kodanlus, kartes rahvahulki, ei julgenud kaua kutsuda neid ülestõusule ja piirdus kuninga ning aadlike piiramatu võimu vastu suunatud poliitiliste raamatute ja brošüüride väljaandmisega. Kuid sel ajal oli kodanlus eluliselt huvitatud feodaalkorra kukutamisest ja ühines rahvaliikumisega.

Generaalstaadid avati feodaal-absolutistliku süsteemi sügava kriisi, rahvahulkade olukorra järsu halvenemise, üldise ärevuse, talupoegade ülestõusude ning manufaktuuritööliste ja linnakehvistu väljaastumiste õhkkonnas.

Sel ajal Prantsusmaal Lenini sõnade järgi «alamkihid ei taha», aga «ülemkihid ei saa elada endist viisi»[1]. Kuid ekspluataatorlikud klassid oma võimu vabatahtlikult ära ei anna. Nende kukutamiseks oli vaja rahvahulkade revolutsioonilist väljaastumist.

Generaalstaatidest Rahvuskoguni.

Generaalstaatide avamine määrati 5. maile **1789** Versailles's. Kuningas ja õukondlased ei tahtnud generaalstaate kokku kutsuda Pariisis, kartes pealinna revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulki.

Generaalstaadid avati pidulikult. Vaimulikkond oli uhkelt riietatud valgeisse ja violetseisse siidtalaaridesse. Aadlikud olid rikkaliku kuldtikandiga kuubedes. Kolmandale seisusele oli ette nähtud olla tagasihoidlikes mustades ülikondades. Kui kuningas troonile istus ja kombekohaselt kübara pähe pani, katsid ka aadlikest ja vaimulikest saadikud pead, kasutades vana eesõigust. Aadlike imestuseks ja pahameeleks kolmanda seisuse saadikud, kes pidid kuningat kuulama põlvili laskudes ja palja päi, katsid samuti pead ja kuulasid kuninga kõnet püsti seistes.

Kuninga kõne oli lühike. Ta käskis anda raha, kaebas meelteärevuse üle ja hoiatas uuenduste eest.

Kõikidel järgnevatel päevadel oli hoone, kus generaalstaadid istungeid pidasid, ümbritsetud üha suurenevate revolutsiooniliste rahvahulkadega, kes olid tulnud Pariisist, et ässitada koosolekut võitlusele kuninga vastu.

17. juunil kuulutasid kolmanda seisuse saadikud end kogu rahva esindajateks — R a h v u s k o g u k s — ja otsustasid, et kui neid sunnitakse laiali minema, siis kutsuvad nad elanikkonna üles katkestama maksude maksmise. Koosolek põhjendas oma ettepanekut sellega, et kolmandasse seisusse kuulub 96% kogu rahvast. Samuti kuulutas Rahvuskogu, et kuningal ei ole õigust tema otsuseid seisma panna. Sel viisil kuulutasid kolmanda seisuse esindajad end revolutsioonilisel teel kõrgeimaks võimuks riigis.

---

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 21. kd., lk. 187.

Kolme päeva pärast, 20. juunil, kui Rahvuskogu tahtis kokku tulla, leidis ta oma ruumi uksed suletuina. Osutus, et Louis XVI, soovides Rahvuskogu tööd nurja ajada, oli andnud korralduse remondi ettekäändel ruum sulgeda. Saadikuid see ei peatanud: nad kogunesid lähemas vabas ruumis — pallimängusaalis (vana tennisetaolise mängu ruumis) ja tõotasid suure vaimustusega mitte laiali minna enne, kui konstitutsioon on välja töötatud. Rahvuskogu kuulutas end A s u t a v a k s K o g u k s, s. o. koguks, kes töötab välja ja kehtestab uue konstitutsiooni.

Nendel päevadel tuletati tihti meelde Rousseau sõnu, et rahval endal on õigus korraldada riigi valitsemist.

Kuningas teatas, et ta lepib Asutava Kogu olemasoluga. Aga see oli ainult silmakirjaks. Salaja otsustas kuningas tarvitusele võtta jõu. Versailles omandas sõjaväelaagri ilme. Koosolekusaal piirati jälle valve poolt ümber. Pariis piirati ümber kahekümne tuhande mehelise sõjaväega.

See kutsus pealinnas esile suure ärevuse. Pariislaste kogunemispunktiks sai ühe palee — Palais Royali aed. Aeda kogunes rahvast vahetpidamatult. Kõnelejaks võis olla igaüks. Seal räägiti Pariisi ähvardavast hädaohust ning otsustati vastu panna.

Pariisis tulid tänavale rahvahulgad, et protesteerida kuninga poolt ettevalmistatud pealinna elanikkonnaga arveteõiendamise vastu. 12. juulil tungis saksa palgatragunite polk kallale relvastamata rahvahulgale. Kõlas hüüe: «Relvade juurde!» Siin ühines rahvaga prantsuse kaardiväepolk. Sama päeva õhtul algas üldine ülestõus. Hakkas kõmisema häirekell. Raekotta (linnavolikogu hoonesse) kogunenud rahvas otsustas saata saadikud linnarajoonidesse, et relvastada nende elanikke. Järgmisel päeval tungis rahvahulk arsenali ja purustas relvapoed. Relvade arvu suurendamiseks käskis raekojas moodustatud komitee valmistada 50 000 piiki. Töö kees. Linn oli kogu öö valgustatud. Põlesid tõrvatünnid ja rasvapannid.

Bastille' vallutamine — revolutsiooni algus.

Pariisis valmistuti kuninga vägesid lahinguga vastu võtma. **14. juulil 1789.** a. tekkisid kuuldused selle kohta, et iidsel kuninga kindlusvanglal Bastille'l olevat suurtükid suunatud linnale. Kõlas hüüe: «Bastille' juurde!» Neli tundi kestis kindluse visa piiramine, kuid nüüd lähenesid kaardiväelased suurtükkidega. Nähes, et alistumine on vältimatu, tormas Bastille' komandant põleva süütenööriga püssirohulao juurde, et kindlus õhku lasta. Ta peatati sõdurite poolt. Nad avasid Bastille' väravad. Komandant tapeti. Kõigil tänavail ja väljakuil kõlasid hüüded: «Võit! Võit!»

Ööl vastu 15. juulit ei maganud Pariisis keegi. Nüüd ei kahelnud enam keegi, et kuninga väed hakkavad pealinna ründama. Kogu elanikkond hakkas linna kindlustama. Lõhuti tänavasillu-

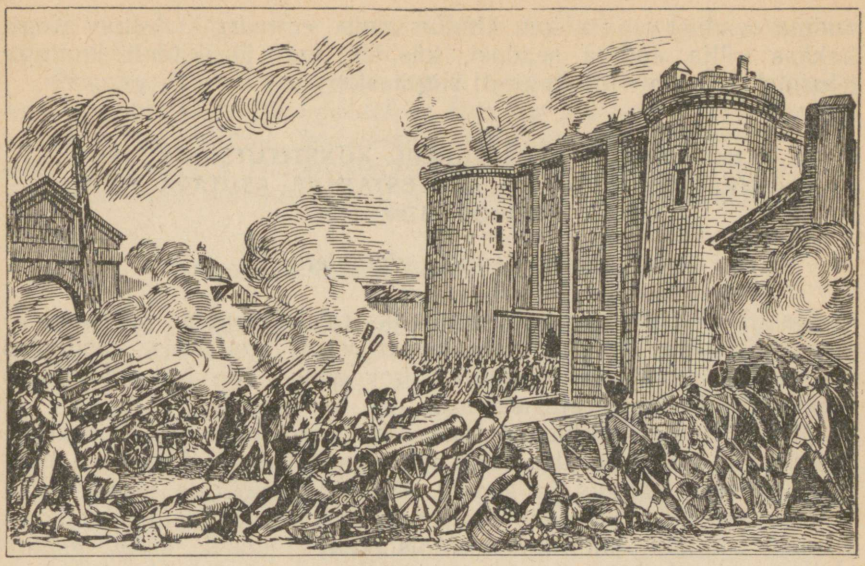

Bastille' vallutamine.

tust, ehitati barrikaade, taoti piike ja valati kuule. Naised kandsid katustele kive, et neid sealt sõdurite pihta pilduda. Relvastuti püsside, odade ja kaigastega. Kodanluse poolt organiseeritud r a h v u s k a a r t hõivas oma salkadega kõige tähtsamad kohad.

Rahvuskaardis teeniti tasuta. Iga rahvuskaartlane pidi oma raha eest muretsema relva ja vormiriietuse. Seepärast võisid rahvuskaartlasteks saada ainult jõukamad inimesed. Rahvuskaartlased ei elanud mitte kasarmutes, vaid kodus, ja ilmusid kogunemiskohta õppuseks või häire korral.

Raekojas moodustati revolutsioonilisel teel Pariisi linna omavalitsus, milles juhtiva osa omandas suurkodanlus. Juba Bastille' pärast peetud võitluse ajal astusid mõned suurkodanluse kihid reeturlikult rahva vastu välja. Nii saatis Pariisi kaupmeeste vanem Bastille' piirajatele kaste, milledele oli kirjutatud «relvad», kuid avamisel leiti sealt vaid vanu räbalaid. Rahvas tappis reeturi.

Kui Louis XVI-le öeldi, et Pariis on üles tõusnud ja Bastille langenud, hüüdis ta imestunult: «Kuid see on ju mäss!» — «Ei, isand. See pole mäss, vaid revolutsioon,» vastas talle üks õukondlastest.

Mitte enam lootes sõjaväele, kartis kuningas anda käsku pealetungiks Pariisile. Ta ilmus isiklikult Asutavasse Kogusse ja teatas, et annab sõjaväele käsu lahkuda Pariisist ja Versailles'st.

Nii lõppes võiduga rahvahulkade esimene poliitiliste loosungite all toimunud väljaastumine, mis oli revolutsiooni alguseks. *Selle võidu kasutas ära suurkodanlus,* kes haaras võimu ja asus välja

TRÜ Raamatukogu

andma seadusi oma võimu kindlustamise eesmärgil. Asutav Kogu hakkas välja andma seadusi, küsides igal üksikjuhul kuninga nõusolekut, keda endiselt peeti riigipeaks.

§ 18. SUURKODANLUS VÕIMUL. KONSTITUTSIOONILISE (PIIRATUD) MONARHIA KEHTESTAMINE. ASUTAVA KOGU PERIOOD (1789—1791).

Suurkodanluse võimuletulek.

Bastille' vallutamine oli signaaliks rahvaliikumise puhkemisele provintsis. Igal pool linnakeskustes võttis kodanlus, kasutades rahvaliikumist, Pariisi eeskujul võimu enda kätte ja organiseeris jõukaist kodanikest rahvuskaardi.

Maal liitusid revolutsiooniga siiani lahus toimunud talurahvaülestõusud. Kogu Prantsusmaal kõmises häirekell. Talupojad haarasid vikatid, hangud ja koodid. Põlesid senjööride lossid.

Dokumendid, kuhu olid sisse kantud talupoegade feodaalkoormised, põletati tuleriitadel. Mõisnikele jõudsid kätte «suure hirmu» päevad. Mõned neist pakkisid oma asjad kokku ja põgenesid välismaale.

Rahutuks muutusid ka aadlike ja vaimulike esindajad Asutavas Kogus. Nad otsustasid, et on vaja teha mõningaid järeleandmisi, selleks et ennast päästa. Ööl vastu 4. augustit 1789. a. tühistas Asutav Kogu aadlike vananenud, vähemtähtsad feodaalõigused (õigus pidada tuvilaid, õigus jahipidamisele talupoegade maadel).

Kuid kõik põhikoormised, mis lasusid talupoegade maadel, säilitati. Neist pidid talupojad end vabaks ostma äärmiselt rasketel tingimustel, mida oli võimatu täita. Seepärast jätkusid ülestõusud maal, kord ajutiselt vaibudes, kord jälle puhkedes uue, veel suurema jõuga.

«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon».

Koostades Prantsusmaa konstitutsiooni, töötas Asutav Kogu 1789. a. Ameerika «Sõltumatuse deklaratsiooni» eeskujul välja «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni». Selles kuulutati pidulikult välja need põhimõtted mis pidid saama konstitutsiooni aluseks: seisuste kaotamine, kõikide üheõiguslus seaduse ees. Selles deklareeriti, et ainsaks võimuallikaks on rahvas. «Inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena õiguste suhtes,» öeldi «Deklaratsioonis».

Samal ajal kinnitas «Deklaratsioon» kodanliku korra aluseid: «Omand on puutumatu ja püha õigus,» öeldi selles.

«Deklaratsioon» andis löögi feodaalsetele privileegidele, feodaalsele omavolile; ta kuulutas kõikide võrdsust seaduse ees, kuid see oli võrdsus sõnades, kuna kodanluse omandit kinnitades lõi ta uue, varandusliku ebavõrdsuse, lõi mitte vabaduse, vaid ini-

meste uue sõltuvuse teistest, tööliste ja talupoegade sõltuvuse kapitalistidest.

Prantsuse kodanlik revolutsioon kuulutas oma «Deklaratsioonis» eraomandi kõigutamatust ja kinnitas sel teel klassirõhumise. Erinevalt kõigist kodanlikest revolutsioonidest muutis meie Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon maa, vabrikud ja tehased üldrahvalikuks omandiks ning hävitas igasuguse ekspluateerimise.

Kuninga katsed põgeneda välismaale.

1789. a. sügisel püüdis kuningas põgeneda Versailles'st välismaale, kuid rahvas vangistas kuninga ja kuninganna ning tõi nad vangidena Pariisi. Revolutsiooni vihkav kuningas ootas vaid juhust, et põgeneda Prantsusmaalt ja saada toetust feodaalriikidelt — Preisimaalt, Austrialt ja Venemaalt. 1791. aastal kogunes enamus Prantsusmaalt põgenenud kontrrevolutsioonilisi emigrante piirilähedasse Saksa linna Koblenzi ja ootas märguannet väljaastumiseks.

Kuningas laenas Pariisi pankureilt raha, hankis endale võltsitud Vene passi ja suundus 20. juunil salaja koos perekonnaga Belgia piirile, kuhu varakult olid koondatud sõjaväed, kelle aadlikest ohvitserid olid kuningale truud. Teel, mitte kaugel piirist, tundis postijaama ülem kuninga ära. Patrioodid tõstsid alarmi. Rahva valve all toimetati kuningas Pariisi tagasi.

Pariisi rahvahulgad nõudsid kohut kuninga üle, kuid Asutav Kogu, kartes, et kuninga kukutamise puhul algab ähvardav rahvaliikumine mõisnike ja kodanluse vastu, võttis kuninga oma kaitse alla ja püüdis teda süüst puhtaks pesta. Kuulutati, et kuningas ei põgenenud, vaid ta «rööviti». Kui suur rahvademonstratsioon Marsi väljakule tuli nõudmisega tagandada kuningas ja kehtestada vabariik, saatis kodanlus demonstratsioonile vastu rahvuskaardi, kes tulistas relvastamata patrioote. Nii astus suurkodanlus kuninga poolel välja rahva vastu.

1791. aasta konstitutsioon. Kodanluse üritused.

Asutava Kogu rõhuv enamus koosnes rahandusliku ja kaubandusliku suurkodanluse ja maaomanike esindajaist. Revolutsioonilise kodanluse esindajaid oli siin vaid mõni üksik, eesotsas noore advokaadi R o b e s p i e r r e'iga. Ta võitles kuninga, aadli ja suuromanike vastu. Tema poolt olid revolutsioonilised eeslinnad.

Tunduvalt rohkem revolutsioonilise kodanluse esindajaid oli poliitilistes klubides. Järjest suuremat mõju omandas j a k o b i i n i d e k l u b i (nimetati nõnda sellepärast, et ta asus endises püha Jakóbi kloostris). Algul oli selles klubis ülekaal suurkodanlusel, kuid mida kaugemale revolutsioon arenes, seda suurema mõju omandasid seal revolutsioonilised kodanlikud tegelased.

1791. aastal võttis Prantsuse kodanlik Asutav Kogu vastu konstitutsiooni. Prantsusmaa muutus konstitutsiooniliseks monarhiaks. Kuningale jäi õigus Asutava Kogu poolt vastu võetud seadusi kuni 4 aastaks seisma panna.

Seisused kaotati. Seisuste kaotamine ei toonud siiski poliitiliste õiguste võrdsustamist. Konstitutsiooni järgi jagunesid kodanikud 1789. aasta «Deklaratsioonis» väljakuulutatud õiguste võrdsuse asemel valimisõigusi omavaiks ja neist ilmajäetuiks. Naistel polnud üldse valimisõigust.

Õiguse valida said üksnes varakad kodanikud, kes maksid suurt maksu. Neid kogunes Prantsusmaa 25-miljonilise elanikkonna kohta ainult 4 miljonit. Ainult need rikkad kodanikud valisid saadikuid seadusandlikku kogusse ja linna omavalitsuse asutustesse. Ainult nemad võisid astuda rahvuskaarti.

«Kes andis teile õiguse jätta rahvas ilma tema õigustest?» väljendas oma pahameelt selle konstitutsiooni puhul Maximilien de Robespierre.

Tulles võimule, kaotas kodanlus tsunftid.

Prantsusmaa endine jagunemine provintsideks, mis vastas endiste feodaalsete kuning- ja vürstiriikide piiridele, kaotati. Maa jaotati 83 pinnalt enam-vähem võrdseks departemanguks, mida nimetati lähedalasuvate jõgede ja mägede järgi. Kaotati kõik sisemised tollipunktid. Töötati välja ühtne mõõdusüsteem, mis asendas loendamatu hulga kohalikke mõõte. Senjööride kohus asendati vandemeeste kohtuga.

Selle tõttu, et absoluutne monarhia oli viinud Prantsusmaa täielikule laostumisele ja tühjendanud riigikassa, oli vaja leida uusi tuluallikaid. Peale selle oli tähtis nõrgendada vaimulikkonda, kes tegi kontrrevolutsioonilist tööd. Kirikutelt ja kloostritelt võeti maavaldused ära ja anti need üle riigile, vaimulikkond aga hakkas saama palka. Aadlikelt-kontrrevolutsionääridelt ja vaimulikkonnalt äravõetud maad laskis riigikassa müügile. Need maad sattusid peamiselt spekulantide kätte, kes neid talupoegadele väikeste tükkide kaupa hingehinna eest edasi müües rikastusid.

Kodanlik Asutav Kogu võttis rahvahulkade vastu tarvitusele rea abinõusid. Anti välja seadus, mis lubas võimudel tulistada relvastamata rahvahulka, kui see keeldub laiali minemast.

Seoses suurte streikidega hakkasid töölised 1791. aastal ametite järgi liitudesse ühinema: puusepad organiseerisid vastastikuse abistamise ühingu, trükkijad — trükitööliste liidu. Siis avaldas Asutav Kogu seaduse, mis keelas ära tööliste organisatsioonid. Streikide algatajaid ja neist aktiivseid osavõtjaid karistati trahvi ja vangistusega.

Ka talupojad ei olnud rahul, kuna nende põhilised feodaalkoormised säilisid. Asumaades säilitati ka orjapidamine.

§ 19. FINANTS-SUURKODANLUS VÕIMUL. MONARHIA KUKUTAMINE PRANTSUSMAAL 1792. AASTAL.

Seadusandlik Kogu.

Töötanud välja konstitutsiooni, lõpetas Asutav Kogu oma töö ja loovutas koha uue konstitutsiooni alusel valitud Seadusandlikule Kogule.

Seadusandlikku Kogusse valisid ja võisid olla valitud ainult varakad kodanikud, kes omandilt makse maksid. 766 saadiku hulgas oli ainult 3 talupoega ja 4 käsitöölist. Selles kogus sai enamiku kohti suurkodanlus — pankurid, liigkasuvõtjad, kaupmehed.

Tunduvat mõju Seadusandlikus Kogus omasid kaubandusliku ja tööstusliku kodanluse (kaupmeeste ja manufaktuuriomanike) esindajad — žirondiinid. Nende silmapaistvamad juhid olid valitud Gironde'i departemangust (siit ka selle partei nimetus — žirondiinid). Žirondiinid saavutasid, et võim läks tegelikult Seadusandlikule Kogule, kuhu võisid sattuda peamiselt omanikud. Žirondiinidele ei olnud revolutsiooni enam vaja ja nad hakkasid rahvamasse enam kartma kui kuningat.

Prantsuse revolutsioon ja Euroopa feodaalriigid.

Prantsuse kontrrevolutsionäärid pöördusid Preisi kuninga, Austria keisri ja Vene keisrinna poole palvega aidata taastada Prantsusmaal kuninga isevalitsus. Katariina II aitas neid rahaliselt. Kuid Venemaa sõjalist vahelesegamist Prantsuse revolutsiooni käiku siiski ei toimunud, sest Venemaad hoidsid eemal sõjad Rootsi ja Türgiga ning osavõtt Poola jagamistest.

Sel ajal kui Katariina II oli Prantsuse kontrrevolutsiooni poolel, suhtusid vene ühiskonna eesrindlikud inimesed Prantsusmaal alanud revolutsiooni tulise poolehoiuga.

Pidades võitlust pärisorjuse vastu Venemaal, andis esimene vene vabariiklane A. N. Radištšev 1790. aastal välja oma kuulsa raamatu «Teekond Peterburist Moskvasse». Selles raamatus paljastas ta julgelt pärisorjuse õudusi, kutsus talupoegi üles revolutsioonile ja väljendas poolehoidu revolutsioonile Prantsusmaal. Katariina II ütles Radištševi kohta, et ta on «... hullem mässaja kui Pugatšov». Radištšev mõisteti surma, mis aga asendati asumisele saatmisega Siberisse, kuhu ta viidi raudu aheldatult.

Revolutsiooniliste sõdade algus.

Kasutades Prantsusmaa rasket seisukorda ja soovides taastada Louis XVI ja oma õe, kuninganna Marie Antoinette'i isevalitsust, valmistus Austria keiser sõjaks Prantsusmaaga. Seadusandlik Kogu otsustas teda ennetada ja kuulutas 1792. aasta kevadel Austriale sõja.

1792. aastal astus Prantsusmaa sõdade ajajärku, mis kestis üle kahekümne aasta.

Interventide — kontrrevolutsionääride — pealetungi tagasi

lüües pidas Prantsusmaa õiglast sõda, kaitstes end kallaletungi vastu.

Rahva huvid nõuavad rahvahulkade kõige aktiivsemat ja ennastsalgavamat osavõttu riigi kaitsmisest õiglases sõjas. Kui 1792. aastal Prantsusmaal revolutsioonitulekahjust kartma löönud piiramatu võimuga kuningad — pärisorjuse pooldajad — alustasid tema vastu sõda, et revolutsiooni lämmatada, kaitses prantsuse rahvas kangelaslikult oma kodumaad ähvardava hädaohu eest, võitles ennastsalgavalt kuningate vägedega.

«Isamaa on hädaohus».

Sõda Austria ja temaga liitunud Preisimaa vastu algas Prantsusmaale ebaõnnestunult. Aadlikest juhtiva koosseisu hulgas pesitses reetmine. Sõdurid kaotasid usalduse ohvitseride ja kindralite vastu. Distsipliin oli nõrk. Prantsusmaa sõjaline seisukord halvenes ka selle tõttu, et reetur Marie Antoinette andis austerlastele välja sõjaplaani. Austria ja Preisi sõjaväed lähenesid Prantsusmaa piiridele.

Eeslinnade tööliste survel otsustas Seadusandlik Kogu kutsuda provintsidest Pariisi 20 000 vabatahtlikku ja organiseerida Pariisi all sõjaväelaagri. Sellele dekreedile pani kuningas veto. See kutsus esile pahameeletormi kogu maal. Kuninga vetost hoolimata moodustati kogu maal vabatahtlike salku, kes ruttasid Pariisi kaitsma. Relvastatud marseilaste salgad tulid uue revolutsioonilise lauluga — «Marseljeesiga». Selle algus on järgmine:

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé!
Aux armes, citoyens!

(Edasi, isamaa pojad! Kuulsuse päev on saabunud. Meie vastu on tõstetud türannia verine lipp. Relvade juurde, kodanikud!)

Juulis kuulutas Seadusandlik Kogu i s a m a a h ä d a o h u s o l e v a k s. Pariislastele jagati relvi. Äsjamoodustatud salgad läksid rindele.

1792. aasta 10. augusti ülestõus. Monarhia kukutamine Prantsusmaal.

Sel ähvardaval tunnil tõusid revolutsiooni saavutuste kaitseks emigrantide ja feodaalriikide armeede vastu Pariisi eeslinnade töölised ja käsitöölised. Prantsuse külas tugevnesid järsult väljaastumised senjööride vastu.

Jakobiinid Robespierre ja Danton arendasid määratu suurt tegevust, nõudes kuninga tagandamist ja rahvuskogu — kon-

vendi — kokkukutsumist, mis oleks valitud üldise hääletamise teel, ilma varanduseta kodanike valimistest osavõtust kõrvaldamiseta.

Pariisi väikekodanluse ja töötava rahva keskel populaarne Marat kutsus oma ajalehes «Rahva Sõber» üles mitte usaldama kuningat ja Seadusandlikku Kogu.

«Seadusandlik Kogu, see on teie kõige õelam vaenlane,» ei väsinud Marat kinnitamast oma artiklites, «ta maksab teile kätte ja püüab teid uinutada valelike lubadustega. Nõudke konvendi kokkukutsumist kohtumõistmiseks kuninga üle ja konstitutsiooni revideerimiseks.»

Marat.

Jean Paul Marat (1743—1793) oli elukutselt arst. Ta õppis Londonis, seejärel kolis üle Pariisi. Revolutsiooni algusest peale avaldas Marat ajalehtedes teravaid, kirglikke artikleid linnakehvistu ja talupoegade huvide kaitseks. Anti käsk Marat' arreteerimiseks ja tal tuli mitu kuud end varjata kehvikute hurtsikutes. Töötades päevad ja ööd läbi pimedas keldris ilma päevavalguseta, haigestusid Marat'l silmad. Kuid ta ei lakanud kirjutamast artikleid üleskutsetega jätkata revolutsiooni. Kõikjal oli tal kehvikute hulgas sõpru ja teda ennast kutsuti rahva sõbraks. Kutsudes võitlusele kuninga, seejärel aga žirondiinide vastu, ei esitanud Marat mingisugust oma programmi, mis oleks erinenud jakobiinide omast.

Tundes kaasa käsitöölistest kehvikuile ja soovides nende olukorda parandada, pani Marat ette taastada juba iganenud keskaegne tsunftisüsteem.

Päevil, mil revolutsiooni ähvardas oht, arendas Marat suurt tegevust sektsioonides — Pariisi rajoonide omavalitsustes, kes võtsid ulatuslikult osa poliitilisest võitlusest. Need sektsioonid tekkisid generaalstaatide valimiste ajal, kuid hiljem ei läinud laiali. Nüüd lasksid paljud sektsioonid oma ridadesse mitte ainult varakaid kodanikke, nagu see oli varem, vaid kõiki soovijaid. 1792. aasta ärevatel augustipäevadel sektsioonid, usaldamata Seadusandlikku Kogu, kuulutasid oma istungid katkestamatuks ja valisid liikumise juhtimiseks keskkomitee — Pariisi revolutsioonilise kommuuni (linna omavalitsuse).

Elukalliduse tõus ja toidutagavarade puudus suurendas rahvahulkade ärevust. Mitte vähem tähtsat osa rahulolematuse suu-

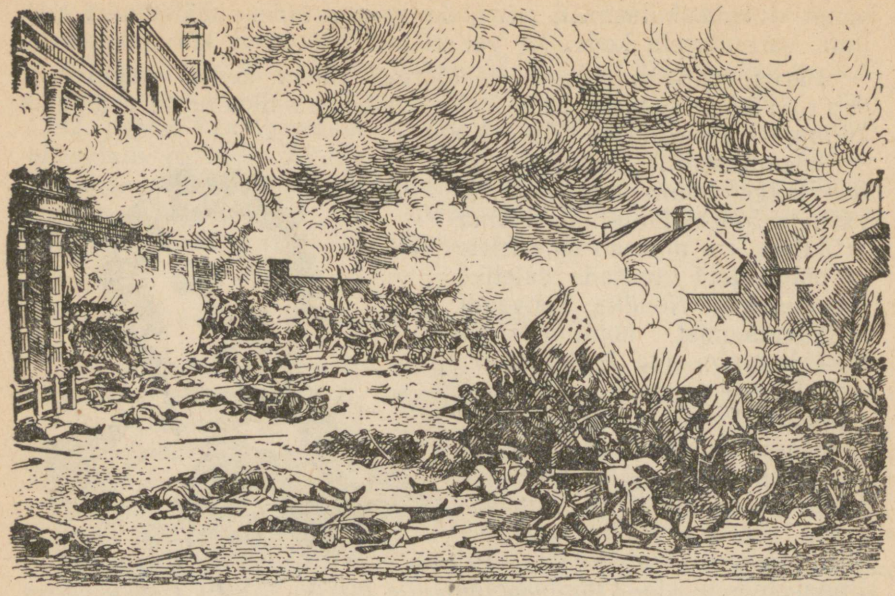

Tuileries' vallutamine 10. augustil 1792. a.

rendamisel riigis etendas ebaedu rindel ja õukonna üha enam ilmsiks tulev reetlikkus.

Ööl vastu 10. augustit 1792. a. tornikella märguande järgi (on andmeid, et esimesena tõstis alarmi ühest kellatornist Marat) hakkasid Pariisi relvastatud kodanikud kogunema kommuunihoone juurde. Pariislaste salgad, varustatud püsside, püstolite ja piikidega, koos provintsist saabunud abiga, juhituna rahva algatusel tekkinud revolutsioonilisest Pariisi kommuunist, ründasid 10. augustil koidu ajal kuningalossi. Kuningas valmistus juba ammu niisuguse kallaletungi vastu, seepärast olid lossi koondatud šveitsi palgasõdurite salgad, kuningale truud aadlikud ja kohale veetud suurtükivägi.

Esimene rünnak löödi tagasi. Lossiesisele väljakule jäid lamama surnud ja haavatud. Loss vallutati alles pärast teist rünnakut, kuid kuningat seal ei olnud. Louis XVI põgenes Seadusandlikku Kogusse, paludes selle kaitset. Kartes revolutsioonilisi rahvahulki, jättis Seadusandlik Kogu kuninga võimust ilma, kuid otsustas, et kuningas asugu elama ühte Pariisi lossi. Siis astus revolutsiooniline kommuun välja võimuna — ta saavutas Louis XVI arreteerimise. Louis XVI suleti koos perekonnaga vanglasse. Nii kukutati Prantsusmaal 10. augustil 1792. a. monarhia.

Selle ülestõusuga lõppes Prantsuse revolutsiooni esimene periood (14. juulist 1789. a. kuni 10. augustini 1792. a.), mil võimul

oli rahanduslik suurkodanlus liidus aadelkonna eesrindlikuma osaga.

Revolutsioon arenes tõusu suunas. Rahvahulgad võtsid revolutsioonist järjest rohkem osa ja avaldasid selle käigule üha suuremat mõju. 10. augustil kukutati mitte ainult kuningas, vaid ka kodanluse ladviku võim. Kasutades ära rahvaülestõusu, tuli võimule kaubanduslik-tööstuslik kodanlus — žirondiinid. 10. augustil 1792. a. alanud revolutsiooni teine periood kestis kuni rahva poolt toetatud revolutsioonilise kodanluse — jakobiinide — võimu kehtestamiseni 31. mail — 2. juunil 1793. a.

Siis, kui olid kaotatud talupoegade feodaalkoormised, saabus kolmas periood — jakobiinide diktatuuri ajajärk, revolutsiooni suurima tõusu ajajärk. See kestis veidi üle aasta — 2. juunist 1793. a. kuni 27. juulini 1794. a. Kolmanda perioodi lõpp — jakobiinide diktatuuri langemine — oli ka Prantsuse revolutsiooni lõpuks.

Revolutsioonilise sõja õiglane iseloom. Kaitse organiseerimine ja vaenlase tagasilöömine.

Ehkki Pariisi rahvas saavutas 10. augustil 1792. aastal suure võidu, mõistsid pariislased, et juubeldamisaeg on veel kaugel — intervendid ründasid Prantsusmaad.

Oma mõju ja isegi oma faktilise võimu Pariisis kasutas rahvahulkadega tihedalt seotud kommuun kaitse organiseerimiseks. Viivitada ei tohtinud, sest preislased olid jõudnud juba Verdun'ini. Pariis saatis võitlejaid rindele, aga pealinnas endas valmistasid kontrrevolutsionäärid avalikult ette mässu.

Neil päevil jakobiin Danton, väljendades rahvahulkade meeleolu, kõneles Seadusandliku Kogu tribüünilt: «Kui isamaa on hädaohus, pole kellelgi õigust keelduda teda teenimast, riskeerimata häbistada end ja ära teenida isamaa reetja nime. Et vaenlasi võita, on meil vaja julgust, julgust ning veel kord julgust — ja Prantsusmaa päästetakse.»

Robespierre'i, Marat' ja Danton'i loosungid isamaa kaitsmise kohta leidsid vastukaja kogu revolutsioonilisel Prantsusmaal. Ja juhtuski midagi Euroopale täiesti ootamatut. Prantsuse revolutsioonilised väed, näljased, halvasti riietatud, sageli jalanõudeta, halvasti relvastatud, kuid haaratud revolutsioonilisest entusiasmist, kihutasid minema feodaalriikide väljaõpetatud armeed.

20. septembril 1792. aastal toimus otsustav lahing Valmy' juures Belgia piiri lähedal. Välja kannatamata suurtükituld ja revolutsiooniliste vägede ootamatut pealetungi, preislased põgenesid. Pariis oli päästetud. Lahing Valmy' all oli murrangulise tähtsusega momendiks sõja käigus. Pärast seda võitu läks revolutsiooniline armee üle pealetungile.

Lühikese aja pärast ületasid Prantsuse väed piiri ja vallutasid kogu Belgia. Belgia vallutamine Prantsuse vägede poolt kutsus

esile Inglise valitsuse suure rahulolematuse, kes arvas, et kui Belgia vallutatakse tugeva riigi poolt, siis kujutab see endast ohtu Inglismaale.

§ 20. KONVENT ŽIRONDIINIDE VALITSEMISAJAL AASTAIL 1792—1793.

Konvent.

20. septembril 1792. aastal, samal päeval, kui Prantsuse väed saavutasid otsustava võidu interventide üle Valmy' juures, avati Pariisis üldise valimisõiguse (meestele) alusel valitud Rahvuskonvent. (Sõna «konvent» tähendab «koosolek», «kongress».) Konvent koosnes samuti kui Seadusandlik Kogugi, mille asemele ta asus, kodanluse esindajaist. Talupojad ja linnaelanike laiad hulgad ei olnud poliitiliselt organiseeritud ja läksid kodanlusega kaasa, hääletades tema poolt.

Revolutsioonilised jakobiinid, kes võtsid enda alla ülemised pingid saalis, said nimetuseks «mägi». Konvendi alumistel pinkidel istusid žirondiinid, kaubandusliku-tööstusliku kodanluse esindajad. Sealsamas all asusid kodanluse saadikud, kes moodustasid kolm neljandikku Konvendi koosseisust ja kes ei ühinenud ei ühe ega teise parteiga. Nad toetasid seda parteid, mis oli antud momendil kõige tugevam. Alguses läksid nad kaasa žirondiinidega, seejärel jakobiinidega. Oma ebakindla ja kõikuva poliitika tõttu said nad hüüdnimeks «soo» või «tasandik», saadikuid endid aga hüüti rahva hulgas «sookonnadeks».

Pärast seda, kui võimas rahvaülestõus kukutas monarhia, kuulutas Konvent Prantsusmaa vabariigiks. Rahvas nõudis kuningas Louis XVI hukkamist. Siis hakkasid žirondiinid kuningat kaitsma, et teda päästa. Sel ajal, kui talupojad nõudsid feodaalkoormiste kaotamist, panid žirondiinid sellele ägedalt vastu — nad kaitsesid omandit, kuna paljud neist omasid maad ja said sissetulekuid talupoegade kruntrendi ja teorendi näol. Linnade laiad rahvahulgad, kes kannatasid toiduainete vähesuse all, nõudsid toiduainetega spekuleerijatele surmanuhtlust. Žirondiinid aga, kelledest paljud ise rikastusid äärmiselt kõrgete hindadega toiduainetega kauplemisest, teatasid, et ei tohi rikkuda kaupmeeste ja spekulantide omandiõigust.

Selles võitluses võitsid rahvahulgad, kellega koos läks revolutsiooniline kodanlus — jakobiinid. Eelkõige saavutasid jakobiinid koos kommuuniga, et Konvent mõistis kuninga üle kohut ja võttis vastu tema surmaotsuse. Kuningas hukati jaanuaris 1793. Hiljem hukati ka õukonnakliki hing Marie Antoinette.

Sõja käik.

Vahepeal oli olukord rindel järsult halvenenud. Žirondiinid vaatasid sõjale kui vahendile uute maade haaramiseks prantsuse kodanlusele. Nende kindralid riisusid vallutatud maade elanikke.

Žirondiinlik minister Roland avaldas suurkodanluse tõelise kavatsuse. «Tuleb saata tuhandeid inimesi Pariisist piiri äärde,» ütles ta. «Me anname neile püssid ja saadame nad nii kaugele, kui nende jalad neid ainult kanda suudavad. Vastasel korral nad tuleksid tagasi ja lõikaksid meil kõri läbi.» Saates sõjavägesid rindele, tahtsid žirondiinid lahti saada kõige revolutsioonilisematest elementidest.

Žirondiinide poolt juhitavad Konvendi väed võitlesid vastumeelselt, mitte usaldades komandöre. Algas taganemine feodaalriikide koalitsiooni vägede ägeda pealetungi all. Inglismaa vaenuliku tegevuse tagajärjel *kuulutas Prantsusmaa* **1793.** a. kevadel *Inglismaale* sõja, sest viimane oli hakanud kaaperdama Prantsuse laevu.

Inglise kodanlus oli huvitatud sellest, et maha suruda rahvahulkade liikumine Prantsusmaal. Samal ajal tahtis ta hävitada ohtlikku konkurenti oma tööstusele ja võistlejat võitluses asumaade pärast. Inglismaa etendas peaosa sõja organiseerimisel revolutsioonilise Prantsusmaa vastu. Toetades rahaliselt oma liitlasi — Austriat, Prantsusmaad ja teisi feodaalriike, sundis Inglismaa neid saatma sõjavägesid Prantsusmaa vastu.

Toitlustamisküsimus.

Terav võitlus «mäe» ja «žirondi» vahel puhkes toitlustamisküsimuses. Elukallidus tõusis iga päevaga. See mõjus raskelt töörahvahulkade olukorrale. Kuid žirondiinid saavutasid viljaga kauplemise täieliku vabaduse säilitamise, mis kutsus esile linnakehvistu suure rahulolematuse. 1793. aasta kevadel esinesid Pariisi sektsioonides äärmiste abinõude pooldajad, keda kodanlus nimetas «ägedateks» või «p ö ö r a s t e k s». On vaja, rääkisid «pöörased», «et igaühel oleks midagi ja et kellelgi ei oleks midagi üleliigset». Suurim mõju nende keskel oli vaesel kogudusepreestril Jaques R o u x'l.

«Vabadus on tühi viirastus, kui üks klass võib karistamata piinata teist näljaga,» kuulutas Roux. «Kas tõesti on kelmide varandus kallim inimelust?»

«Pöörased» astusid välja ülesostjate ja rikaste vastu.

Rahvahulkade mõjul hakkasid jakobiinid ühinema nõudmisega vilja ja teiste toiduainete piirhindade sisseseadmise kohta. Viimaks võttis Konvent mais 1793 vastu seaduse teravilja kohustuslike hindade kohta, millest kõrgema hinnaga vilja müük oli keelatud.

Maad ähvardas välisoht ja sisemaine kontrrevolutsioon. Žirondiinid andsid rahva sõbra Marat' kohtu alla, kuid rahvahulkade survel mõistis kohus ta õigeks. Rahvas kandis Marat' kätel kohtuhoonest Konventi, tervitas teda rõõmuhüüetega ja puistas ta üle lilledega.

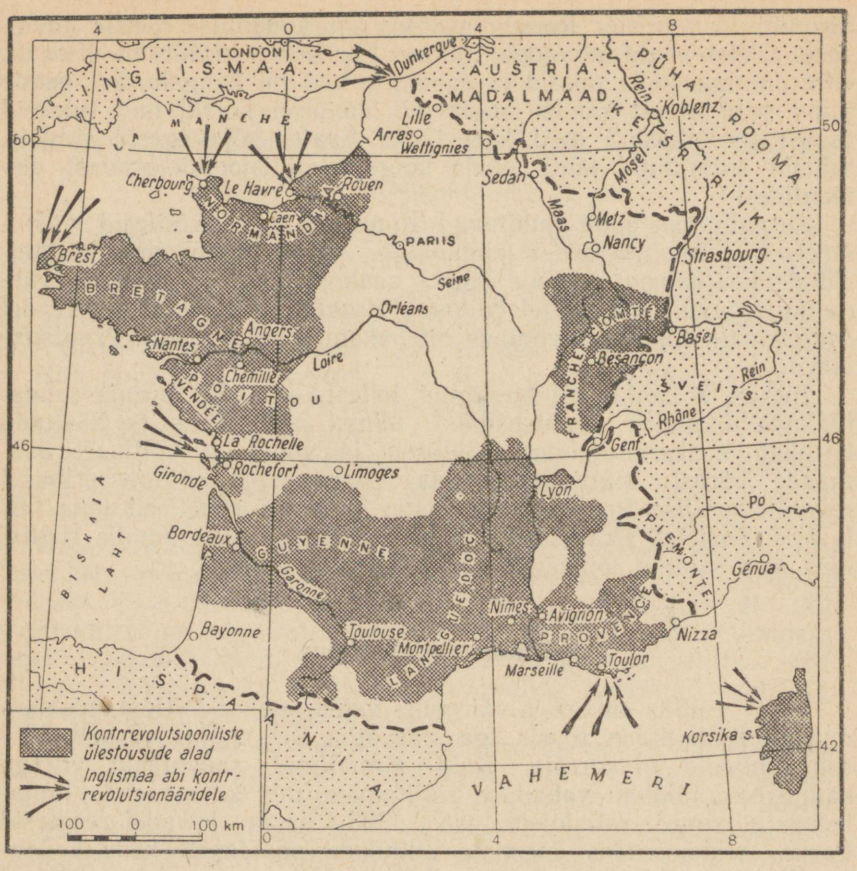

Võitlus kontrrevolutsiooniga Prantsusmaal 1793. a.

Vastuseks Pariisi kehvikute väljaastumisele ja «pööraste» nõudmistele otsustasid žirondiinid kommuuniga ja revolutsiooniliste sektsioonidega arveid õiendada ning valisid selleks erilise «kaheteistkümne komisjoni». Teade sellest kutsus eeslinnades esile suure ärevuse. Maakohtades toimusid talurahvaülestõusud, kuna võimul olevad žirondiinid seisid vastu feodaalkoormiste kaotamisele.

Nii linnades kui ka maakohtades toimuvate rahvarahutuste olukorras tõusis Pariisi rahvas üles ning kukutas valitsevad žirondiinid.

31. mai — 2. juuni ülestõus 1793. a.

31. mail 1793. aastal olid Pariisi tänavad jälle tulvil relvastatud ülestõusnuid. Relvastatud hulkade demonstratsioonid kestsid kuni 2. juunini. 2. juunil andis Marat ise raekojast signaali häire-

kella helistamiseks. Tõusid üles eeslinnad. 40 000 inimest ründas Konventi. Kui sektsioonide relvastatud salgad Konvendi sisse piirasid, otsustas Konvent nende survel žirondiinide juhid arreteerida. Konvendis said juhtivaks parteiks jakobiinid, kes olid «omaaja revolutsioonilise klassi — kodanluse» [1] kõige kindlamad esindajad.

31. mail — 2. juunil 1793. a. kehtestati Prantsusmaal kodanlike revolutsionääride — jakobiinide — *revolutsioonilis-demokraatlik* diktatuur, kindel revolutsiooniline võim, mis linna ja maa «alamkihtide» survel viis nende huvides läbi rea tähtsaid üritusi. Võitluses feodaal-absolutistliku korraga toetasid (ja sageli ka tõukasid tagant) jakobiine rahvahulgad, linna alamkihid ja talurahvas. *Talurahvas oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni kõige arvukam ja peamine võitlusjõud.*

§ 21. JAKOBIINIDE DIKTATUURI ESIMESED ÜRITUSED (1793).

Prantsusmaa poliitiline olukord.

Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni ajal elas maa kaks korda üle suure hädaohu. Esimene kord oli 1792. aasta suvel, 10. augusti ülestõusu ajal. Kukutanud monarhia, leidis revolutsiooniline Prantsusmaa olevat endal küllalt jõudu, et vaenlane tagasi tõrjuda ja isegi üle minna pealetungile. Teine kord ähvardas veelgi hirmsam hädaoht 1793. aasta kevadel, reeturite-žirondiinide valitsemise viimastel kuudel. Kukutanud nad, tulid jakobiinid võimule kõige raskemal hetkel. Prantsusmaa oli ümbritsetud vaenulike feodaalriikide rõngast, millega oli ühinenud Euroopa kõige eesrindlikum tööstusriik — Inglismaa.

Jakobiinide võimuletulekuga alustasid inglased interventsiooni Prantsusmaal. Reeturite-žirondiinide kaasabiga vallutasid nad Lõuna-Prantsusmaa tähtsaima sõjasadama Toulon'i.

Olukord Prantsusmaal muutus keerulisemaks selle tõttu, et algas kontrrevolutsiooniline ülestõus Vendée's. Selle ringkonna mahajäänud ja rõhutud talupojad läksid kaasa kontrrevolutsiooniliste pappide ning mõisnikega. Inglise spioonid ja diversandid toimetasid Vendée'sse mässajatele suuri rahasummasid ja relvi.

Kontrrevolutsiooniline mäss Vendée's ja Bretagne'is inglaste toetusel üha kasvas. Vendée ujus veres, oli kaetud laipadega, haaratud leekidest. Neil päevil ütles Robespierre: «Kui revolutsioon hukkub, siis hukkub ta Vendée pärast. Et Prantsusmaa võiks elada, on vaja surmata Vendée.»

Pariisist põgenenud žirondiinid ja nende poolehoidjad koos monarhistide-aadlikega korraldasid paljudes kohtades kontrrevolutsioonilisi mässe. Oli silmapilk, kus Prantsusmaa 83 departemangust ainult 23 jäid Konvendile ustavaks.

Suureks ohuks olid spioonid ja diversandid Konventi toetava-

[1] «Ajaloo õppimisest», Tallinn, 1949, lk. 41.

tes departemangudes. 1793. aasta suvel tungis üks žirondiinidele lähedalseisev kontrrevolutsionäär «asjaajamise» ettekäändel Marat' majja ja andis talle reetliku surmava noalöögi. Rahva sõpra Marat'd leinas kogu revolutsiooniline Pariis.

Revolutsiooniline võim.

Väljapääsu ülisuurtest raskustest leidsid jakobiinid tugeva revolutsioonilise võimu kehtestamises ja revolutsiooni vaenlastega halastamatus arveteõiendamises. Jakobiinid kehtestasid revolutsioonilise diktatuuri — tugeva võimu, mille ülesandeks oli revolutsiooni päästmine teda ähvardavatest hädaohtudest. «Revolutsiooniline valitsus on kohustatud kaitsma häid kodanikke,» rääkis Robespierre, «revolutsiooni vaenlastele aga — ainult surm.»

Jakobiinid töötasid 1793. aastal välja uue konstitutsiooni, milles oli ette nähtud üldine valimisõigus meestele ja üks koda, kuid ei kehtestanud seda. Nad kehtestasid revolutsioonilise diktatuuri.

Jakobiinide kodanlik-demokraatliku diktatuuri riigiaparaat oli organiseeritud järgmiselt. Võimutäius kuulus 1793. aasta suvest saadik Konvendi poolt valitud valitsusele, Ühiskondlikule Päästekomiteele, mille eesotsas seisis kindel ja paindumatu Robespierre. Rahulik, külmavereline, alati hoolikalt riietatud Robespierre näitas mehisuse eeskuju kõige raskematel minutitel. Vaenlased vihkasid teda, aga rahvahulkades oli ta populaarne. «Isamaa heaks on tehtud vähe, kui ei ole tehtud kõik,» rääkis Robespierre. Ta pidas revolutsiooni ja isamaad üheks ning samaks. Õiglast Robespierre'i kutsuti «äraostmatuks».

Robespierre. *1789. a. portree.*

Eriline Ühiskondliku Julgeoleku Komitee pidas otsustavalt võitlust kontrrevolutsiooni vastu. Komitee käsutuses olid Konvendi komissarid, keda saadeti departemangudesse ja rindele. Nad tegutsesid otsustavalt, revolutsiooniliselt.

Kui Saint-Just, suure mõistuse ja tahtega inimene, Robespierre'i lähim abiline Ühiskondlikus Päästekomitees, saadeti komissariks Reini armeesse, maksustas ta seal rikkaid. Ühes käskkirjas kirjutas Saint-Just:

«Armees on 10 000 meest palja jalu. Teil tuleb päeva jooksul

jalatsid maha võtta kõigil Strasbourg'i aristokraatidel ja korraldus teha, et homme hommikul kella 10-ks oleks peakorterisse saadetud 10 000 paari jalatseid.»

Peale komissaride toetus komitee ka jakobiinide klubile ja selle klubi mitmele tuhandele osakonnale provintsis, revolutsioonilistele kommuunidele ja sektsioonidele (ringkondadele) linnades. Kommuunid ja sektsioonid valisid kõikjal kindlalt ja kiiresti tegutsevad revolutsioonilised komiteed. Oma jõu ammutas jakobiinide valitsus rahvahulkade toetusest.

Feodaalkoormiste kaotamine.

17. juulil 1793. a. *avaldasid jakobiinid dekreedi kõigi feodaalkoormiste täieliku ja tasuta kaotamise kohta.* Seejuures käskis Konvent ära põletada kõik dokumendid, kus olid üles tähendatud senjööride õigused. Senjööride poolt varem ära võetud kogukonnamaad anti talupoegadele tagasi. Samal ajal lubas Konvent $^1/_3$ küla peremeeste nõudmisel läbi viia kogukonnamaade jagamise, nii et igaüks saaks võrdse osa. Vaimulikkonnalt ja aadlikelt-emigrantidelt konfiskeeritud maad lasti müügile väikeste tükkide kaupa, et kergendada talupoegadele nende ostmist. Asumaades kaotas Konvent orjuse, ehkki alles siis, kui Prantsuse asumaal Haiti saarel ülestõusnud neegerorjad olid juba saavutanud oma vabastamise.

Rahvahulkade nõudmised. «Pöörased».

Üheks tähtsamaks ülesandeks oli halastamatu arveteõiendamine revolutsiooni vaenlastega — aadlike ja pappide-monarhistidega, kontrrevolutsioonilise žirondiinliku kodanlusega, diversantide ja spioonidega, kelledest Prantsusmaa kihas, marodööride-spekulantidega, kes rikastusid rahvahulkade nälgimise arvel.

Saabus karm 1793. aasta sügis. Linnakehvistu nälgis. Kasutades Konvendi dekreeti, sundisid kulakud vaeseid koristustööde ajal sunniviisil oma põldudel töötama. Linna- ja külakehvistu ei olnud rahul jakobiinide nende üritustega. «Pöörased» ja mõned Pariisi kommuunis neid toetavad jakobiinid nõudsid võitluse tugevdamist kontrrevolutsionääride ja spekulantide vastu, kiiret ja karmi arveteõiendamist nendega, et neid hirmutada ja teha lõpp nende rahvavaenulikule tegevusele, nõudsid nende vastu revolutsioonilise terrori rakendamist. Nad nõudsid arveteõiendamist ka külarikastega ja isegi väikekaupmeeste-aedviljamüüjatega. Nad süüdistasid Konventi spekulantidele järeleandmistes. Kodanlikud revolutsionäärid-jakobiinid olid algul «pööraste» nõudmiste vastu ja jakobiinide Konvent isegi arreteeris Jacques Roux'. Ent septembris 1793 tulid Pariisi kehvikud relvadega tänavale, piirasid Konvendihoone sisse, nõudes rikaste ja aristokraatide vastu terrori rakendamist. Ülestõusnud rahva nõud-

misel võttis Konvent vastu maksimumidekreedi, s. t. dekreedi kaubahindade kindlate ülemmäärade kohta, millede tõstmine oli kaupmeestel keelatud. Maksimumi rikkumise eest ähvardas seadus kõige rängemate karistustega kuni surmanuhtluseni. Maale saadeti relvastatud salgad, et mõisnikelt ja rikastelt talupoegadelt vilja rekvireerida.

Samal ajal seadsid jakobiinid kodanluse huvides sisse tööliste töötasu ülemmäärad.

1793. aasta sügisest alates leidis jakobiinide diktatuuri revolutsiooniline terror rahvamasside nõudmisel ulatuslikku rakendamist. Anti välja dekreet «kahtlaste» kohta, kelle hulka arvati need, «kes näitasid oma käitumisega, oma sidemete või oma kõnede ja teostega end vabaduse vaenlastena». Kõik kahtlased kuulusid viivitamatult arreteerimisele. Ka papid, kes keeldusid vannet andmast konstitutsioonile, tunnistati kahtlasteks. Salaja Prantsusmaale tagasi tulnud aadlikke-emigrante ähvardas surmanuhtlus. Mässudest osa võtnud kontrrevolutsionäärid lasti maha. Žirondiinide juhid hukati.

Rahvahulgad aitasid üles leida kontrrevolutsionääre, spekulante, spioone ja reetureid.

Kõigi revolutsiooni vaenlaste vastu tarvitusele võetud karmide abinõudega õnnestus maha suruda mässud ja saavutada võit rindel. Rahvahulgad — talupojad, linna väikekodanlus, linna alamkihid — toetasid jakobiine, kes õiendasid otsustavalt arveid revolutsiooni vaenlastega ja hävitasid feodaalrežiimi.

Võitlus kiriku vastu.

Prantsuse kodanlik revolutsioon oli ajaloos esimene revolutsioon, kus rahvahulgad astusid välja mitte usuliste õpetuste lipu all, vaid vahetult poliitiliste nõudmistega. Kontrrevolutsiooni toetava katoliku kirikuga võitlemiseks sulges Konvent kirikud ja seadis sisse ilmalikud kombetalitused — ristsed, pulmad ja matused. Koolides jäeti ära usuõpetus.

Võeti tarvitusele uus kalender. Ajaarvamist hakati pidama Prantsusmaa vabariigiks kuulutamise ajast, s. o. 22. septembrist 1792. Kuud nimetati vastavalt aastaaegade iseärasustele. Nii näiteks nimetati üht suvekuudest thermidoriks, palavaks kuuks, üht sügiskuudest brumaire'iks, s. o. udude kuuks. Kevad- ja suvekuid nimetati: ventôse'iks — tuulekuuks, germinaliks — seemnete idanemise kuuks, prairialiks — aasade kuuks. Iga kuu jagati dekaadideks (kümmepäevakuteks).

§ 22. PATRIOOTILINE TÕUS PRANTSUSMAAL. VÄLISOHU TAGASITÕRJUMINE.

Jakobiinide revolutsiooniline diktatuur hävitas otsustavalt talupoegade feodaalkoormised, vabastas nad mõisnike-senjööride sõltuvusest, andis talupoegade põhimassile võimaluse saada maad

omandiks, hävitas senjööride endised privileegid. Sellepärast võitlesid Prantsuse sõjaväed niisuguse ennastsalgava vaprusega ja võitsidki.

«Võit või surm» — niisugune oli revolutsioonilise sõja loosung. Vabariikliku armee sõdurid, peamiselt endalt feodaalkorra ikke heitnud Prantsusmaa töölised, talupojad ja käsitöölised, näitasid üles suurt ennastsalgavust ja kangelaslikkust.

Võitude organiseerijateks olid komissarid ja kindralid, kes sageli põlvnesid rahva alamkihtidest. Kindralite hulgas paistis silma erilise vaprusega noor Hoche, erusõduri poeg, nooruses tallipoiss, kes oli aktiivselt osa võtnud Bastille' vallutamisest.

Sõdur-jakobiin.

Revolutsiooniline armee lõi austerlaste ja inglaste esmaklassilisi armeesid. 1793. aasta lõpul aeti inglased Toulon'ist välja. Vandeelased said tugevasti lüüa.

Jakobiinide väed saavutasid võidu austerlaste üle Reinil ja Elsassis. Viimaks, 1794. aasta juunis, aeti interventide väed Prantsusmaalt välja. Sõda kandus Prantsusmaalt üle vaenlase territooriumile.

Revolutsiooni sõdurid viivad austerlasi-sõjavange.

Jakobiinide diktatuur kutsus Inglismaal ja teistes riikides esile kodanluse ja mõisnike viha ning rahvahulkade poolehoiu. Inglismaal asusid revolutsioonilist Prantsusmaad toetama eriti töölised ja käsitöölised.

1794. aasta algul kirjutas tuntud vene meresõitja Lisjanski Londonist vennale Peterburisse: «Inglased on praegu Prantsusmaaga peetava sõja pärast nii rahulolematud, et kui kuningas sel aastal parlamendi avamiselt tagasi tuli, piiras ligikaudu 10 000 inimest ta

ümber ja ta pääses vaevu kividest, mis proovisid tema hiilguse tõlla tugevust.»

Edaspidi toimusid Inglismaal suured rahva väljaastumised linnades ja ülestõusud laevastikus, kuid revolutsiooni seal ei toimunud, kuna kodanlik revolutsioon hävitas juba XVII sajandil need takistused, mis pidurdasid kapitalismi arenemist; talurahvas oli Inglismaal peaaegu täielikult hävitatud, töölisklass oli aga veel nõrk, poliitiliselt ebaküps ega olnud veel leidnud õigeid võitlusteid.

§ 23. JAKOBIINIDE DIKTATUURI LANGUS. PRANTSUSE XVIII SAJANDI KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUS.

Jakobiinide diktatuuri nõrgenemine.

Võitlus feodaalse ja kodanliku kontrrevolutsiooni ning välisvaenlase vastu liitis need jõud, kes läksid kaasa jakobiinidega. Aga kui toimus murrang välisrinnetel ja mässajad kaotasid sisemaal, tugevnesid sisetülid Prantsuse kodanliku revolutsiooni leeris ning algasid tülid jakobiinide endi keskel.

Kodanlus ei saa revolutsiooni ajal töötavate ja ekspluateeritavate hulkade miljoneid vähegi pikemaks ajaks enda ümber koondada, kuna ta asendab feodalismi ahelad kapitalismi ahelatega.

Selles on jakobiinide diktatuuri langemise peamine põhjus.

Linna- ja külakehvistu nõudis kindlalt oma olukorra põhjalikku parandamist — «vabadust, võrdsust, vendlust», kuid jakobiinide ajal asendus feodaalmõisnike ülemvõim kodanluse ülemvõimuga, kapitalistide ikkega.

«Uued isandad,» ütles Chaumette, üks Pariisi kommuuni silmapaistvaid tegelasi, «kes tekkisid feodalismi varemeil, pole vähem hirmsad ega vähem ahned. Nad haarasid oma vanadele isandatele kuulunud omandi ja jätkavad liikumist kuritegude teed mööda.»

1794. aasta märtsis tegid mõned kommuuni juhid, eesotsas Hèbert'iga, kes üldiselt jätkasid «pööraste» joont, katset võimu haarata, kuid nad arreteeriti ja hukati. Andes rahvahulkade esindajatele uue hoobi (pärast «pööraste» varajasemat purustamist 1793. aasta sügisel), nõrgendasid jakobiinid end ülimal määral. Kodanlike revolutsionääride-jakobiinide tüli kehvikutega kasutasid kodanluse need kihid, kes tahtsid rahvaliikumist maha suruda, tühistada maksimumi ja rekvisitsiooni, teha lõpu revolutsioonilisele terrorile, et avada endale piiramatu rikastumise võimalused. Varsti pärast jakobiinide arveteõiendamist hebertistidega avastati Danton'i ja tema poolehoidjate vandenõu. Danton, kes lähenes «sookonnadele», nõudis terrori lõpetamist, kaupadele maksimumi tühistamist. Ta nõudis rahu Inglismaaga. Danton väljendas suurkodanluse huve, kes püüdles piiramatule rikastumisele, eriti aga «uute rikaste» huve, kes rikastusid spekulatsioonist ja armee varustamisest. On kindlaks tehtud, et Danton varastas rahva raha. Räägiti, et Inglismaa valitsus oli ta ära ostnud. Danton arreteeriti ja hukati varsti koos paljude oma poolehoidjatega.

Jättes jõusse 1791. aasta seaduse, keelasid jakobiinid töölistele ühinemise liitudesse, karistasid töölisi streikide eest.

Külakehvistu olukord jäi raskeks, kuid jakobiinid ei osutanud neile toetust. Sellega tõukasid jakobiinid endist eemale linna- ja külakehvistu, kes neid varem toetas.

Kaotanud rahvahulkade toetuse, seisid Robespierre ja teised jakobiinid ohu ees, et võiks toimuda kontrrevolutsiooniline pööre kodanluse selle osa poolt, kes võitles maksimumi vastu ja vihkas jakobiine.

Just sel ajal tekkis palju uusi ettevõtteid, arenes spekulatiivne kaubandus.

Vabariigi II aasta 9. termidoori (1794. a. 27. juuli) kontrrevolutsiooniline riigipööre.

1794. aasta termidooris (juulis) küpses kodanliku «soo» ja osa jakobiinide vandenõu Robespierre'i ja tema poolehoidjate vastu. Robespierre arreteeriti. Arreteerimisel sai ta haavata. See oli 9. termidooril (**27. juulil 1794.** a.) uue revolutsioonilise kalendri järgi, II aastal pärast vabariigi väljakuulutamist.

Järgmisel hommikul raiuti pea maha väljaspool seadust olevaiks kuulutatud Robespierre'il, Saint-Just'il ja nende poolehoidjatel.

Võimule tulid t e r m i d o o r l a s e d — kontrrevolutsiooniline kodanlus, kes alustas ägedat terrorit rahvahulkade vastu. Talurahvas jakobiinide kaitseks välja ei astunud. Talupojad olid juba saavutanud feodaalkoormiste kaotamise ja osaliselt maad saanud. Kontrrevolutsiooniline kodanlus ei kohanud võimule tulles talurahva vastupanu; oma võimu kasutas ta aga talupoegade rõhumiseks.

Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni tähtsus.

Revolutsioon Prantsusmaal tõi määratu suuri muudatusi kõigil ühiskondliku elu aladel. Enne revolutsiooni oli tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemine aheldatud feodaalkammitsatega.

Aadlikud ja vaimulikud rakendasid võimu oma riigi — piiramatu monarhia — kaudu. Aadlikud ja vaimulikud olid eesõigustatud seisused, rahvahulgad olid aga õigusetud. Talupojad kandsid raskeid koormisi mõisnike ja vaimulikkonna kasuks ning maksid üle jõu käivaid makse.

Revolutsioon purustas feodaalkorra Prantsusmaal. Kõige tõhusamaid abinõusid selleks teostasid rahvahulkade nõudmisel jakobiinid. Peamine on see, et nende valitsemisajal *vabastati talurahvas maal lasuvatest feodaalsetest koormistest* (kruntrent, teoorjus), mis olid seotud mõisnike maa kasutamisega. Jakobiinid kehtestasid revolutsioonilise diktatuuri ja surusid energiliselt ning halastamatult maha kontrrevolutsiooni ja kaitsesid kodumaad välisvaenlase eest. XVIII sajandi kodanlike revolutsionääride — jakobiinide — teene seisab selles, *et nad võitlesid feodaalkorra jõudude vastu koos rahvaga. Rahvahulgad võtsid ulatuslikult osa*

Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonist. See oli rahvarevolutsioon, kuna see võitis, tõstes tohutud rahvahulgad feodalismi vastu.

Jakobiinide ajalooline tähtsus seisab selles, et nad purustasid feodaalsuhted ning avasid tööstusele ja põllumajandusele kiire arenemise võimaluse, sealjuures puhastasid nad tee kapitalismile, kodanluse ülemvõimule Prantsusmaal ja avasid feodaalkorra purustamise ja kapitalismi võiduletuleku pikaajalise perioodi paljudes maades.

Prantsusmaal kodanlus, kes seisis revolutsiooni eesotsas, kasutas selle vilja. Seisused kaotati, kuid aadlike-aristokraatide rõhumine asendus rikaste-kapitalistide rõhumisega.

Kodanliku revolutsiooni põhjalik erinevus proletaarsest revolutsioonist.

Niikaua kui jakobiinid võitlesid feodaalide ja kontrrevolutsioonilise suurkodanluse vastu, toetasid neid rahvahulgad. Kui aga jakobiinid võimule tulles surusid maha linna- ja külakehvistu liikumise, jäid nad ilma laiade rahvahulkade toetusest ja kukutati kontrrevolutsioonilise kodanluse poolt. Nagu juba öeldud, kodanlik revolutsioon ei saa töötavate ja ekspluateeritavate hulkade miljoneid vähegi pikemaks ajaks kodanluse ümber koondada.

Ainult sotsialistlikus revolutsioonis on võimalik töörahva laiade hulkade kestev liit, eesotsas proletariaadiga, kes neid endaga kaasa tõmbab, kommunistliku partei juhtimisel.

Põhjalikuks erinevuseks kodanliku ja proletaarse revolutsiooni vahel on see, et kodanlik revolutsioon piirdub ühe võimuloleva ekspluataatorite rühma asendamisega teisega. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon hävitas ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, ning kaotades tootmisvahendite eraomanduse, kiskus välja ekspluateerimise juured, kaotas omanike-ekspluataatorite klassid.

XVIII sajandil polnud eeldusi kodanluse kukutamiseks ja sotsialismi kehtestamiseks. Nüüd on lugu teine. Meie ajajärgul, kapitalismi mandumise ja kokkuvarisemise ajajärgul, on kodanlus languse seisukorras, tõusvaks klassiks on aga proletariaat.

6. peatükk.

EUROOPA 1794—1815.

§ 24. KLASSIVÕITLUS PRANTSUSMAAL AASTAIL 1794—1795. BABEUFI VANDENÕU.

Termidoorliku Konvendi ajajärk.

Pärast 9. termidoori (1794. a. 27. juuli) kontrrevolutsioonilist riigipööret tuli võimule revolutsiooni ajal spekuleerimisega rikastunud kodanlus. Juhtiva seisundi Konvendis haarasid spekulandid-ärimehed. Võimuletulnud termidoorlaste esimeseks ülesandeks oli purustada jakobiinide diktatuuri aparaat ja selle asemele luua suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktatuuri aparaat.

Jakobiinide klubi suleti, klubihoone pitseeriti kinni. Klubi osakonnad kohtadel saadeti laiali. Kodanlikud kontrrevolutsionäärid ajasid laiali ka Pariisi sektsioonid, mis etendasid revolutsioonis nii suurt osa.

Revolutsiooniline Pariisi omavalitsus saadeti laiali. Žirondiinid kutsuti Konventi tagasi. Kõigi nende abinõudega käis kaasas julm kontrrevolutsiooniline terror. Arreteeriti revolutsioonilisi jakobiine. «Kuldse noorsoo», noorte priiskavate tuisupeade jõugud peksid tänavail töölisi ja käsitöölisi, tungisid jakobiinide majadesse ning õiendasid nendega julmalt arveid.

Termidoorlik Konvent tühistas kaupade maksimumi. Spekulandid kruvisid kohe hinnad üles.

1795. aasta kevadel püüdsid näljased rahvahulgad kahel korral ülestõusu alustada. Meeleheitele viidud Pariisi rahvahulkade esimene ülestõus toimus aprillis loosungi all «Leiba ja 1793. aasta konstitutsiooni!». Näljased rahvahulgad, tunginud termidoorlikku Konventi, nõudsid jakobiinide tagasitulekut võimule ja 1793. aasta konstitutsiooni kehtestamist. Rahvahulkade vastu tõusis üles kogu kodanlik Pariis. Töölised tõrjuti sõjavägede poolt oma eeslinnadesse. Algasid arreteerimised, asumisele saatmised, hukkamised.

Teistkordselt tõusid rahvahulgad üles 1795. aasta mais. Seekord oli ülestõus veelgi tõsisem. Töölised vallutasid isegi mõned suurtükid. Kuid liikumine ei olnud organiseeritud. Valitsuse tugev suurtükivägi purustas töölisrajoonid. Pärast teise, maiülestõusu mahasurumist saavutas kontrrevolutsioonilise kodanluse terror äärmised piirid. Jakobiine lasti maha, peksti vanglates.

Pärast revolutsiooniliste ülestõusude mahasurumist võttis termidoorlik Konvent tarvitusele rea abinõusid keskvõimu tugevdamiseks. 1795. aastal võttis Konvent vastu uue konstitutsiooni. Üldine valimisõigus tühistati. Hääleõiguse said ainult omanikud. Omanikud valisid kahte kotta. Alamkoda — «viiesaja nõukogu» koostas seaduseelnõud, ülemkoda — «vanemate nõukogu» kinnitas need. Kojad valisid valitsuse 5 ministrist,

keda nimetati «direktoriteks». Sellepärast sai uus võim nimetuse Direktoorium.

Pärast seda läks Konvent laiali ja uue konstitutsiooni alusel moodustati Direktooriumi valitsus.

Direktooriumi-aastad (1795—1799) läksid ajalukku kui kapitalismi kiire arenemise, spekulatsiooni ja börsimängude õitsengu ning samal ajal rahvahulkade kohutava viletsuse ja kannatuste aastad. Vajalikumate tarbeesemete hinnad tõusid 230-kordseks, töötasu aga ainult 63-kordseks.

Kasutades revolutsiooni vastu suunatud terrori olukorda, hakkasid tegutsema monarhistid. Vendée's puhkes jälle mäss, mis suruti maha suure vaevaga.

Babeuf ja «võrdsete vandenõu».

Äärmise rahulolematuse olukorras Direktooriumi valitsuse poliitika suhtes tekkis väikekodanluse ja tööliste keskel suur vandenõu Direktooriumi vastu. Selle vandenõu eesotsas seisis Babeuf. Kuigi Babeufi ja tema poolehoidjate väljaastumine toimus pärast jakobiinide kukutamist, oli see Prantsuse revolutsiooni ajajärgu rahvaliikumiste viimaseks puhanguks.

Babeuf sündis 1760. aastal Põhja-Prantsusmaal vaeses perekonnas. Ta hakkas tööle 16-aastaselt.

«Maa vili kuulub kõigile,» kuulutas Babeuf, «aga maa — mitte kellelegi; kommunistlik kord on ainuüksi õiglane, ainuüksi normaalne.»

Babeuf.

Babeuf pidas vajalikuks muuta Prantsusmaa kommuuniks, kus tootmisvahendid oleksid ühised. Need omanikud, kes ei soovi oma varandust kommuunile üle anda, soovitas ta ilma jätta kodanikuõigustest ja kuulutada «kahtlasteks», s. o. arreteerimisele kuuluvateks.

Kommuunis pidi Babeufi mõtte järgi kehtima võrdsus. «Me vajame võrdsust, mitte ainult niisugust, mis on kirja pandud «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis». Me tahame, et see oleks meie keskel, meie elamute katuse all.» [1]

Babeuf oli kõigi kodanike täieliku võrdsustamise poolt. Babeufi mõtte kohaselt annaks iga ühiskonnaliige oma käsitöö- või põllutöösaadused ühiskondlikesse ladudesse. Erilised ametnikud peavad kõigi töötajate ja kogu toodetava üle arvestust, samuti «jaotavad kodanike vahel kõik saadused hoolika võrd-

[1] Babeuf, Võrdsete manifest.

suse alusel». Sel viisil soovitas Babeuf toodetavad hüved ära jagada täieliku võrdsuse alusel, olenematult iga ühiskonnaliikme töö hulgast. See oleks õõnestanud ühiskondlikku tootmist ning soodustanud laisklejaid ja logelejaid.

Püstitanud tugeva revolutsioonilise võimu loosungi, soovitas Babeuf kehtestada kehvikute diktatuuri, et murda rikaste vastupanu. Ta ei eraldanud veel töölisi üldisest töörahva massist, kuna ta ei mõistnud proletariaadi juhtivat osa.

Babeuf püüdis oma plaani praktikasse rakendada. Ta organiseeris 1796. aastal vandenõu kodanluse võimu kukutamiseks, aga provokaator andis ta ära. Babeuf arreteeriti ja hukati aasta pärast. Varsti pärast Babeufi arreteerimist tegid tema poolehoidjad katset organiseerida Pariisi eeslinnas sõdurite ülestõusu, aga see ebaõnnestus.

Babeufi vandenõu oli esimene katse saavutada kommunismi relvastatud ülestõusu ja revolutsioonilise diktatuuri kehtestamise teel. Kuid see tee ei viinud võidule, kuna Prantsusmaal ei olnud proletariaat veel välja kujunenud.

§ 25. KODANLIKU PRANTSUSMAA SÕJAD (1795—1799). KINDRAL BONAPARTE.

Termidoorliku Konvendi sõjad. Kindral Bonaparte.

1795. a. õnnestus Prantsusmaal, kelle sõjaväed peale tungisid, Preisimaaga rahu sõlmida. Selle rahu järgi õnnestus Prantsusmaal kätte saada tema sõjaväe poolt juba revolutsiooni ajajärgul saavutatud võitude vili. Prantsusmaa säilitas endale oma sõjavägede poolt Reini vasakul kaldal vallutatud maad. Ka pärast rahu Preisimaaga jätkus vahepeal sõda Austria ja Inglismaaga. Selles sõjas paistis eriti silma noor kindral Bonaparte.

Napoleon Bonaparte sündis 1769. aastal Korsika saarel, mis sai ainult kolm kuud enne Napoleoni sündimist Prantsusmaa omaks. Napoleoni isa, advokaat, vaesunud aadlik, ühines prantsuse parteiga ja otsustas anda pojale hariduse Prantsusmaal. Napoleon õppis sõjakoolis väikeses Brienne'i linnakeses. Sünge, kohmakas, halva prantsuse hääldamisega väike Napoleon tõmbas endale seltsimeeste tähelepanu. Teda narriti, naerdes tema korsikalikku hääldamist. Viieteistkümne-aastasena läks ta üle Pariisi sõjakooli, mille lõpetas väga heade teadmistega, eriti matemaatikas ja ajaloos. Noor Bonaparte kirjutas spetsiaalse töö ballistika, s. o. kuulide heitmise kohta.

Touloni piiramise ajal 1793. aastal paigutas Bonaparte kahuriväe enda väljatöötatud skeemi järgi. Tulistamine õnnestus, ing-

lastest intervendid purustati ja Toulon vallutati. Selle võidu eest ülendas Konvent 24-aastase Bonaparte'i kindraliks.

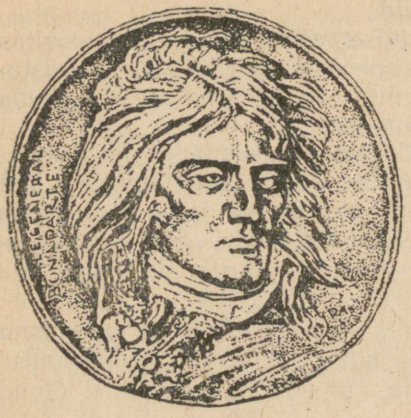

Bonaparte.

1795. aastal purustas Bonaparte kahurite koondtulega Pariisis mässu alustanud monarhistid.

Pärast seda määrati Bonaparte Põhja-Itaaliasse sõjaretkeks austerlaste vastu ettenähtud armee juhatajaks.

Bonaparte'i Itaalia-sõjaretk.

Bonaparte sepitses grandioosse, kaugeleulatuva plaani. Ta otsustas teha Itaalia platsdarmiks [1] kogu Euroopa ja Ida vallutamiseks prantsuse kodanlusele ning asus seda plaani ellu viima.

Sõjaretkele asudes lubas Bonaparte sõdurite poole pöördudes anda Itaalia neile paljaksriisumiseks. «Sõdurid! Te pole riietatud, te olete halvasti toidetud,» kirjutas Napoleon käskkirjas. «Ma viin teid kõige viljakamatesse maadesse maailmas.» Samal ajal teatas Napoleon teises käskkirjas valelikult, et ta läheb Itaaliasse, et vabastada itaalia rahvas austerlastest ja feodaalvalitsuste ikkest.

Bonaparte'i sõjaväed tungisid hoogsalt Itaaliasse. Austerlased kandsid ühe kaotuse teise järel. Kuid niipea kui kindral Bonaparte tungis sisse Itaaliasse, sai kõigile nähtavaks tema vale, nagu peaks ta sõda itaalia rahva vabastamiseks. Bonaparte pidas ebaõiglast, vallutussõda ja rahvasse suhtus ta alati vihkamise ning põlgusega.

Napoleon Bonaparte riisus itaallased paljaks ja surus julmalt maha rahvaliikumise Itaalias. Näiteks karistuseks mittealistumise eest käskis Bonaparte tappa ühe linnakese kogu elanikkonna. Sel ajal, kui ta sõdurid tapsid tääkidega elanikke, põletati linn maha.

Teise Itaalia linna andis Bonaparte 24 tunniks oma sõduritele rüüstamiseks. Külad, mille lähedal leiti kohalike elanike poolt tapetud prantsuse sõdureid, käskis Napoleon maha põletada.

Napoleon Bonaparte'i armee vallutas Itaalias suurtükke, relvi, suurel hulgal toiduaineid ja hobumoona. Vallutatud paikkondadele määrati miljonilisi rahalisi kontributsioone. Bonaparte viis

---

[1] platsdarm — rajoon vägede koondamiseks enne aktiivse tegevuse algust.

kaasa hinnalisi skulptuure ja pilte muuseumidest, kirikuvarandusi, briljante, kulda ning saatis kõik selle Pariisi.

Bonaparte uuris välja Austria staabi plaanid ning see kergendas tal võidu saavutamist. Bonaparte ületas Austria piiri, jõudis peaaegu Viinini ja purustas talle vastu saadetud Austria väed.

Samal ajal kui Prantsuse parim armee Reini ääres lüüa sai, purustas Bonaparte armeega, mis sõjaretke algul oli halvasti riietatud ja distsiplineerimatu, üldiseks imestuseks suurepäraselt varustatud ja väljaõpetatud Austria väed.

1796. aastal, pärast kindral Bonaparte'i võitu Austria üle, otsustas Katariina II saata 60 tuhande mehelise Vene sõjaväe vabariikliku Prantsusmaa vastu, kuid Katariina II surm samal aastal takistas seda tegemast.

Purustatud Austria nõustus rahu sõlmima. Rahulepingu (sõlmitud Campoformios 1797. aastal) järgi kindlustati Prantsusmaale Reini vasakul kaldal vallutatud maad.

Itaalia muudeti mitmeks nn. «tütarvabariigiks», mis aga tegelikult olid Prantsusmaast sõltuvad. Šveits ja Holland muutusid samuti Prantsusmaast sõltuvateks vabariikideks. Prantsusmaa mõju Euroopas kasvas erakordselt.

Kuid sõda jätkus ja selle lõppu polnud näha. Prantsusmaa vana võistleja ja vaenlane, tugevast laevastikust kaitstud Inglismaa, kes sai tööstuse jaoks tooraineid oma asumaadest, jäi ligipääsmatuks. Inglise valitsus varustas Euroopa riike rahaga sõja pidamiseks Prantsusmaa vastu, luues nende riikide koalitsioone (liite).

Sõjaretk Egiptusse ja Süüriasse.

Prantsuse kodanlus otsustas Inglismaaga võidelda, andes talle lööke kõige tundlikumatele kohtadele. Bonaparte tegi ettepaneku alustada sõjaretke Indiasse (kus pärast 1763. aastat jäid Prantsusmaale ainult väikesed valdused), et Inglismaalt ära võtta kõige hinnalisem «Inglise krooni pärl». Sõjaretke otsustati alustada Egiptuse vallutamisega. Bonaparte ütles: «Egiptuse valitseja peab saama India valitsejaks.» Direktoorium andis nõusoleku ning 1798. aasta mais sõitis Bonaparte 350 laeval 30 tuhande mehelise sõjaväe ja suurtükiväega Egiptusse.

Sõjaretk Türgi sultanist sõltuvasse Egiptusse ja Süüriasse ebaõnnestus. Araablased, koptid (Egiptuse muistsete elanike järglased) ja süürlased panid meeleheitlikult vastu.

Süürias tapeti Napoleoni käsul karistuseks vastupanu eest kogu Jaffa elanikkond. Neli tuhat end Jaffa all vangi andnud Türgi sõdurit viidi mereranda ja lasti kõik maha.

Jõudes Akrani, mida türklased ja araablased kaitsesid inglaste toetusel, ei suutnud Bonaparte seda vallutada ning käskis taganeda. Vahetpidamatutest lahingutest, kõrvetavast kuumusest ja

katkust oli armee nõrgenenud. Side Prantsusmaaga oli aga katkenud. Inglise laevastik purustas Prantsuse laevastiku lahingus Abukiri juures ja hävitas laevad, millega Prantsuse armee oli tulnud Egiptusse.

Generalissimus A. V. Suvorov.

Suvorovi ja Ušakovi sõjaretked.

Sel ajal sai Bonaparte teate, et Venemaa, astunud 1798. aastal sõtta Prantsusmaa vastu, saatis sõjaväed Itaaliasse. Vene väed tegid Suvorovi juhtimisel vapruse imesid. Prantsuse väed purustati. 1799. aastal oli Suvorov sunnitud austerlastest «liitlaste» salasepitsuste tõttu Itaaliast lahkuma. Ületanud lumetormis St. Gotthardi mäekuru, tungisid ta väed Šveitsi. Bonaparte kartis, et Suvorovi võidud hävitavad kõigi tema võitude tulemused Itaalias. Sellele lisaks saavutas Vene laevastik Ušakovi juhtimisel hiilgavaid võite Prantsuse laevastiku üle Vahemeres, Kreeka ja Albaania ranniku lähedal. Saabusid teated, et Prantsusmaal endal on Direktooriumi seisukord ebakindel. Siis jättis Napoleon maha sõjaväe Egiptuses, murdis suure vaevaga läbi teda valvavate Inglise laevade ahelikust ja ilmus 1799. aasta oktoobris Pariisi.

§ 26. KONSULAAT JA KEISRIRIIGI LOOMINE PRANTSUSMAAL.

18. brumaire'i (1799. a. 9. novembri) riigipööre.

Kodanlus võttis Bonaparte'i vaimustusega vastu. Tumedatest ärimeestest-spekulantidest ja riigivarastest piiratud Direktoorium oli selleks ajaks lõplikult kaotanud autoriteedi kodanluse silmis. Kodanlus nõudis tugevat võimu, kes raudse käega maha suruks nii monarhistid kui ka jakobiinid ning suudaks edukalt sõdida feodaalkoalitsiooni ja Inglismaa vastu. Kodanlusele oli vaja «kindlat mõõka». Tema pilgud pöördusid Bonaparte'i poole, ja Bonaparte söandas teostada riigipöörde. Pariisi pankurid varustasid teda rahaga. 1799. aasta 9. novembril (vabariigi VIII aasta 18. brumaire'il) kutsus Bonaparte hommikul enda juurde talle ustavad väed.

Just nagu Bonaparte'i poolt avastatud ohu ettekäändel viisid

vanemate nõukogu ja viiesaja nõukogu oma istungid üle Pariisi lähedal asetsevasse väikesse linnakesse Saint-Cloud'sse. Mõlema nõukogu kaitse tehti ülesandeks salajase vandenõu organiseerijale Bonaparte'ile endale.

Ilmunud järgmisel päeval vägedega Saint-Cloud'sse, ajas Bonaparte mõlemad nõukogud laiali. Direktoritelt võeti võim, kaks neist arreteeriti.

Bonaparte käskis kinni püüda mõnikümmend laialijooksnud saadikut ja sundis neid vastu võtma seaduse võimu üleandmise kohta kolmele konsulile, eesotsas Bonaparte'iga.

Nii läks võim 1799. aastal suurkodanluse käsilasele Bonaparte'ile, kes sõjaväele toetudes kehtestas suurkodanluse huve teeniva sõjalise diktatuuri.

Varsti pärast 18. brumaire'i riigipööret kutsus Bonaparte kokku Pariisi pankurid ja tegi neile ettepaneku alla kirjutada laenule.

«Me kõik kirjutame alla,» teatas koosolijate nimel üks pankur. «Kas leidub Pariisis niisugust pankurit või kaupmeest, kes niisuguste suurepäraste lootuste tõttu ei kiirustaks tunnistust andma oma erakordsest usaldusest valitsusele?»

Prantsuse talurahva varakad kihid lootsid, et Bonaparte, kelle nimega olid seotud hiilgavad võidud sõdades feodaalkoalitsiooniga, kaitseb Prantsusmaad välisvaenlase ja emigrantide vastu ning garanteerib neile revolutsiooni ajal omandatud maade valdamise.

Napoleoni valitsuse sisepoliitika. Keisririigi loomine.

Napoleon I üritused sisepoliitika alal näitavad, et tema valitsus tugevdas kodanluse riiki. Kõikvõimas esimene konsul tegi enda eluaegseks konsuliks ning **1804.** aastast alates keisriks. *Prantsusmaal taastati jälle monarhia, aga nüüd mitte enam feodaalne, vaid kodanlik, mis viis ellu kodanluse võimu.*

Aadlikele-emigrantidele anti amnestia, neil lubati tulla tagasi Prantsusmaale, anti tagasi nende mahamüümata mõisad, kuid seejuures seati nende järele sisse valve. Järelejäänud jakobiine jälitati julmalt, neid arreteeriti ja saadeti Prantsusmaalt välja.

Oma valitsemise esimestest sammudest alates toetas Napoleon igati tööstust kodanluse huvides. Loodi Rahvusliku Tööstuse Soodustamise Ühing. Selle ühingu suurimateks aktsionärideks oli Bonaparte ise ja tema ametnikud ning kindralid. Korraldati tööstusnäitusi.

Prantsuse tööstuse arenemisel oli suur tähtsus võitluseks Inglismaaga.

1804. aastal lõpetati «Tsiviilkoodeksi» koostamine. «Tsiviilkoodeks» oli süstemaatiline seaduste kogu, mille peaülesandeks oli tagada kodanlusele tema omandi kasutamine.

Koodeksi 544. paragrahv kõlab: «Omand on kõige piiramatum õigus kasutada ja korraldada asju . . .»

Napoleon kinnitas 1791. aasta töölistevastase seaduse. Töölisühingud olid endiselt keelatud ja streikide eest karistati rangelt.

§ 27. SÕDA EUROOPAS AASTAIL 1805—1812.

Prantsuse vägede võidud aastail 1805—1807.

Sõda Euroopas jõudis oma haripunktile 1805. aasta sügiseks. Sel ajal olid Prantsusmaa vastasteks Inglismaa, Austria ja Venemaa. Inglise valitsus kulutas suuri rahasummasid oma liitlaste toetamiseks ja salaluureks Prantsusmaal.

Napoleon valmistas dessanti Inglismaa vastu, kogudes suuri jõude Prantsusmaa põhjapoolsesse sadamasse Boulogne'i («Boulogne'i laager»). Boulogne'i ja teistesse La Manche'i sadamatesse koondati 2300 Prantsuse laeva. Ettevalmistused olid täies hoos. Inglismaad ähvardas tõsine hädaoht, kuid 27. augustil 1805 käskis Napoleon lõpetada dessandi ettevalmistamise, kokku panna Boulogne'i laagri ja kõigi jõudude eesotsas, mida ta oli suutnud koguda (250 tuhat meest), asus teele Baierisse.

See oli tingitud sellest, et sõtta Prantsusmaa vastu astus Venemaa ning temaga koos ka Austria. Austerlasi oli Napoleon korduvalt löönud, kuid Vene vägede määratu suurt jõudu, mis pani hämmastama maailma oma kangelastegudega Itaalias ja Šveitsis Suvorovi juhtimisel, hindas Napoleon õigesti.

Püüdes anda inglastele lööki merel, käskis Napoleon oma laevastiku peajõududel võtta vastu lahingu inglaste laevastikuga. Suur Prantsuse Vahemere eskaader kohtas 1805. aasta oktoobris Trafalgari neeme juures Inglise laevastikku admiral Nelsoni juhtimisel. Trafalgari lahing oli Nelsonile saja neljakümnes ja ühtlasi viimane. Nelson langes selles lahingus, kuid Prantsuse laevastik sai kohutava kaotuse osaliseks.

Detsembris 1805 toimus Napoleoni vägede otsustav kokkupõrge austerlaste ja venelastega Määrimaal Austerlitzi all. Kutuzovi protestidest hoolimata võttis Aleksander I ebasoodsate tingimuste juures lahingu vastu ja kaotas selle. Napoleon purustas austerlased, Vene väed tõrjus aga kinnikülmunud tiikidele ja käskis mürskudega tulistada jääd. Jää murdus ja suur hulk vene sõdureid uppus.

Purustanud Austria, kes seisis Püha Rooma keisririigi eesotsas, hävitas Napoleon 1806. aastal ka keisririigi enda. Püha Rooma keisririigi keiser pidi loobuma oma tiitlist ja jääma ainult Austria keisriks.

Samal 1806. aastal pidas Napoleon sõda Preisimaaga. Preisi väed said ennekuulmatu kaotuse osaliseks. Preisi kindlused alistusid võitluseta. 19 päeva pärast sõja algust marssisid Prantsuse väed Berliini.

Pärast Preisimaa purustamist mõistsid isegi tema valitsevad ringkonnad, et ilma reformideta ei pääse Preisimaa alandavast alluvusest Prantsusmaale. 1807. aastal anti välja seadus, millega Preisimaal kuulutati pärisorjus kaotatuks, kuid talupoegi sunniti kuni väljaostumaksu tasumiseni kandma endiselt oma koormisi. Väljaostu lubati ka ainult talupoegadele, kellel oli kahehobuserakend, s. o. jõukamatele. Talupoegade põhimassil lasus endiselt pärisorjus Preisimaal ja teistes Saksa riikides veel aastakümnete jooksul.

Kontinentaalblokaad.

1806. aasta lõpuks saavutas Napoleon palju võite Euroopa mandril — ta purustas itaallased, austerlased ja preislased. Kuid katse purustada Inglismaa võimsus merel (Trafalgar) nurjus. Taotledes prantsuse kodanluse ülevõimu maailmas, otsustas Napoleon õõnestada Inglise tööstust, jättes ta ilma Euroopa turust. Ta tahtis teha nii, et inglased ei saaks Euroopas müüa mitte ühtki oma kaupa, ja laostada niiviisi Inglismaa.

1806. a. avaldas Napoleon Berliinis dekreedi «kontinentaalblokaadi» kohta, mis tähendas, et inglise kaupadele suletakse pääs Euroopa mandrile.

See dekreet kõlas nõnda: «Briti saared kuulutatakse blokaadi seisukorras olevaiks. Väliskaubandus ja igasugused suhted Briti saartega on keelatud.»

Edasi tehti ettepanek arreteerida kõik inglased ja konfiskeerida kõik Prantsusmaa või temaga liidus olevate riikide territooriumil leiduvad inglise kaubad.

1807. aastal, pärast mitut visa ja verist lahingut Vene vägedega, kirjutas Napoleon alla rahulepingule Venemaaga ja Preisimaaga (Tilsitis). Aleksander I tunnustas kõiki Napoleoni vallutusi ja oli sunnitud sõlmima Prantsusmaaga sõjalise liidu, kohustudes osa võtma kontinentaalblokaadist. Preisimaale määras Napoleon kontributsiooni ja kärpis tugevasti tema piire. Preisimaa kui iseseisev riik säilis ainult Vene valitsuse soovil, kes ei olnud rahul Prantsusmaa liiga suure tugevnemisega. Preisimaal lubati pidada mitte üle 40 tuhande mehelist armeed.

Kontinentaalblokaadi nurjumine.

Kontinentaalblokaad ei õigustanud neid lootusi, mis temale pani prantsuse kodanlus. Esiteks, vastuseks blokaadile hakkasid Inglise laevad meredel vallutama Prantsusmaa ja temaga liidus olevate riikide kaubalaevu. Teiseks, prantsuse kaupu oli vähe, need olid kallid ja kvaliteedilt inglise omadest halvemad. Kui Prantsusmaa kuulutas kogu kontinentaalse Euroopa inglise kaupadele suletuks, algas odavamate inglise kaupade salajane sisse-

vedu, eriti Hispaania ja Saksa riikide kaudu. Isegi Prantsuse valitsus ise ei saanud läbi ilma inglise kaupadeta. Prantsuse armee oli riietatud inglise kalevisse ja kandis inglise saapaid. Prantsuse valitsus andis ametlikult loa mõnede kaupade ostmiseks Inglismaalt. Samal ajal püüdsid Prantsuse agendid kogu Euroopas inglise salakaupu, lõikasid ribadeks inglise kalevi tükke ja tegid lõkkeid inglise kaupadest. Blokaadist hoolimata Inglise väliskaubandus kasvas, Prantsuse oma aga langes. Lisaks sellele hakkas reas Euroopa riikides arenema oma tööstus, mis võistles Prantsuse tööstusega.

Aastail 1810—1811 oli Prantsuse tööstuses elanikkonna hulkade vaesumise tõttu, kes olid laostunud lakkamatute sõdadega, tugev kriis. Oli palju töötuid, töölised olid rahutud. Kõrged maksud, mille tõusu kutsusid esile alalised sõjad, langesid rängalt kodanlusele. Alatised värbamised sõjaväkke kutsusid esile tugeva nurina talupoegade ja tööliste keskel. Suured sõdurite värbamised toimusid ka Napoleonist sõltuvais Euroopa riikides. Mitmesugustest rahvustest sõdurid, kes võitlesid sunnitult ega mõistnud prantsuse keelt, moodustasid tunduva osa Prantsuse armeest.

Rahvaliikumised Napoleoni ikke vastu.

Tugevaimaks löögiks Napoleoni keisririigile oli vastupanu Prantsuse vägedele rahvaste poolt, keda Napoleon tahtis alistada prantsuse kodanluse ikkele, eriti Hispaanias ja Venemaal.

1808. aastal tungisid Napoleoni väed Hispaaniasse. Kohe Prantsuse vägede Hispaaniasse ilmumisega algas guerilla — rahvasõda. Hispaania rahvahulgad organiseerisid partisanisalku ja võitlesid välismaise sissetungi vastu.

Napoleon ilmus ise 180 tuhande mehelise sõjaväe eesotsas Hispaaniasse, läbis selle tule ja mõõgaga ning tungis Madridi. Ent kogu maal jätkus partisanisõja tule leegitsemine.

1809. aastal piirati ülestõusnud Saragossa Prantsuse vägede poolt sisse. 8 kuu jooksul ei suutnud nad seda vallutada. Tsiviilelanikud peitsid endid keldritesse, peaaegu kogu linn oli maha põletatud, aga kui kahurimürsud tekitasid ehitistesse auke, ilmusid sealt välja võitlejate püssid, mis vastasid tulega. Naised ja lapsed võitlesid koos isade, vendade ja meestega. Hispaanlaste vastupanu välismaistele vallutajatele viis revolutsioonini.

Revolutsioonilisel teel kokkuastunud c o r t e s'ed (parlament) kehtestasid Hispaanias 1812. aastal konstitutsiooni.

Kuningavõim Hispaanias säilitati, kuid see oli piiratud parlamendiga — cortes'tega.

Kõneldes rahvaliikumisest Hispaanias, tuleb arvestada selle iseärasusi. Hispaania oli mahajäänud feodaalriik. Talurahvas oli seal katoliku vaimulike tugeva mõju all. Talupoegadel polnud juhte, kes oleksid aidanud neil oma huve kaitsta. Talurahvas läks pappide ja mõisnike juhtimisel, usu ja Hispaania monarhia kaitsmise loosungite all.

Kuid peamine oli see, et rahvahulgad tõusid üles Prantsuse sissetungi vastu, prantsuse kodanluse katsete vastu kehtestada oma ülemvõim Hispaanias, katsete vastu rüüstata seda maad, laastata ja muuta ta Prantsuse keisririigi orjaks.

§ 28. SÕJARETK VENEMAALE. 1812. AASTA ISAMAASÕDA JA NAPOLEONI KEISRIRIIGI KRAHH

1812. aasta sõjaretk Venemaale.

Täielik katastroof tabas Napoleoni, kui ta võttis ette sõjaretke Venemaale. Prantsuse kodanlus taotles Prantsuse vägede ülevõimu kogu maailmas, kuid ta kartis võimsat Venemaad ning püüdis teda võita, et Venemaa jõude ära kasutada võitluses Inglismaa vastu. Peale Prantsuse enda vägede olid selles armees Saksa, Itaalia ja Poola väed. Interventide armees räägiti kahteteistkümmend eri keelt.

Sõja alguseks oli Venemaa läänepiiril vähe Vene vägesid, mis olid laiali paisatud piki piiri. Seepärast tuli taganeda. Možaiski lähedal, Borodino küla juures, asus Vene armee võitlusse Napoleoni peajõududega. Pikk ja visa Borodino lahing (7. septembril 1812. a.), verisemaid, mida tunneb tolleaegne ajalugu, oli Napoleoni esimene pealahing, kus ta sai lüüa. Borodino lahing oli Vene vägede suureks võiduks, kohutavaks löögiks Prantsuse armeele ning oli selle täieliku purustamise alguseks.

M. I. Kutuzov.

Pärast lahingut viis Kutuzov armee Borodinost Moskvasse ning sealt, pärast osavat manööverdamist, ajanud vaenlase segadusse petliku taganemisega Rjasani teed mööda, tuli mööda külavaheteid välja Kaluuga teele. Moskva elanikkond ei jäänud linna võõramaalaste sissetungi ajaks. Linna jäi 300 tuhandest inimesest ainult 30 tuhat, kellel polnud võimalust välja sõita. Järgmisel päeval pärast Moskva vallutamist Prantsuse vägede poolt algasid seal suured tulekahjud.

Vene väed peksid prantslasi, kes toiduaineid otsides püüdsid Moskvast välja pääseda. Vene vägede löökide all tuli Napoleonil Moskva maha jätta, kusjuures ta pani toime barbaarse teo — laskis õhku mitu Moskva muistse Kremli torni ja osa müüri. Ent Moskva elanikud ei lasknud prantsuse rüüstajatel kogu Kremlit purustada.

1812. aasta sõda võõramaise sissetungi vastu läks ajalukku kui õiglane i s a m a a s õ d a. Talupojad võitlesid kangelaslikult armees ja astusid partisanisalkadesse. Kuid samal ajal, kui rahvas tõi ohvreid selleks, et vabastada kodumaa võõramaistest vallutajatest, tahtsid tsaar ja mõisnikud oma võimu säilitada ning

tugevdada. Samal ajal kui Kutuzov igati toetas partisaniliikumist, pidurdasid tsaar ja mõisnikud selle arenemist.

Suure moonavooriga, millega Prantsuse väed vedasid kokkuriisutud varandust, tegi Napoleon katset minna Kaluuga teed mööda toiduainete poolest rikastesse lõunapiirkondadesse, kuid Vene väed peatasid Napoleoni väed ja saavutasid võidu Malojaroslavetsi all. Kaheksa korda käis Malojaroslavets käest kätte, kuid viimasel silmapilgul sai Napoleon teada, et Malojaroslavetsi taga oli sulgenud tee Kaluugasse 80 tuhande meheline Vene armee Kutuzovi enda juhtimisel. Napoleonil tuli taganeda prantslaste poolt laastatud ja täielikult purustatud Smolenski teed mööda. Prantsuse intervente jälitades andis Kutuzov neile kohutavaid lööke.

Alanud pakane kiirendas Napoleoni armee riismete hukku. Peatuspaikadest lahkudes jättis vaenlane iga kord maha sadu laipu.

Nähes, et sõda on kaotatud, jättis Napoleon oma hukkuva armee riismed maha ning sõitis koos adjutantidega ja käskjalaga tõldsaanis 12 päevaga läbi Saksamaa Pariisi. «Kus on armee?» küsiti Napoleonilt. «Armeed ei ole,» vastas ta.

Vene rahva Isamaasõjas hävitati suure vene väejuhi, silmapaistva patrioodi Kutuzovi juhtimisel Napoleoni suur, 600 tuhande meheline armee täielikult.

Lüüasaamine Venemaal purustas Prantsuse keisririigi võimsuse. Venemaa tähtsus kasvas tugevasti.

Vene vägede välismaa-sõjakäik.

Püüdes päästa oma võimu, koostas Napoleon vaevaga uue armee väljaõpetamata noorsõdureist. Sel ajal Vene vägi, kes vabastas Saksamaa Napoleoni ikkest, marssis Berliini, kus ta elanikkonna poolt vaimustusega vastu võeti. Seoses Napoleoni lüüasaamisega Venemaal ja Vene vägede Saksamaale sissemarssimisega algas seal rahvusliku liikumise tõus vallutajate-prantslaste vastu. Suure kiiruga kogutud uus suur Prantsuse armee kaotas neli päeva kestnud «rahvastelahingu» Leipzigi all 1813. aastal. Selles lahingus võitlesid prantslaste vastu Vene, Preisi, Austria ja Rootsi väed. Prantslaste taganemine muutus peagi põgenemiseks. Vene armee koosseisu kuuluvad baškiiride ratsapolgud jälitasid vaenlast.

Leipzigi all sai surma 125 000 meest, neist mitte vähem kui 65 000 prantslast.

Alates 1813. aastast pidas tsarism sõda Prantsusmaaga reaktsioonilistel eesmärkidel: et taastada ja kindlustada Lääne-Euroopas feodaaldünastiate ja mõisnike-pärisorjapidajate ülemvõim. Kuid Vene vägede ilmumine Lääne-Euroopasse vabastas sealsed rahvad Napoleoni ikkest. Samuti oli vaja lõpuni viia Napoleon I purustamine, et ära hoida uue vallutussõja võimalust tema poolt.

1813. aasta sõja peamist raskust kandsid Vene väed, kes oma verega vabastasid Lääne-Euroopa.

Ööl vastu 1. jaanuari 1814. a. ületasid liitlaste väed Prantsusmaa piiri. Peagi sammus Vene armee Pariisi.

Napoleon oli sunnitud troonist loobuma, ta saadeti väikesele 223 ruutkilomeetri suurusele Elba saarele, mis asetseb Korsika saare ja Apenniini poolsaare vahel. Napoleon määrati Elba valitsejaks ja talle jäeti isegi tuhat sõdurit.

Bourbon'ide restauratsioon Prantsusmaal.

Liitlaste tääkide abil tulid Prantsusmaale tagasi Bourbon'id. Kuningaks sai Louis XVIII, hukatud kuninga Louis XVI [1] vend. Liitlaste nõudmisel taastati Prantsusmaa enam-vähem revolutsiooni-eelsetes piirides. Mõisnikud ja papid kehtestasid valge terrori. Ühes Bourbon'idega Prantsusmaale tagasi pöördunud aadlikud ja kiriklased hakkasid kõnelema neilt revolutsiooni ajal konfiskeeritud maade tagastamisest. See kutsus esile uute omanike — talupoegade ja kodanluse rahulolematuse.

Viha Bourbon'ide vastu oli nii suur, et Napoleonil õnnestus ajutiselt uuesti võimu haarata. Ta maabus Lõuna-Prantsusmaal ja lähenes kiiresti Pariisile. Napoleoni vastu saadetud väed hakkasid tema poole üle minema.

Louis XVIII koos perekonnaga põgenes Belgia piiri suunas. 20. märtsil 1815. a. sammus Napoleon Pariisi.

Tulles teist korda võimule, hoidis Napoleon võimu enda käes lühikest aega, kõigest sada päeva. Tundes rahutust Napoleoni keisririigi taastamise pärast, saatsid liitlased uuesti tema vastu oma armeed. Viimases suures lahingus Waterloo juures Brüsseli lähedal 18. juunil 1815. a. purustati Napoleon lõplikult Inglise-Preisi vägede poolt.

Mõned kodanlikud poliitikategelased soovitasid Napoleonil pöörduda rahvahulkade poole, viia võitlusse talurahvas jakobiinide 1793. aasta revolutsiooniliste loosungite all, kuid Napoleon keeldus. Napoleon saadeti vangina kaugele lõunasse, St. Helena saarele. Seal ta ka 1821. aastal suri.

Bourbon'id tulid uuesti tagasi Prantsusmaale. Euroopas algas reaktsiooni-ajajärk.

Tulles võimule, tahtis prantsuse kodanlus alistada kogu maailma. Ta vallutas tunduva osa Euroopast. Kuid vallutades ühe maa teise järel, kutsus prantsuse kodanlus, eesotsas Napoleon I-ga, enda vastu välja massilisi rahvaliikumisi.

Vene rahva 1812. aasta Isamaasõda hävitas Napoleoni armee, purustas prantsuse kodanliku keisririigi, vabastas Euroopa rahvad Napoleoni ikkest, andis uue pöörde maailma ajaloole.

---

[1] Louis XVII nimetasid prantsuse monarhistid Louis XVI mittevalitsenud poega.

KOLMAS JAGU.

VIINI KONGRESSIST KUNI 1848. AASTA REVOLUTSIOONINI (KAASA ARVATUD).

7. peatükk.

VIINI KONGRESS, PÜHA LIIT. XIX SAJANDI 20-ndate AASTATE REVOLUTSIOONILISED LIIKUMISED.

§ 29.

Viini kongress aastail 1814—1815.

Pärast Prantsusmaa lüüasaamist ja Napoleoni kukutamist sõitsid Euroopa valitsejad ja ministrid 1814. aastal Viini kokku selleks, et välja töötada rahutingimused ja Euroopa kaart ümber kujundada võitjate kasuks. Viini kongressi otsuste põhjal taastati Prantsusmaa neis piirides, mis tal olid enne revolutsioonilise ja vallutussõdade algust. Talle määrati 700 miljonit franki kontributsiooni.

Prantsusmaa 53 maa- ja merekindlust olid kolm aastat liitlaste 150 tuhande mehelise sõjaväe käes. Peale selle sunniti Prantsusmaad liitlastele välja andma sõjalaevastiku. Prantsuse kuningaks tunnistati Louis XVIII.

Rahvaid arvestamata tükeldasid monarhid Euroopa kaarti oma huvides.

Võitjad maad said juurde järgmised maa-alad: Venemaa sai osa Poolast Varssavi linnaga, peale selle tunnustati Venemaa õigust Soomele. Inglismaa sai tähtsa strateegilise punkti Vahemeres — Malta saare ja endised Hollandi asumaad: Tseiloni saare India lähedal ja Kapimaa Lõuna-Aafrikas. Inglismaa peaeduks oli aga tema vana vaenlase — Prantsusmaa nõrgenemine.

Preisimaa sai kaks viiendikku Saksamaast, Vestfaali ja Reini provintsi, seega laienes Preisimaa territoorium tunduvalt. Ka Austria tugevnes, saades Lombardia ja Veneetsia.

Saksamaa jäi tükeldatuks, nõrgaks ja mahajäänuks. Napoleoni poolt hävitatud endise Püha Rooma keisririigi asemele organiseeriti Saksa liit 39 riigist, millistest kõige suurematest olid

Austria keisririik ja Preisi kuningriik. Ühiste küsimuste otsustamiseks loodi liidupäev, mis koosnes valitsejatest või nende esindajatest ning tuli kokku Frankfurdis Maini ääres Austria esindaja juhtimisel. Selle liidupäeva otsused ei olnud Saksa riikide valitsustele kohustuslikud. Võimetul liidupäeval, kel polnud raha ega sõjaväge, ei olnud mõju rahvusvahelistes asjades, teda ei arvestatud ja peagi sai ta naerualuseks kogu Euroopa silmis.

Itaalia, mis oli Napoleoni ajal tegelikult ühendatud Prantsuse ülemvõimu alla, osutus nüüd jälle tükeldatuks. Põhja-Itaalias, välja arvatud Piemonte, peremehetsesid austerlased; Rooma paavst ja Napoli kuningas püsisid võimul Šveitsi palgasõjaväe abil.

Ajajärku pärast Viini kongressi nimetati r e s t a u r a t s i o o n i -, s. o. taastamisajaks. Tõepoolest püüdis Viini kongress igal pool, kus võimalik, taastada revolutsioonieelseid dünastiaid ja valitsusi. Nii taastas (restaureeris) kongress Bourbon'ide dünastia mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Hispaanias ja Napolis. Rooma piirkonnas taastati paavsti võim.

Püha Liit.

Revolutsiooni vastu võitlemise eesmärgil sõlmisid monarhid 1815. aastal Aleksander I ettepanekul P ü h a L i i d u, valitsejate liidu rahvaste vastu. Monarhid kohustusid abistama üksteist «usu nimel» ja ühiste jõududega maha suruma revolutsiooni, ükskõik kus see ka ei algaks. Püha Liidu moodustamise aktile kirjutasid alla Venemaa, Austria ja Preisimaa valitsejad. Edaspidi ühinesid liiduga peaaegu kõigi Euroopa riikide monarhid. Inglismaa ei astunud Püha Liidu liikmeks, kuid toetas aktiivselt tema üritusi revolutsiooni lämmatamisel.

Juhtivat osa etendas Pühas Liidus tsaarivalitsus. Rahvusvahelisteks sandarmiteks olid kõrvuti Venemaaga Austria ja Preisimaa.

Püha Liidu poliitika praktiliseks juhiks oli Austria välisminister vürst Metternich.

Metternich oli mitte ainult reaktsiooni ja rahvuste rõhumise hingeks Austrias, vaid tal oli ka salaluurevõrk kõigis Euroopa riikides ning ta oli rea revolutsioonilise liikumise vastu suunatud Püha Liidu väljaastumiste algatajaks.

Püha Liidu liikmed Prantsusmaa ja Austria surusid aastail 1820—1823 maha revolutsioonid Hispaanias ja Itaalias.

XIX sajandi 20-ndate aastate revolutsiooniline liikumine.

Hoolimata Püha Liidu kõigist jõupingutustest maha suruda revolutsiooni, läks XIX sajandi 20-ndatel aastatel reast maadest läbi revolutsiooniliste liikumiste laine.

Pärast Prantsusmaa purustamist arenesid kõigis Euroopa riikides edasi kapitalistlikud suhted, suurenes manufaktuuride arv, kasvasid vabrikuasulad, maal aga suurenes kehvtalurahva laostumine. Hispaanias ja Itaalias halvenes rahvahulkade raske olukord eriti selle tõttu, et võimule tagasipöördunud aadlikud ja vaimulikud taastasid oma privileegid, taastasid revolutsiooni ajal suletud kloostrid ja kirikukohtu — inkvisitsiooni.

Aastail 1820—1821 toimus Itaalias ja aastail 1820—1823 Hispaanias revolutsioon. Püha Liidu otsuse põhjal saatis Prantsuse valitsus saja tuhande mehelise armee revolutsiooni mahasurumiseks Hispaaniasse; kuuekümne tuhande meheline Austria armee surus maha revolutsiooni Itaalias. Hispaanias ja Itaalias kaotasid revolutsioonid mitte ainult välismaiste sõjavägede sissetungi tagajärjel, vaid ka sellepärast, et nende revolutsioonide juhid — aadlikud-revolutsionäärid toetusid salajastele vandenõulaslikele organisatsioonidele ja panid kõik lootused sõjaväeosade ülestõusule. *Rahvahulgad — talupojad ja linna-alamkihid, vastandina Prantsuse kodanlikule revolutsioonile, ei olnud nendesse revolutsioonidesse kaasa tõmmatud.*

1825. aastal püüdsid Venemaal ülestõusu alustada aadlikud-revolutsionäärid tsaari kukutamiseks. Ent nagu revolutsionäärid Hispaanias ja Itaalias, olid ka nemad eemal rahvahulkadest. Nikolai I surus dekabristide ülestõusu julmalt maha.

Kreeka rahvas võitles pikemat aega kangelaslikult Türgi ikkest vabanemise eest. 1821. aastal puhkes Kreekas ülestõus Türgi vastu. Relvastatud võitlus kestis 8 aastat. 1829. aastal eraldus Kreeka Venemaa toetusel Türgist ja sai iseseisvaks riigiks.

Rahvaliikumised toimusid ka ookeani taga, Hispaania asumaades Ameerikas. Ülestõusnud Hispaania asumaad heitsid endalt Hispaania võimu ja moodustasid iseseisvad riigid — Mehhiko, Peruu, Tšiili, Argentiina jt. Niisiis veeres XIX sajandi esimestel aastakümnetel üle Lääne-Euroopa ja teisel pool ookeani üle Ameerika revolutsiooniliste liikumiste laine. Nende liikumiste tulemusena tekkis Euroopas uus iseseisev riik Kreeka, ookeani taga aga lisandus Ühendriikidele kakskümmend iseseisvat riiki Kesk- ja Lõuna-Ameerikas.

Ideede võitlus kirjanduses. Goethe «Faust».

XIX sajandi algul arendasid reaktsioonilised kirjanikud vihast võitlust Prantsuse revolutsiooni vastu. Nad ülistasid keskaegset seisuslikku korda ning kutsusid selle taastamisele, nõudsid, et keelataks loodusteaduse ja ajaloo õpetamine koolides. Teisest küljest leidsid kirjanduses väljendamist ka revolutsioonilised ideed. Nii kajastusid Prantsuse revolutsiooni vabastusideed maailma ühe suurima poeedi — Goethe — suurepärases teoses «Faust». Selles teoses kujutatakse teadusejanu, mõtte julgust, mis püüab tundma õppida looduse salapäraseid seadusi, usku sellesse, et mõistus avab kõik looduse saladused.

Fausti suu läbi ütleb Goethe:

...Sel asjatu ei olnud otsiskelu,
kes leidis tõe, kes viimast tarkust teab:
see ainult väärib vabadust ja elu,
kes pidevalt neid kätte võitma peab,
kes ohte trotsib võitlusvaimus heas...

Goethe ülistab «Faustis» inimese töö suurust. Töös näeb ta inimkonna progressi alust.

Samal ajal väljendusid «Faustis» ka varakate klasside kõhklused, nende kartus rahva osavõtu pärast suurest pöördest.

8. peatükk.

PRANTSUSMAA AASTAIL 1815—1848.

§ 30. 1830. AASTA KODANLIK JUULIREVOLUTSIOON.

Teine restauratsioon.

Louis XVIII, aadlikud ja papid, tulnud teistkordselt liitlaste tääkide kaasabil tagasi Prantsusmaale, põlesid soovist tagasi saada maad, mis neilt revolutsiooni ajal ära võeti, ja sundida talupoegi jälle täitma feodaalkoormisi. Nende emigrantide kohta räägiti: «Nad pole midagi unustanud ega midagi õppinud.» Ühes külas arreteeriti 23 talupoega ja neist seitse hukati ainuüksi selle eest, et nad revolutsiooni ajal olid ühelt Vendée mässust osavõtjalt relvad ära võtnud.

Samal ajal arenesid Prantsusmaal kiiresti vabrikutööstus ja kaubandus, kasvas kodanluse rikkus ja mõju. Tunduvalt suurenes tööliste arv. Louis XVIII ei olnud võimeline taastama revolutsioonieelset korda, talupoegade feodaalkoormisi, seisusi ja piiramatut kuningavõimu. Ta oli sunnitud kehtestama konstitutsiooni. Selle konstitutsiooni järgi oli valimisõigus ainult 94 tuhandel inimesel. Revolutsiooni ajal konfiskeeritud maad jäid nende uute omanike, peamiselt väiketalupoegade kätte.

Pärast Louis XVIII surma sai 1824. aastal kuningaks tema vend, äge reaktsionäär, «emigrantide kuningas» Charles X. Ta viis läbi seaduse revolutsiooni ajal konfiskeeritud maade omanikele miljardi frangi[1] suuruse hüvituse väljamaksmise kohta.

Juulirevolutsioon.

1830. aasta juulis saatis Charles X laiali saadikutekoja ja piiras veelgi kodanluse valimisõigusi. Siinjuures andis ta välja valju seaduse trükisõna vastu. Charles X tahtis taastada isevalitsuslikku kuningavõimu. Seni kui kodanlus kõhkles, astusid välja rahvahulgad. 27. juulil 1830 kattus pealinn barrikaadidega. Eeslinnade töö-

[1] frank — 39 kuldkopikat.

lised astusid koos üliõpilaste ja väikekodanlusega võitlusse kuninga vägede vastu.

Kolm päeva kestis relvastatud võitlus pealinna tänavail ja väljakuil. Eriti tugevad lahingud olid Saint-Antoine'i eeslinnas. Igast majast tulistati Bourbon'ide vägesid tööliste ja rahvuskaartlaste poolt. Naised kiskusid sillutist üles ja loopisid katustelt vägesid kividega. Akendest pilluti sõdureid mööbliga ja katusekividega. 29. juuliks oli võit rahva käes. Charles X loobus troonist ja põgenes Inglismaale.

Louis Philippe. *Karikatuur.*

Juulirevolutsioon tegi lõpu vana aadli valitsemisele, kuid ei kukutanud kuningavõimu Prantsusmaal.

Suurkodanlus, kes ülestõusu ajal oli arglikult peitu pugenud, kasutas rahva võitu selleks, et panna Prantsusmaa troonile uus kuningas — oma käsilane — Louis Philippe Bourbon'ide Orléans'i harust. 1830. aasta juulirevolutsiooni tulemusel Prantsusmaal võimuletulnud monarhiat nimetatakse «j u u l i m o n a r h i a k s». *Kodanlik juulimonarhia püsis 1830. aastast 1848. aastani. Selle monarhia ajal kuulus võim kodanluse ladvikule, pankuritele ja suurtöösturitele.*

Louis Philippe oli väga rikas, väga kitsi, väga ahne ja kaval. Selleks, et luua endale populaarsust, jalutas ta juba restauratsiooniperioodil lihtsal kombel mööda Pariisi tänavaid kulunud ülikonnas, vihmavarjuga, nagu tavaline kokkuhoidlik kodanlane.

Louis Philippe sai kodanluse ladviku — «rahapungade» — kuningaks. Pankur Laffitte ütles Louis Philippe'i kuningaks kuulutamise päeval: «Nüüdsest peale hakkavad Prantsusmaad valitsema pankurid.»

Suur vene revolutsiooniline kirjanik, kirglik rahva huvide eest võitleja Belinski reageeris elavalt Prantsuse 1830. aasta revolutsioonile. Ta kirjutas rahva ennastsalgavusest, kes ennast säästmata võitles kuninga vägede vastu.

Pariislased võitlesid killustatud rühmadena barrikaadidel, ilma ühise plaanita, ilma juhtideta. Samal ajal aga parlamendi saadikud pugesid hirmust lõdisedes peitu keldreisse. Kui aga rahvas võitis, «ronisid esindajad välja oma urgudest ja läksid osavasti mööda laipu võimu juurde ning tõukasid sealt eemale kõik ausad

inimesed...» «Aristokraatia langes lõplikult; väikekodanlus (kodanlus) astus kindlalt tema asemele,» kirjutas Belinski.

Mida said siis revolutsioonilt prantsuse töölised, kes kandsid niipalju ohvreid ja nii ennastsalgavalt võitlesid võidu eest? Belinski vastab sellele küsimusele nii: «... omanik vaatab töötajale pluusis ja puukingades nagu plantaator neegrile. Tõsi küll, ta ei või teda vägisi sundida töötama enda jaoks, kuid ta võib talle mitte anda tööd ja sundida teda nälga surema ... Omaniku ja kapitalisti igavene töötaja, proletaarlane, on täielikult tema käes, on tema ori, sest ta annab talle tööd ja määrab meelevaldselt talle selle töö eest tasu. Sellest tasust ei jätku vaesel töötajal sageli päevatoiduks ja hilpudeks tema enda ning tema pere jaoks. Omanik aga rikastub, pidades endale suurema osa sellest, mis teenis ja mille pidanuks saama tööline.»

Nii kirjeldas Belinski kapitalistlikku ekspluateerimist Prantsusmaal.

§ 31. KODANLIK MONARHIA PRANTSUSMAAL.

Juulirevolutsioonile järgnenud nädalal töötati Louis XVIII endise konstitutsiooni asemel välja uus konstitutsioon.

Selleks et saada valimisõigust, oli nüüd tarvis maksta mitte 300, vaid 200 franki maksu aastas. Tänu sellele kasvas valijate arv 94 000-lt 240 000-le. Kõrge valimistsensus kindlustas kodanluse ladviku, kes juulirevolutsiooni ajal võimu haaras, üleoleku.

Prantsusmaa majanduslik areng.

Ajavahemikul 1815.—1848. a. arenes Prantsusmaa tööstus ja põllumajandus juba kaugele edasi. Prantsusmaal, nagu varem Inglismaalgi, algas t ö ö s t u s l i k p ö ö r e. Kui 1820. aastal oli Inglismaast maha jäänud Prantsusmaal üldse ainult 65 aurumasinat, siis 1847. aastaks oli neid 5000. Kui 1830. aastal kogu kaubandus- ja tööstusettevõtetesse paigutatud kapital moodustas 30 miljardit franki, siis 1848. aastaks kasvas see 45 miljardile frangile.

Juulimonarhia ajal oli võimul kodanluse ladvik: pankurid, raudteetegelased, söe- ja rauakaevanduste omanikud ning osa nendega liitunud rikkaid maaomanikke, peamiselt endiste rahvuslike varade omanike hulgast. Tööstuslikul kodanlusel oli vähe esindajaid saadikutekojas. Sedamööda kuidas tööstuslik kodanlus tugevnes majanduslikult, esitas ta üha suuremaid poliitilisi nõudmisi. Ta nõudis kõrge valimistsensuse alandamist, valijate ringi laiendamist. Nende nõudmiste peale vastas Louis Philippe'i minister Guizot pilkavalt: „Reforme ei tule. Saage rikkaks, ja te saate valijaiks.»

Tööliste ja talurahva raske olukord.

Koos kapitalismi arenemisega halvenes prantsuse tööliste ja talurahva laiade hulkade olukord. Talupoegade maatükid, millede omanikeks nad said XVIII sajandi revolutsiooni ajal, killustusid ja vähenesid. Rasked maksud neelasid suurema osa prantsuse talupoegade sissetulekust. Nende majapidamised vaesusid ja laostusid. Igal aastal müüdi tuhandeid talusid võlgade katteks.

Kohutavalt raske oli tööliste olukord. Kui revideeriti tööliskvartalit Lille'i linnas, siis üks vanaeideke ütles: «Ma ei ole rikas, kuid mul, tänu jumalale, on oma kubu õlgi.» See kubu õlgi oli talle voodiks.

Montpellier' ringkonna inspektor kirjutas oma ettekandes kaubandusministrile 1847. aastal: „Vabrikutes töötavad ... 8- kuni 15-aastased lapsed», ning teatas, et nende tööpäev kestab vähemalt 14 tundi, seejärel aga ööbivad nad vabrikus ega käi sealt mitte kunagi väljas. Peremehe käsul lükkas meister vabriku kella hommikul $^3/_4$ tundi ette, õhtul aga lükkas ta selle $1^1/_2$ tundi tagasi, nii et tööpäev pikenes veel 2 tunni võrra.

Lyon'i ülestõusud.

Prantsusmaa suurimates tööstuskeskustes — Pariisis ja Lyon'is — oli ülekaalus veel käsitöötehnika.

Oma siidide ja sametite poolest kuulsas Lyon'is töötas kohutavas viletsuses 30 tuhat kangrut. 1831. aastal nõudsid äärmuseni viidud näljased töölised töötasu tõstmist. Peremehed keeldusid. Siis puhkes ülestõus.

Lyon'i töölised võitlesid lippude all, milledele oli kirjutatud: «Elada töötades või surra võideldes». Pärast kolmepäevast võitlust hõivasid ülestõusnud töölised linna ja kihutasid sealt välja valitsusväed. Kümme päeva oli Lyon tööliste käes. Kuid töölised, kel ei olnud veel oma parteid, ei suutnud võitu ära kasutada. Väikeperemehed ajasid nurja töölisvõimu organiseerimise. Pariisist saadetud suured sõjaväeosad vallutasid Lyon'i. Kuid siiski jättis Lyon'i ülestõus tohutu mulje Prantsusmaal ja teistes maades.

Samas Lyon'is algas 1834. aastal uus tööliste ülestõus. Ülestõusnud andsid välja proklamatsiooni, milles kirjutati: «Üritus, mille eest me võitleme, on kogu inimkonna üritus, meie kodumaa õnne, tuleviku kindlustamise üritus!» See ülestõus toimus selgemate poliitiliste loosungite all. Töölised nõudsid vabariiki. Kuid nüüd oli valitsus valmis. Neli päeva kestnud verises lahingus löödi Lyon'i töölised puruks regulaarvägede poolt. Kodanlus surus selle ülestõusu metsikult maha, ja veel kaua aega pärast seda olid suurtükid ümbritsevailt mägedelt suunatud tööliskvartalitele.

Lyon'i tööliste ülestõus 1831. aastal.

Prantsuse riigi sõjavägi ja politsei surusid maha tööliste ülestõusu. Kodanlik riik aitas kapitalistidel töölisi rõhuda, kindlustas kapitalistlikku korda.

Kuigi Lyon'i kangrute ülestõusud lõppesid ebaõnnestumisega nende organiseerimatuse tõttu, näitasid nad, et lavale astub uus poliitiline jõud — töölisklass — ja millist tohutut jõudu ta endast kujutab. Selles ongi Lyon'i ülestõusude ajalooline tähtsus.

Realism kirjanduses. Balzac.

Kodanluse kasv ja tugevnemine leidis kajastust ka kirjanduses. Teoste asemele, mis viisid lugejat elust eemale ebatavaliste sündmuste ja ebaharilike inimeste maailma või kaugesse minevikku, astus realism, mis kujutab tolleaegse kodanliku ühiskonna elavate inimeste tõelist elu. Realistliku suuna silmapaistvamaks esindajaks kirjanduses oli Balzac.

Suur prantsuse kirjanik Balzac (1799—1850) paistis silma ammendamatu energia ja väsimatu töövõime poolest. Ta töötas 14—16 tundi ööpäevas. Kirjutatu töötas ta mitu korda ümber ja saavutas tohutu väljendusrikkuse kodanliku maailma inimeste ja kirgede tõepärasel kujutamisel. Balzac nägi oma ülesannet tegelikkuse kujutamises, selle näitamises, mis «kõikjal toimub».

Balzaci peateoseks on romaaniseeria, ühise nimetusega «Inimlik komöödia», kus on ilmekalt kujutatud prantsuse ühiskonda. Oma jutustustes ja romaanides, kus esineb üle kolme tuhande tegelase, kirjeldas Balzac eredalt, kuidas inimesed julmuse ja kuritegude teel koguvad rikkusi.

Ahne rahatuus, kes käsutab miljoneid, kuid loeb iga suhkrutükki, ja noormees-karjerist, kes vahendeid valimata püüab rikkuse poole, kuid jääb ilma ausate inimeste austusest, — need on Balzaci peakangelased.

Engels kirjutas, et Balzaci «Inimlik komöödia» on algusest lõpuni süüdistusakt kodanlikule ühiskonnale.

9. peatükk.

INGLISMAA AASTAIL 1815—1848.

§ 32. KAPITALISTLIKU TÖÖSTUSE ARENEMINE.

Inglismaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel.

Kui XVIII sajandi lõpul Inglismaal ilmusid esimesed masinad ja esimesed vabrikud, siis XIX sajandi keskpaigaks saavutas masinaline suurtootmine otsustava võidu. Käsitsitöö suruti lõplikult välja masinatöö poolt. Käsikangrute arv vähenes aastail 1820—1844 240 tuhandelt 60 tuhandele (1860. aastaks oli neid järele jäänud ainult 8 tuhat), kuid mehhaanilistel telgedel töötavate kangrute arv suurenes samade aastate jooksul 10 tuhandelt 150 tuhandele.

Tootmise mehhaniseerimisega kasvas järsult tööstustoodang. 1775. a. töötati Inglismaal ümber ainult 5 miljonit naela puuvilla, 1841. aastal aga 528 miljonit. Malmi tootmine suurenes 193 tuhandelt tonnilt 1800. aastal 1,4 miljoni tonnini 1840. aastal.

1844. aastal kirjeldas Engels Inglismaa tööstuslikke edusamme järgmiselt: «60—80 aastat tagasi oli Inglismaa samasugune nagu teisedki maad, väikeste linnadega, tähtsusetu ja lihtsa tööstusega ... Nüüd on see maa, mis ei ole sarnane ühegi teisega, pealinnaga, kus on 2,5 miljonit elanikku, suurte tööstuslinnadega, tööstusega, mis annab saadusi kogu maailmale ...» [1] Linnade elanikkonna kasv toimus paljude maakohtade laostumise ja inimestest tühjaksjäämise arvel.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Об Англии. М., 1952, стр. 43.

Koos tööstuse arenemisega muutus Inglismaal elanikkonna jaotus. Suur inimvool suundus põhja ja läände, uutesse tööstusrajoonidesse. Kiiresti hakkas kasvama Manchesteri, Birminghami ja teiste tööstuskeskuste elanikkond. Inglismaa põhilisteks ühiskonnaklassideks muutusid mitte talupojad ja mõisnikud, vaid proletariaat ja kodanlus.

XIX sajandi 30-ndail aastail algas kiire raudteede ehitamine. Seoses tööstuse kasvuga suurenes kaupade väljavedu Inglismaalt asumaadesse ja teistesse riikidesse. Sajad Inglise laevad kündsid kogu maailma meresid. Inglismaa vallutas palju asumaid.

Käsitööliste ja vabrikutööliste olukord.

Seoses suurtööstuse arenemisega oli laostuvate käsitööliste olukord kohutav. «Maailma ajalugu,» kirjutas selle kohta Marx, «ei paku kohutavamat vaatepilti kui aastakümnete pikkuseks veninud ja lõpuks 1838. aastal lõpule jõudnud inglise puuvillakangrute hukkumine.» [1]

Raske oli ka neil, kes sattusid vabrikusse. Kuusteist kuni kaheksateist tundi tööd, kerjuslik tasu töö eest oli nende pärisosaks. «Peaaegu kõik nad,» kirjutas Engels töölistest, «on nõrgad, nurgelise, kuid mitte tugeva kondikavaga, kõhnad, kahvatud...» Tüüfus, «vabrikupalavik», tuberkuloos nõudsid arvutuid ohvreid.

Sedamööda kuidas arenes kapitalism, muutus tööliste olukord järjest halvemaks. Toimus töölisklassi üha suurem vaesumine. Vabrikutes surus naiste ja laste töö välja meestööliste töö. Oli tavaliseks nähteks, et kuni $^3/_4$ töölistest vabrikutes olid naised ja lapsed. Kohutavad olid elamistingimused. Valitsuse komissar kirjutas Glasgow' töölisrajoonist, kus elas mustades ja vanadusest pehkinud majades 30—40 tuhat töölist:

«Mõnedes neist majadest, milliseid me... külastasime öösel, leidsime me igast toast 15—20 inimest, kes lamasid põrandal... Voodiks olid neil hunnikud poolmädanenud põhku, segamini kaltsudega. Mööblit ei olnud siin üldse või oli väga vähe...» «Need majad on tavaliselt... nii mustad, niisked ja viletsad,» kirjutas see komissar, «et ükski inimene ei paneks sinna oma hobustki.»

Inglismaal valitsenud olukorrast kirjutas suur vene kirjanik A. S. Puškin: «Lugege inglise vabrikutööliste kaebusi, ja juuksed tõusevad õudusest püsti... Milline kalk barbaarsus ühelt poolt, milline kohutav vaesus teiselt poolt! Te mõtlete, et tegemist on vaaraode püramiidide ehitamisega... Hoopiski mitte: tegemist on härra Smithi kaleviga või härra Jacksoni nõeltega... Näib, et pole maailmas inglise töölisest õnnetumat, kuid vaadake, mis toimub seal, kui leiutatakse uus masin, mis vabastab korraga sunnitööst tuhandet viis või kuus inimest ja jätab nad ilma viimastest elatusvahenditest...»

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVII, стр. 473.

§ 33. INGLISMAA VÄLISPOLIITIKA.

Inglismaa vallutuslik välispoliitika XIX sajandil.

XIX sajandi esimesel poolel inglise kodanlus, varjates end häbematult valega, et Inglismaa seisvat rahvaste vabaduse eest, jätkas vallutussõdade pidamist teiste maade rahvaste paljaksröövimiseks ja lämmatamiseks.

Inglased jätkasid vägivaldset sissetungimist Indiasse, vallutades ja laostades suure osa sellest suurest ning rikkast maast; tungisid 1839. aastal Hiinasse ja pidasid seal kolm aastat ebainimlikku sõda, püüdes orjastada Hiinat. Inglise kodanlus taotles Hiina «avamist» väliskaubanduseks ning luba toimetada Hiina sadamatesse ja müüa elanikkonnale oopiumi — ainet, mida kasutatakse nagu tubakatki suitsetamiseks, kuid mis on väga mürgine ning purustab inimese organismi veelgi kiiremini. See sõda, mis sai «oopiumisõja» nimetuse, lõppes Inglismaa võiduga ja tema nõudmiste rahuldamisega.

Inglise väed tungisid Iraani vallutamise eesmärgil Afganistani, seades ohtu Venemaa valduste julgeoleku Kaspia merel ja Kaukaasias. Kuid afgaani rahvas kihutas inglased-vallutajad välja oma maalt.

Inglased toetasid Türgi kõige reaktsioonilisemaid feodaalseid valitsusi, aidates neil lämmatada slaavi rahvaid ja luues endale võimalust tungida väinade kaudu Mustale merele.

Koos Püha Liiduga surus Inglismaa maha revolutsioonilist liikumist Euroopas.

Inglise kodanlus jätkas iirlaste riisumist ja laostamist.

XIX sajandi keskpaigaks oli Inglismaa juba vallutanud suured asumaad ja loonud riigi, millel olid asumaad kõigis maailmajagudes, *suure Briti impeeriumi, ülemaailmse rahvaste vangla*.

Tööliste peksmine Peetri väljakul.

Sisemaal jätkas inglise kodanlus samuti rahvahulkade rõhumist ja allasurumist. Inglismaal tehti agitatsiooni parlamendireformi eest, õiguse eest valida parlamenti elanikkonna laialdaste kihtide poolt. Peetri väljakul, suurima tekstiilikeskuse Manchesteri lähedal, tuli kokku 60 000 töölist, et nõuda valimisõigust. Polk paljastatud mõõkadega inglise husaare tormas nende ridadesse. Husaarid raiusid surnuks mitu inimest, palju oli haavatuid, sealhulgas naisi ja lapsi. Inglise valitsus avaldas husaaridele tänu.

Järgmisel, 1820. aastal poodi üles viis kõige aktiivsemat parlamendireformi eest agiteerijat.

Tööstuse kiired edusammud lõid Inglismaal rikka ja mõjuka kodanluse. Kuid vananenud valimissüsteem hoidis poliitilise võimu juurest eemal mitte ainult töölised, vaid ka tööstusliku kodanluse. Kodanlus ei saanud valida oma saadikuid alamkotta, mis oli maaomanike käes. Uutel suurtel tööstuskeskustel, mis olid viimasel ajal tekkinud, ei olnud oma saadikuid parlamendis. Samal ajal tähtsusetud kohakesed, mis mõnikord olid viimaste aastakümnete jooksul hoopis inimtühjaks jäänud, jätkasid nende saatmist.

Neid kohti nimetati «p e h k i n u d k o h a k e s t e k s». Ühes neist oli ainult viis maja ja kaksteist elanikku, kuid selle kohakese omanikud saatsid parlamenti kaks saadikut. Teine «pehkinud kohake» oli veest üle ujutatud, kuid ta saatis ikka veel saadikuid parlamenti. Valimiste päeval sõitis lord, kellele kuulus rannaäärne maariba, koos kolme valijaga paadis kohale, kus kunagi asus nüüd üleujutatud kohake, ja viis seal läbi «valimised». Valimiste ajal söötsid ja jootsid kandidaadid kõrtsides oma valijaid — niisugune oli tavaline pilt valimiste ajal. Need «pehkinud kohakesed» saatsid parlamenti (alamkotta) peaaegu poole selle liikmeist (254 saadikut 513-st).

Inglise kodanluse liikumist valimissüsteemi reformi eest toetasid inglise töölised. Nende vahelesegamine, real juhtudel relvaga käes, etendas otsustavat osa. Tugeva tõuke sellele liikumisele andis 1830. aasta juulirevolutsioon Prantsusmaal. 1832. aastal viis parlament tööliste survel läbi reformi. Enamus «pehkinud kohakesi» kaotati, suured tööstuskeskused said õiguse saata saadikuid. Alandati valimistsensust. Valijate arv ei suurenenud aga märkimisväärselt.

Kodanlus võitis sellest reformist, kuid töölised valimisõigust ei saanud. Töölistele «tasus» kodanlus kaasabi eest seadusega t ö ö m a j a d e s t nende jaoks, kes soovisid tööd saada. Nendes majades peeti töölisi täpselt nagu vanglates: arestandikuubedes, mehed ja naised eraldi. Töölisi sunniti tegema rasket tööd — lõhkuma kive, lahti harutama vanu tõrvaseid laevaköisi, nii et veri tuli küünte alla. Neid maju nimetati «tööliste bastille'deks». Abirahad, mida puudustkannatajad võisid varem saada elukoha järgi, kaotati.

§ 34. INGLISE TÖÖLISTE LIIKUMINE VALIMISSÜSTEEMI REFORMI EEST (TŠARTISM).

Tšartistliku liikumise algus.

Kodanlus rahuldus 1832. aasta reformiga, kuid töölised, kes sellest midagi ei saanud, jätkasid võitlust. 1835. aastal algas Inglismaal jälle massiline töölisliikumine valimisreformi loosun-

gite all. Kuid nüüd läksid töölised oma nõudmistes kaugemale kodanlusest ja astusid välja tema vastu.

1836. aastal puhkes kaubanduslik-tööstuslik kriis, mis paiskas tänavale tuhandeid töölisi. Siis organiseeriti Londonis «Tööliste Ühendus» võitluseks üldise valimisõiguse eest. See «Ühendus» töötas järgmisel aastal välja rahva harta parlamendile esitamiseks. Inglise keeles nimetatakse hartat (dokument rahva õigustest) «charteriks», ja selle järgi nimetati kogu liikumist tšartistlikuks.

Põhiliselt koondusid harta nõudmised üldise valimisõiguse ümber.

Selles hartas oli kuus punkti: 1) võrdne esindus Inglismaa jagamisega 2000 võrdse elanike arvuga ringkonnaks; 2) parlamendi iga-aastane ümbervalimine; 3) üldine valimisõigus meestele, kes on saanud 21 aastat vanaks ja elavad antud kohas vähemalt 6 kuud; 4) varandusliku tsensuse kaotamine; 5) salajane hääletamine; 6) saadikutele tasu maksmine ja parlamendi regulaarsed istungjärgud.

Inglise töölised arvasid, et kui parlament võtab vastu harta ja seab sisse üldise valimisõiguse, siis kõik ülejäänud tööliste jaoks tähtsad majanduslikud ja poliitilised küsimused lahendatakse parlamendi poolt, kuhu, nagu nad arvasid, satuvad enamuses töölised.

O'Connor. *1840. a. portree.* O'Connor näitab käega väikestele majakestele, milliste omanikeks ta tahtis teha töölisi.

«Moraalse» ja «füüsilise jõu» voolud. Sotsialistid.

Juba harta väljatöötamisel tulid tšartistide hulgas ilmsiks lahkhelid. Ühed neist, eesotsas Londoni «Tööliste Ühenduse» juhiga puusepp Lovettiga, arvasid, et hartat on vaja taotleda liidus kodanlusega ja ainult rahulike vahenditega — agitatsiooniga, propagandaga ja petitsioonidega parlamendile. «Me oleme kõigepealt kõige selle vastased, mis võib meenutada revolutsioonilist võitlust, üleskutset füüsilisele jõule, vägivallale,» ütles Lovett. «On vaja veenda kõiki elanikkonna klasse ja harta kätte võita rahulikul teel.»

See oli «moraalse jõu» partei. Vastased nimetasid teda pilgates «roosivee parteiks». Tema vastased arvasid, et võita saab

ainult relvastatud jõudu kasutades, ja nimetasid end «füüsilise jõu» parteiks.

«Füüsilise jõu» parteiga liitus sõnades iiri advokaat O'Connor. Viimase võitlusvahendina, kui kõik teised on ammendatud, tunnistas ta (tema oma sõnade järgi) relvastatud ülestõusu.

O'Connor oli rahva hulgas väga populaarne. Suure kasvuga, võimsate õlgadega, esmaklassiline poksija, kes ühe kakluse ajal turul pidas vastu suure rahvahulga pealetungile, tugeva häälega O'Connor oli väsimatu organisaator. Kuid ta ei olnud sotsialist. «Ma seisan põhimõtte eest «minu» ja «sinu»,» rääkis ta. Ühes ajalehes, mida andsid välja tema poolehoidjad, võis lugeda sellist luuletust:

Tahan majakest ja tulu
mitte üle saja naela aastas.
Lammast, lehma ja vasikaid,
väikest haljast aasakest,
kuhu neid ajaks karjane.

Hiljem, 1845. aastal, asutas O'Connor maaühingu, mis püstitas teostamatu ja reaktsioonilise eesmärgi: kokku osta maatükke, et aegamööda viia kõik töölised tagasi maale, muuta nad väikeomanikeks.

Võitluse käigus hakkas tšartistidel välja kujunema revolutsiooniline, sotsialistlik tiib. Selle tiiva silmapaistvamaks esindajaks oli Harney, kes esialgu oli jakobiinide revolutsioonilise taktika pooldaja ja Marat' austaja, aga hiljem, alates 1843. aastast, Marxi ja Engelsi suure mõju all. Harney ei pooldanud maade jaotamist väikesteks tükkideks, vaid kogu maa konfiskeerimist, muutes selle riigi omandiks. Harney nõudis 8-tunnilist tööpäeva, alaealiste töö keelamist ja teisi abinõusid tööliste huvides.

§ 35. TŠARTISTLIKU LIIKUMISE HARIPUNKT JA LANGUS NING TEMA TÄHTSUS.

Tšartistlik partei. Tšartistliku liikumise haripunkt.

1840. a. suvel toimus Manchesteris tšartistide konverents, kus otsustati liita üksikud tšartistlikud grupid üheks üleinglismaaliseks organisatsiooniks. Sellesse töölisorganisatsiooni sisseastumisel nõuti ainult kirjalikku avaldust tšartismi põhimõtetega nõusoleku kohta. Iga *tšartistlikku parteisse* astuja sai liikmekaardi, tasus liikmemaksu ja kuulus allorganisatsiooni oma elukoha järgi. Tšartistlik organisatsioon ei olnud läbiproovitud inimestest koosnev monoliitne võitluspartei.

1842. aastal elas tšartism üle oma kõige suurema tõusu perioodi. Päeval tööga seotud töölised kogunesid öösiti tõrvikute

Tšartistid kannavad petitsiooni parlamenti. Petitsioonilaeka järel on näha tõllad, kus istuvad rahvusliku tšartistliku organisatsiooni juhid.

valgusel paljude tuhandete osavõtjatega miitingutele. Koostati petitsioon, milles peale üldise valimisõiguse tõsteti esile majanduslikke nõudmisi, või, nagu rääkisid tšartistid, «noa- ja kahvliküsimusi», s. o. tööliste ainelise olukorra küsimusi. Petitsioonis räägiti «kohutavast viletsusest, mille kätte sureb tuhandeid inimesi». Kuninganna päevast sissetulekut — 197 naelsterlingit (1 naelsterling võrdus 10 kuldrublaga) — võrreldi töölise töötasuga $3^1/_2$ pennyt (penny võrdub ligemale 4 kopikaga). Petitsioonis oli üles tõstetud maatööliste — sulaste — madala töötasu küsimus.

Petitsioonis tõsteti esile puhtal kujul tööliste nõudmised: tööpäeva piiramine, vaesteseaduse tühistamine, töömajade sulgemine. Eriti tähtis on see, et petitsioon nõudis kapitalistide omandiõiguse hävitamist maale ja tööstuslikele tootmisvahenditele.

1842. aasta mais, teravnenud kriisi ja tööpuuduse ajajärgul, esitati petitsioon parlamendile. Petitsioonil oli üle 3 miljoni allkirja. Seda kandsid tohutu suures kastis 20 inimest, mitu tuhat demonstranti saatsid petitsiooni.

Kuid parlament lükkas petitsiooni tagasi. Petitsiooni toetuseks kuulutasid tšartistid välja üldstreigi («püha kuu»), kuid see streik ei muutunud tegelikult üldstreigiks. Algasid arreteerimised ja kohtuprotsessid ebaõnnestunud streigi organiseerijate vastu. *Aastad 1840—1842 olid massilise tšartistliku liikumise kõige suurema tõusu ajaks, pärast seda saabus liikumise langus.*

Tšartistlik liikumine 1848. aastal.

1847. aasta terav majanduskriis ja Prantsusmaal alanud revolutsioon andsid tõuke tšartismi uuele tõusule. Londonis tuli jälle kokku tšartistide kongress. 10. aprillile 1848 oli määratud grandioosne demonstratsioon petitsiooni toetuseks. Petitsioonile oli kogutud ligi 5 miljonit allkirja. Kuid kodanlus kutsus pealinna suure hulga vägesid. Väed seisid lahinguvalmilt kasarmutes ja tänavail suurtükkide juures. Peale selle andis valitsus relvad kätte vabatahtlikele kodanluse hulgast. O'Connor, demonstratsiooni peaorganiseerija, keelitas ise töölisi kodudesse laiali minema. Nii osutus O'Connor tegelikult mitte „füüsilise", vaid „moraalse" jõu pooldajaks. Demonstratsioon oli nurjunud. Petitsioon veeti parlamenti, kes selle uuesti tagasi lükkas.

Sellel liikumise viimasel perioodil olid tšartistid-sotsialistid, eesotsas Harneyga, Marxi ja Engelsi tugeva mõju all. Marx ja Engels kutsusid tšartiste otsustavale võitlusele harta eest ja ühinemisele teiste maade revolutsiooniliste töölistega.

Tšartistlikust liikumisest võttis osa kogu Inglismaa töölisklass. Tšartistid võitlesid mitte ainult tööliste ainelise olukorra parandamise eest, vaid pidasid ka poliitilist võitlust. Vaatamata oma nõrkadele külgedele oli tšartismil määratu suur tähtsus. Lenin kirjutas tšartismist: «... Inglismaa andis maailmale esimese laialdase, tõeliselt massilise, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsioonilise liikumise, tšartismi...» [1]

Tšartistliku liikumise mõjul pidid valitsevad klassid tegema järeleandmisi ja reforme. 1847. aastal saavutasid tšartistid 10-tunnilise tööpäeva naiste ja alaealiste jaoks. Tegelikult laienes 10-tunniline tööpäev ka osale meestöölistele.

Tšartistliku liikumise lüüasaamise põhjused. Selle liikumise tähtsus.

Pärast 1848. aasta 10. aprilli demonstratsiooni ebaõnnestumist hakkas tšartistlik liikumine kiiresti langema. Tšartistide lüüasaamise peamiseks põhjuseks on rahuliku tegutsemise ja kodanlusega kokkuleppimise pooldajate kahjulik mõju ning revolutsioonilise võitluspartei puudumine. Kuigi mõned tšartismi juhid olid sotsialismi pooldajad, ei teadnud tšartistid veel, kuidas võidelda sotsialismi võidu eest. Lenin märgib ära aluse, millel see kodanlik mõju töölisliikumises arenes, — Inglismaa tohutud asumaad ja tema valitsev seisund maailmaturul tööstusliku üleoleku tõttu teistest maadest. Saades tohutuid kasumeid, võis inglise kodanlus ära osta töölisklassi ladviku ning selle kaudu mõjutada töölis-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., Tallinn, 1954, lk. 282.

liikumist. Lisaks sellele algas Inglismaal 1852. aastast alates suur majanduslik tõus, millel olid väikesed vaheajad. Sellega on seletatav inglise töölisliikumise revolutsioonilisuse ajutine langus.

10. peatükk.

§ 36. UTOOPILINE SOTSIALISM (SAINT-SIMON, FOURIER, OWEN).

XIX sajandi algul Inglismaal, selle järel ka Prantsusmaal ja teistes maades, hakkas kiiresti arenema masinaline suurtootmine. Kapitalistlik suurtööstus laostas käsitöölisi. Vabrikuisse sattunud töölised aga said kõige julmema ekspluateerimise osaliseks. Töötasu oli tühiselt väike. Meeste ja naiste tööpäeva pikkus oli 14—18 tundi. Veidi vähem töötasid lapsed. Nelja- ja viieaastased lapsed töötasid ja elasid vabrikus sealt väljumata, sõid ja magasid tööpinkide juures.

Poliitiliselt olid töölised kõigis maades õigusetud.

Kapitalistliku ekspluatatsiooni viletsused sundisid kõige eesrindlikumaid inimesi mõtlema selle üle, kuidas ehitada ühiskonda uutmoodi, ilma omaniketa, ilma ekspluateerimiseta. Eesrindlikes kapitalistlikes maades — Inglismaal ja Prantsusmaal — astusid kapitalistliku ühiskonna ümberkorraldamise plaanidega välja sotsialistid-utopistid.

Utoopilise sotsialismi kõige silmapaistvamateks esindajateks olid Prantsusmaal Saint-Simon ja Fourier, Inglismaal — Owen. Nad paljastasid ja kritiseerisid karmilt ja teravalt kapitalistlikku ekspluateerimist ning unistasid uuest, paremast, õiglasest korrast, elust ilma ekspluateerimiseta, ilma vaesuseta, ilma sõdadeta. Kuid seadnud endale kõrge ja õilsa eesmärgi — vabastada inimkond ekspluateerimisest, ei teadnud nad, kuidas jõuda hea ja õiglase korrani. Nad arvasid, et võib läbi saada ilma klassivõitluseta, et piisab sellest, kui välja mõelda uus ühiskonnakorraldus, anda eeskuju, kuidas elada uutmoodi, ja siis saavutatakse võit rahva viletsuse ja hädade üle. Nad ei leidnud veel teed ekspluateerimise kaotamiseks. Seepärast *jäid nende plaanid sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisest teostamatuteks unistusteks, nende sotsialism aga oli teostamatu, utoopiline.*

Saint-Simon.

Prantsuse sotsialist-utopist Henri Saint-Simon (1760—1825) sündis nimekas perekonnas ja sai hiilgava hariduse. Juba noores eas unistas Saint-Simon suurtest kangelastegudest ja käskis teenril äratada ennast sõnadega: «Tõuske, krahv, teid ootavad suured teod.»

Kui Henri sai 15 aastaseks, ütles ta isale, et ta on pettunud usus ega soovi täita religioosseid kombetalitusi. Vihale aetud isa pani poja türmi. Siis haavas Saint-Simon vangivalvurit noa-

löögiga, põgenes vanglast ning jooksis ka isa juurest ära. Üheksateistkümneaastase noormehena sattus ta Ameerikasse iseseisvuse eest võitlevatele Ameerika kolonistidele abiks saadetud Prantsuse korpuse ohvitserina. Ameerikas võitles ta vapralt. Pärast sõja lõppemist tuli kahekümne kolme aastane Saint-Simon Prantsusmaale tagasi kuninglike vägede koloneli auastmes, autasustatuna ordenitega. Prantsusmaal määrati noor Saint-Simon, kelle ees avanes hiilgav karjäär, tähtsa kindluse Metzi komandandiks. Kuid Saint-Simon loobus sõjaväeteenistusest.

Ta seadis endale eesmärgi ühendada kõik inimkonna teadmised kompaktseks süsteemiks, ümber kujundada teadus. Tundes oma teadmiste mittepiisavust selle suure töö jaoks, astus Saint-Simon neljakümne-aastaselt kõrgema polütehnilise kooli kuulajaks. Sukeldunud teaduslikesse õpingutesse, kulutas ta ära oma viimase raha. Naine jättis ta maha. Saint-Simon astus pandimajja tööle kirjutajana väga väikese palgaga. Sel ajal kohtas Saint-Simon'i tema endine teener ja tegi ettepaneku asuda tema juurde elama. Saint-Simon jättis koha pandimajas ja hakkas elama oma endise teenri armuannist. Päeval ja öösel töötas ta inimühiskonna ümberkorraldamise plaani kallal. Siin tabas teda uus löök. Tema teener suri. Saint-Simon kirjutas käsitsi ümber oma teoseid (trükkida neid keegi ei tahtnud) ja saatis neid mitmesugustele isikutele, lisades neile juurde niisuguse kirja: «Armuline härra! Saage minu päästjaks. Töötades ainuüksi üldsuse huvides, ei hoolinud ma oma asjadest ja sattusin seeläbi sellisesse olukorda: mul pole midagi süüa, ma töötan ilma tuleta. Ma müüsin ära isegi oma riided, et omada võimalust ümber kirjutada oma teost. Püüe teaduse poole, ühiskonna hüvangu poole, soov leida vahendid kriisi, milles asub Euroopa ühiskond, rahulikuks lõpetamiseks viisid mind sedavõrd õnnetusse olukorda . . .»

Kuid rikkad inimesed isegi ei lugenud Saint-Simon'i käsikirju. Meeleheites katsus Saint-Simon end maha lasta, kuid laskis endal ainult silma välja ja elas veel kaks aastat. Ta suri oma õpilaste kätel, kes tal viimasel ajal olid tekkinud. Tema viimasteks sõnadeks olid: «Pidage meeles, selleks et sooritada suuri tegusid, peab olema innustatud . . . Kogu mu elu oli püüdeks kindlustada inimestele nende võimete kõige vabam arenemine.» Seejärel, pärast lühikest vaikimist, ütles surija, et varsti luuakse töötajate partei ja et sellele kuulub tulevik.

Saint-Simon arvas, et ülesanne seisab ainult selles, et mõista, milline peab olema parem, ekspluateerimist mitte tundev ühiskonnakorraldus. Eitades klassivõitlust, arvas ta, et otsekohe, kui uue ühiskonnakorralduse projekt töötatakse välja, nõustuvad kõik viivitamatult üle minema parema korra juurde.

Saint-Simon arvas, et tootmine peab toimuma plaanipäraselt, teadlaste juhtimisel, rõhutud hulkade huvides. Kuid loobudes klassivõitlusest, jäi Saint-Simon teostamatu, utoopilise sotsialismi seisukohale.

Fourier.

Teine prantsuse sotsialist-utopist Charles Fourier (1772—1837) oli äriteenija. Oma teostes paljastas ta erilise vihkamisega kaupmehi, nende autuid võtteid, spekulatsiooni. Ta häbimärgistas konkurentsi, tootmise plaanitust ja korratust kapitalismi ajal. Fourier kirjutas, et kapitalistliku korra ajal kannatavad kõik töölised tööpuuduse ja nälja all, on viletsuses, hoolimata sellest et nende kätega on toodetud palju saadusi. Fourier märkis, et kapitalismi ajal on ühiskonna liikmete huvid vaenulikud nii üksteisele kui ka kogu ühiskonna huvidele tervikuna.

Kapitalismi ajal, märgib Fourier, «arst soovib, et oleks võimalikult palju haigusi, aga prokurör — kohtuprotsesse igas perekonnas. Arhitekt unistab tulekahjudest, millised hävitaksid veerandi linnast, klaasissepp aga rahest, mis lööks puruks kõik aknad...»

Väljapääsuna sellest olukorrast tegi Fourier ettepaneku kapitalistlik ühiskond ümber kujundada. Ta kutsus kõiki üles looma f a a l a n k s e i d (kogukonnad) ja ehitama faalanksite jaoks uued hooned tema poolt väljatöötatud plaani järgi. Faalanksi elumajad, põllud, istandused ja hobusetallid pidid tunduvalt erinema neist küladest, kus inimesed elavad laialipillatult.

Faalanksi liikmed pidid elama ühises majas. Niisugust maja, kus elab faalanks, nimetas Fourier f a l a n s t e e r i k s. Töö pidi toimuma plaani järgi. Sellest võtavad kõik osa. Selleks et töö oleks huvitav ega väsitaks, läheb töötaja mitu korda päevas ühelt töölt üle teisele, võisteldes paremate tulemuste saavutamiseks teiste töötajatega.

Kuid faalanksis säilisid kapitalistlike suhete elemendid. Ettevõtte kasumid jaotati seal faalanksi osanike ja kapitalistide vahel. Töö ja talent (töötajad) pidid saama kaks kolmandikku sissetulekust, üks kolmandik oli ette nähtud kapitalistidele, kes paneksid raha falansteeri ehitamisse.

Fourier nagu Saint-Simon'gi eitas klassivõitlust. Ta arvas, et Euroopas on palju rikkaid inimesi, kes võivad anda raha faalanksi organiseerimiseks. Näiteks kirjutas Fourier keiser Napoleon I-le, pankur Rothschildile ja teistele rikastele kirja palvega kaasa aidata. Fourier määras isegi alalised vastuvõtutunnid ja ootas, kuigi asjatult, millal rikkad ilmuvad tema korterisse, et osa võtta maailma ümberkorraldamisest.

Owen.

Kolmas silmapaistev sotsialist-utopist Robert Owen (1771—1858) elas Inglismaal, kus ta sai lähedalt tähele panna inglise tööliste viletsust.

1817. aastal esines ta ühiskonna kommunistlikel alustel ümberkorraldamise projektiga. Kuid Owen oli klassivõitluse vastu. Ta teatas, et mitte keegi ei jää oma varandusest ilma.

Owen tegi katset organiseerida kommunistlikku kogukonda, et seal inimesi ümber kasvatada eluks uutel alustel ja tõmmata selle eeskujuga kaasa kogu inimkond. Ta ostis Ameerikas hästikorraldatud mõisa ja suundus sinna rühma oma pooldajatega. Kuid mis sest välja tuli? Kapitalismi tingimustes kõik Oweni plaani kohaselt rajatud asundused kas lagunesid varsti või muutusid võõrast tööd ekspluateerivateks kulaklikeks ettevõteteks.

Utopistid paljastasid häda ja viletsust, mille kapitalistlik kord tõi töörahvale. Selles seisab nende teene.

Sel teel, mille panid ette utopistid Saint-Simon, Owen ja Fourier, s. o. ilma klassivõitluseta, ilma proletariaadi diktatuurita, ei ole võimalik jõuda sotsialismi ja kommunismi.

Utopistid tundsid kaasa proletariaadile, kuid ei näinud temas seda jõudu, kes võib ümber kujundada ühiskonda. Utopistid jäid üksikuiks, nad olid massidest eraldatud, sellepärast olid nende plaanid määratud ebaõnnestumisele.

II. peatükk.

TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. K. MARX JA FR. ENGELS KUNI 1848. AASTANI.

§ 37. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE.

Teaduslik kommunism tekkis ja arenes proletariaadi poolt kodanluse vastu peetava klassivõitluse käigus. Kapitalismi arenemine tõi proletariaadile raskeid ja loendamatuid kannatusi. Töölised võitlesid mehiselt oma vabanemise eest. Kuid kuni XIX sajandi keskpaigani ei olnud proletariaadi võitlusel veel küllaldaselt teadlikku ja organiseeritud iseloomu. Stiihiline oli masinapurustajate liikumine. Niisugused tööliste väljaastumised ei saanud viia võidule.

1831. aastal Lyon'is ülestõusnud töölised ja käsitöölised haarasid võimu ja olid 10 päeva vältel Prantsusmaa suurima tööstuskeskuse täielikeks peremeesteks. Kuid nad ei teadnud, mis edasi teha. Puudus selge arusaamine ülestõusu eesmärkidest, ei olnud parteid, kes oleks organiseerinud töölisi ja viinud neid võidule. Sellepärast sai nii edukalt alustatud ülestõus kaotuse osaliseks.

Kogu Euroopa oli vapustatud töölisliikumise ähvardavast jõust ja tohutust ulatusest Inglismaal aastail 1830—1832. Just töölised saavutasid parlamendireformi, kuid seda võitu kasutas kodanlus, sest töölised ei olnud organiseeritud ja relvastatud teadusliku revolutsioonilise teooriaga. Samal põhjusel sai kaotuse osaliseks ka tšartism, suhteliselt küpsem töölisliikumine, milles oli tugev väikekodanlik mõju.

Palju revolutsioonitorme oli juba tuisanud üle Lääne-Euroopa, kuid rahvahulgad ja eriti töölisklass olid endiselt rõhutud.

Enne Marxi ja Engelsit olid sotsialistid eraldatud hulkadest ja revolutsioonilisest liikumisest, olid üksikud. Nad ainult unistasid paremast ühiskonnakorrast.

Paljastades ekspluateerimist, rääkides vihaselt kriisidest ja teistest kapitalismi pahedest, püüdsid sotsialistid-utopistid samal ajal klasside «lepitamise» poole, kuna tegelikus elus muutus klassivõitlus samal ajal üha teravamaks ja ägedamaks.

Sel «sotsialistlike ideede sündimise perioodil» (Lenin) *eksisteerisid sotsialism ja töölisliikumine veel teineteisest lahus.* Sotsialistid-utopistid ei lahendanud ega saanudki lahendada proletariaadi revolutsioonilisse liikumisse teadlikkuse viimise ülesannet. Nad ise ei mõistnud ühiskonna arenemise käiku. Ei olnud veel isegi avastatud ajalooseadusi, ei olnud välja töötatud revolutsioonilist teooriat, kuid ilma selleta ei saanud proletariaat tulla võidule oma võitluses ekspluataatorite vastu. Mida rohkem kasvas ja tugevnes proletariaat, seda rohkem omandasid utoopilised ideed, mis tõmbasid töölisi eemale klassivõitlusest, reaktsioonilise iseloomu, hakkasid üha rohkem segama töölisklassi vabadusvõitlust.

Sotsialistid-utopistid tahtsid luua õnne maa peal ilma rahva enda abita. Nad ei mõistnud tööliste osa ega pööranud isegi erilist tähelepanu töölisliikumisele. Kuid töölisliikumise käik, mis arenes sotsialistidest-utopistidest sõltumata, näitas neist mööda minnes, et töölisklass vabastab klassivõitluse ja revolutsiooni teel enda ja kõik töötajad. Selle suure idee kuulutas välja Karl Marx.

§ 38. K. MARXI JA FR. ENGELSI VARASED ELUAASTAD.

K. Marx.

Karl Marx sündis 1818. aastal Prantsusmaaga piirneval eesrindliku tööstusega Reinimaal, Trieri linnas. Ainult kolm aastat enne Marxi sündimist oli Reinimaa Prantsusmaa osast jälle muutunud feodaalse Preisimaa provintsiks.

Marxi isa oli advokaat, mitmekülgselt haritud inimene; teda kütkestasid XVIII sajandi eesrindlike prantsuse kirjanike teosed. Koolis paistis noor Karl Marx silma oma hiilgavate võimetega ja usinusega. 1841. aastal lõpetas Marx ülikooli, kirjutanud väitekirja kreeka filosoofia kohta, ja sai filosoofia-doktori kraadi.

Preisi valitsus kihutas ülikoolidest välja eesrindlikke teadlasi. Reaktsioonilisel mõisnike-Preisimaal oli Marxile suletud võimalus õpetada ülikoolis.

1842. aastal asutasid eesrindlikud kodanlikud tegelased Kölnis «Reini Ajaleht». 24-aastane Marx kutsuti algul selle kaastööliseks, seejärel toimetajaks.

Marxi juhtimisel omandas ajaleht ikka enam revolutsioonilis-demokraatliku iseloomu. Ta valgustas artiklites Reini talupoe-

gade rasket olukorda, võitles Preisi mõisakohtu vastu, kes jälitas talupoegi isegi metsast hagude kogumise eest. «Reini Ajalehe» noor toimetaja kirjutas: «See, kes on tundnud vabadust, soovitaks võidelda tema eest mitte ainult piikidega, vaid ka kirvestega.» Sellega rõhutas Marx, et vabadust ei saa kätte võita ilma rahvahulkade relvastatud ülestõusuta. Marx astus «Reini Ajalehes» välja innuka võitlejana Preisi reaktsioonilise korra vastu, Preisi mõisnike omanduse vastu, Preisi absolutismi vastu. Samal ajal hakkas Marx artiklites «Reini Ajalehes» juba esitama revolutsiooni teel eraomanduse hävitamise ideed, kommunismile ülemineku ideed. Ajalehe mõju tugevnes kiiresti. Preisi valitsus andis korralduse sulgeda ajaleht alates 1. aprillist 1843. Marxi lahkumine ajalehe toimetusest ei päästnud seda sulgemisest.

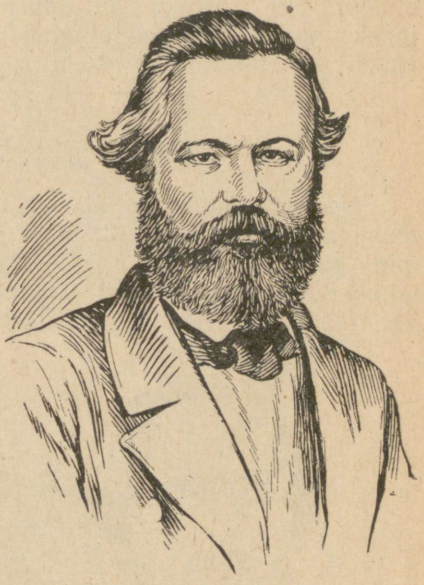

Karl Marx.

Siis suundus Marx oma naise Jenny, ustava sõbra ja eluaegse abilise saatel Pariisi. Pariisis viibimine avaldas Marxile suurt mõju. Marx uuris siin Prantsusmaa revolutsioonilist minevikku ja lähenes Prantsuse revolutsioonilistele tegelastele. Marx pühendas palju aega ühiskonna arenemise seaduste ja ajaloo uurimisele.

Sellel oma elu Pariisi-perioodil, kui Prantsusmaal oli jälle küpsemas revolutsioon, muutus Marx lõplikult sotsialistiks, s. o. tootmisvahendite ühiskondliku omanduse pooldajaks. 1844. aastal hakkas ta välja andma ajakirja «Saksa-Prantsuse Aastaraamat». Selles ajakirjas avaldatud artiklites tuli Marx järeldusele proletaarse revolutsiooni paratamatusest, et proletariaat, relvastatuna revolutsioonilise teooriaga, on see klass, kes vabastab kogu inimkonna ekspluateerimisest. Nendes artiklites tõi Marx esile idee relvastatud võitlusest kapitalistide vastu.

Sellele ajakirjale tegi kaastööd ka Friedrich Engels, kes tollal elas Inglismaal ja jõudis iseseisvalt teaduslikule kommunismile.

Veel enne seda, kui Engels oli Marxi näinud, oli ta temast palju kuulnud. On säilinud Engelsi enda poolt või tema osavõtul kirjutatud luuletus, kus on antud noore üliõpilase Marxi hingestatud kuju:

«See Trieri mustajuukseline poeg, kes tormitseva hingega
Ei käi, vaid jookseb. Oh ei! Ta veereb kui laviin,
Ning vaprusest hulljulgest on kiirgamas ta kotkapilk.
Ja käed — need sirutatud välja
Kui soovis põrmu heita taevavõlv.»

1844. aastal sõitis Engels mõneks päevaks Pariisi. Siin sai ta lähedalt tuttavaks Marxiga (Marxi ja Engelsi esimene lühike kohtumine toimus 1842. aastal Kölnis, «Reini Ajalehe» toimetuse ruumides). See tutvus pani aluse nende sügavale sõprusele paljudeks aastateks, kogu eluajaks, sõprusele, mis oli rajatud ustavusele proletariaadi üritusele.

Fr. Engels.

Friedrich Engels sündis 1820. aastal Reini provintsis, Barmeni tööstuslinnas. Ta isa oli vabrikant ja sundis noort Engelsit teenima kaupmehe kontoris. Kuid Engelsil olid kogu aeg perekonnaga lahkhelid, ja selle asemel et käia isa jälgedes, andis ta kogu oma jõu töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele.

Friedrich Engels.

Reini harujõel Wupperil asuvad suure linna Elberfeldi, mis peaaegu liitub Barmeniga, tööstusrajoonid. Sõites tõllaga piki jõekallast, võis reisija kolme tunni vältel näha jõge, mis oli punane värvist, mida sinna valasid jõe kallastel asuvad arvukad värvikojad.

Wupperthalis ei käinud 2500 lapsest pooled koolis, kuna nad töötasid vabrikus. Töölistel olid seal õudsed töötingimused. Juba 1839. aastal tuli Engels rahva hädasid jälgides mõttele vajadusest kukutada Preisi monarhia. Engels jõudis järeldusele, et rahvahulgad vabanevad ainult revolutsiooni teel.

Saabunud Inglismaale, asus Engels elama Manchesteri, kus tal oli võimalus lähedalt jälgida tööliste õudset olukorda ja massilist tööpuudust suurte tööstuskriiside ajal. Lähenenud tšartistlikust liikumisest osavõtjatele, hakkas Engels kaastööd tegema tšartistlikule ajalehele «Põhjatäht».

Marx tööliste keskel.

Manchesteris kirjutas Engels oma paljastava töö «Töölisklassi olukord Inglismaal». Kogunud tohutu faktilise materjali ajalehtedest, aruannetest mitmesuguste uurimiste kohta ja isiklikest tähelepanekutest, näitas Engels tööliste kõige julmemat ja häbitumat ekspluateerimist kodanluse poolt. Ka enne Engelsit kirjutasid paljud tööliste viletsast olukorrast, kuid mitte keegi ei suutnud öelda, kuidas seda viletsust saab hävitada. Uueks Engelsi töös oli see, et proletariaati käsitleti mitte ainult kui klassi, kes kannatab kapitalismi all, vaid ka kui jõudu, kes kukutab kodanluse ülemvõimu ning vabastab iseenda ja kõik rõhutud.

Marxi ja Engelsi võitlus proletariaadile vaenulike kodanlike mõjude vastu.

Marxi ja Engelsi teaduslikul kommunismil tuli endale tee rajada läbi paljude raskuste. Kodanlus ja mõisnikud, kirik ja ajalehed mürgitasid süstemaatiliselt tööliste teadvust. Oli tarvis ümber lükata ja paljastada kahjulikud teooriad, milliseid kodanlus sisendas töölistele. Kodanluse mõju tööliste hulgas pidurdas nende vabastusvõitlust. Sellepärast pidasid Marx ja Engels lakkamatut võitlust kõigi vastu, kes väitsid, et kapitalism on igavene, kes tõmbasid töölisi eemale klassivõitlusest, kes levitasid tööliste hulgas valeteooriaid, mis olid kasulikud kodanlusele ja kahjulikud töölistele, kes takistasid töölisi ühinemast ja organiseerumast revolutsiooniliseks võitluseks, kes (nagu vaimulikud) soovitasid töölistel kannatada ja oodata tasu pärast surma.

Marxi ja Engelsi kirglik võitlus ekspluataatorlike klasside teooriate vastu, mis olid vaenulikud proletariaadile, oli osaks nende võitlusest proletariaadi revolutsioonilise partei loomise eest.

§ 39. «KOMMUNISTIDE LIIT». «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFEST», I PEATÜKK.

«Kommunistide Liit».

Marxi ja Engelsi kogu suur teoreetiline võitlus oli lahutamatult seotud nende revolutsioonilise tööga, nende võitlusega proletaarse partei eest, ilma milleta proletariaat ei saa ümber korraldada ühiskonda, vabastada iseennast ja kõiki töötajaid.

Suur revolutsionäär, geniaalne õpetlane Marx sidus oma saatuse proletariaadi saatusega. Ta sai proletariaadi eesrindliku väesalga — kommunistliku partei — organiseerijaks.

1845. aastal saadeti Marx Preisi valitsuse nõudmisel Prantsusmaalt välja. Saabunud Belgiasse, tegi Marx suurt tööd Belgia tööliste hulgas ja lõi sidemeid teiste maade eesrindlike töölistega. 1845. aastal külastas ta koos Engelsiga Londonit ja Manchesterit, selleks et isiklikult tutvuda Inglismaa, tolle aja kõige arenenuma tööstusmaa eluga.

Esimeseks parteiorganisatsiooniks, mis loodi Marxi poolt Engelsi kaastegevusel, on «Kommunistide Liit». See liit reorganiseeriti endisest «Õigl aste Liidust».

Marx ja Engels pidasid juba ammu sidet salajase revolutsioonilise töölisühinguga «Õiglaste Liit», mis oli organiseeritud Pariisis 1836. aastal. «Õiglaste Liit» koosnes peamiselt käsitöölistest, utoopilise sotsialismi pooldajaist.

«Õiglaste Liidu» kongressil, mis toimus Londonis 1847. aasta suvel Engelsi osavõtul, otsustati liit reorganiseerida.

Vandeseltsliku «Õiglaste Liidu» asemele tema laialivalguva loosungiga «Kõik inimesed on vennad» loodi kongressil «Kommu-

nistide Liit», organisatsioon, mis lähtus teadusliku kommunismi põhiseisukohtadest, võitlusloosungiga «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!», ja töötati välja tema põhikiri. Põhikirjas määratleti uue liidu eesmärk järgmiselt: «... kodanluse kukutamine, proletariaadi võimuletulek, vana ... kodanliku ühiskonna hävitamine»[1], kus on ekspluateerimine ja kus toimub leppimatu võitlus klasside vahel, ning uue, eraomanduseta ja ekspluateerimiseta ühiskonna loomine.

Nüüd loodi ühingu asemele, mis koosnes teostamatu, utoopilise sotsialismi poolehoidjatest, proletaarne organisatsioon. «Kommunistide Liit» püüdles selle poole, et rajada kommunistlik ühiskond ühiskonna arenemise seaduste tundmise ning tööliskiassile ühiskonna revolutsioonilises ümberkorraldamises kuuluva osa mõistmise alusel.

«Kommunistide Liidu» II kongressil, mis toimus 1847. aasta sügisel Londonis, asuti liidu programmi väljatöötamisele. Juhtivat osa «Kommunistide Liidu» programmi väljatöötamisel etendas Marx. Pärast programmi projekti 10-päevast arutamist otsustati teha Marxile ja Engelsile ülesandeks koostada «Kommunistide Liidu» programm ja avaldada see «Kommunistide Liidu» manifestina[2]. See manifest oli partei — «Kommunistide Liidu» — programmiks.

Üks noor saksa tööline, rätsep Lessner, «Kommunistide Liidu» liige, kirjeldas järgmiselt seda muljet, mille talle jättis Marx 1847. aastal: «Marx oli siis veel noor mees, 28 aastat vana, sellele vaatamata jättis ta meile kõigile sügava mulje. Marx oli keskmist kasvu, laiaõlaline, tulvil energiat. Tal oli kõrge, ilus laup, tihedad pigimustad juuksed, läbitungiv vaade. Ta kõne oli lühike ja kokkusurutud, ta ei teinud liigseid sõnu, iga tema lause oli mõtterikas, aga iga mõte oli vajalikuks lüliks.»

«Kommunistliku partei manifest», I peatükk.

Marxi ja Engelsi poolt koostatud «Manifesti» käsikiri saadeti jaanuari lõpul Brüsselist Londoni, kus «Manifest» ilmus trükist 1848. aasta veebruaris ja avaldati mitmes keeles.

Igaüks, kes püüab saada kommunistiks, peab lugema ja ikka uuesti lugema «Manifesti» leegitsevaid ridu. See on Marxi-Engelsi õpetuse esimene süstemaatiline esitus.

Esimese peatüki põhilised ideed.

«Manifesti» alguses räägitakse, et küsimus kommunismist on asunud tähtsale kohale Euroopa riikide poliitikas. Kodanlikud klassid peavad ägedat võitlust kommunistide vastu. Ajujahiks kommunismi vastu on liitunud mõisnike ja kodanluse valitsused. Vas-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Манифест Коммунистической партии. Партиздат, 1938, стр. 173.

[2] manifest — ladinakeelsest sõnast manifestus — selge. Manifest — selgitus.

tuseks sellele ajujahile kommunismi vastu, mida teostavad kõikjal kodanlikud klassid, ja sellele valele, mida külvatakse kommunistide kohta, esitasid kommunistid avalikult oma vaated, oma eesmärgid, oma püüdlused.

Ajalugu — see on klasside võitlus.

Esimeses peatükis «Kodanlased ja proletaarlased» on näidatud, et ühiskonna arenemine toimub madalamalt vormilt kõrgemale: orjanduslikule ühiskonnale, kus orjapidajad ekspluateerisid orje, järgnes feodaalne, kus mõisnikud sundisid endi jaoks töötama pärisorjuslikke talupoegi. Selle asemele astus kapitalistlik, kus kapitalistid elavad tööliste töö arvel. Kuid ka kapitalistlik ühiskond ei ole igavene — ta peab loovutama koha sotsialistlikule. Ühe ühiskonnakorra asendumine teisega ei toimu iseenesest, rahulikul teel, vaid klassivõitluse käigus, mis saavutab erilise jõu ja teravuse revolutsioonide ajal.

Erinevalt sotsialistidest-utopistidest, kes ekslikult arvasid, et ajalugu võib läbi saada ilma klassivõitluseta, tegid Marx ja Engels kindlaks, et klassivõitlus moodustabki ajaloo põhisisu. *«Kogu senise ühiskonna ajalugu on klassivõitluse ajalugu.»* [1] Hiljem Engels selgitas, et siin peetakse silmas ühiskonda, kus on ekspluataatorite klassid (aga mitte ürgkogukondlikku korda või sotsialistlikku ühiskonda).

«Manifesti» esimeses peatükis on näidatud, et ekspluataatorlikes ühiskondades on klassid alalises lepitamatus vaenus üksteisega.

Kapitalismi ajal «... ühiskond lõheneb üha rohkem kaheks suureks vaenulikuks leeriks, kaheks suureks teineteise vastu seisvaks klassiks: kodanluseks ja proletariaadiks.» [2]

Kodanluse tekkimine.

Marx ja Engels näitasid, kuidas kodanlus tekkis, rikastus ning tuli klassivõitluse ja kodanliku revolutsiooni käigus võimule.

Kapitalistliku ühiskonna üheks uueks jooneks, võrreldes feodaalsega, on see, et vastandlikult feodalismile, kus tootmise tehnika muutus aeglaselt, toimub kapitalismi ajal tehnika arenemine kiiresti. Kapitalistid konkureerivad, võistlevad üksteisega ning on sunnitud rakendama uusi masinaid ja tootmisvõtteid. Kuid tootmise kiire kasv ja laienemine kapitalismi ajal rahvahulkade vaesuse ja nende madala ostuvõime tingimusis viib seisakuni kaupade müümisel, samuti tootmise seisakuni ja kriisideni. Kriiside põhjus, nagu juba öeldud, peitub plaanipäratus tootmises ja hul-

[1] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn, 1955, lk. 30.

[2] Sealsamas, lk. 31.

kade vaesuses, kes selle tõttu ei saa tarbida palju kaupu. Samal ajal kapitalistid, ajades taga vaheltkasu, püüavad toota võimalikult palju kaupu, võtmata arvesse, kas neid on võimalik müüa turul. Nii algab kriis ja suurenevad töörahva viletsused.

Proletariaat on kodanluse hauakaevaja.

«Samal määral, kui kodanlus... areneb, samal määral areneb proletariaat, tänapäeva tööliste klass...»[1]

Proletariaat alustab võitlust kodanluse vastu, koondub selles võitluses, aga seejärel, loonud oma partei, kukutab kodanluse ja ehitab üles eraomanduseta ja ekspluateerimiseta ühiskonna. Seega Marx ja Engels näitasid juba 1848. aastal, et proletariaat etendab kodanluse ja kapitalistliku korra hauakaevaja osa.

Kodanluse riik on rahvamasside mahasurumise masin.

«Manifesti» esimeses peatükis Marx ja Engels iseloomustasid riigimasinat, mille abil kodanlus hoiab käes oma võimu. «Tänapäeva riigivõim on ainult komitee, mis ajab kogu kodanlaste klassi ühiseid äriasju.» Streikide ajal saadavad kodanlikud valitsused sageli sõjaväed neid maha suruma. Kodanlikus riigis antakse välja seadusi, mis kaitsevad kapitalistide omandit, tööliste ekspluateerimist kapitalistide poolt, näiteks keelavad ära ametiühingud, tööliste poliitilised parteid ja streigid.

§ 40. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFEST». TEISE PEATÜKI PÕHIIDEED. PROLETARIAADI DIKTATUUR — PEAMINE MARKSISMIS.

Kommunistid on töölisklassi eesrindlik väesalk.

Teises peatükis «Proletaarlased ja kommunistid» räägivad Marx ja Engels, et kommunistid on töölisklassi eesrindlik väesalk, avangard. Kommunistid on «... kõigi maade töölisparteide kõige otsustavam, alati edasi minema õhutav osa; teoreetiliselt seisukohalt on neil proletariaadi muu massiga võrreldes see eelis, et nad saavad aru proletaarse liikumise tingimustest, käigust ja üldistest tulemustest.» Seega siis kommunistid on kõige eesrindlikum, teadlikum ja julgem osa töölistest.

Proletariaadi diktatuuri vajalikkus.

Marx ja Engels näitasid, et kommunistide lähem eesmärk seisab kodanluse ülemvõimu kukutamises ja poliitilise võimu kättevõitmises proletariaadi poolt.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, lk. 37.

Seega esitatakse «Kommunistliku partei manifestis» proletariaadi diktatuuri idee, kodanluse võimu kukutamise ja proletariaadi poolt riigivõimu vallutamise idee.

Teaduslik kommunism näitas kätte tee inimkonna vabastamisele.

Proletariaadi suured õpetajad ja juhid Karl Marx ja Friedrich Engels tõstsid kõrgele teadusliku kommunismi lipu. Teadusliku kommunismi tekkimine oli üheks suurimaks sündmuseks maailma ajaloos. Marx ja Engels põhjendasid teaduslikult kommunismi, s. o. niisuguse ühiskonnakorralduse, kus maa, vabrikud ja tehased, s. t. tootmisvahendid, on ühiskondlik omand, paratamatust. Samal ajal näitasid Marx ja Engels, et tee ekspluateerimise hävitamisele ja sotsialismi võidule kulgeb klassivõitluse tugevnemise, proletaarse revolutsiooni kaudu.

Tootmisvahendite üldrahvaliku (kommunistliku) omanduse idee.

Marx ja Engels näitasid, et kommunism ei ole unistajate-utopistide väljamõeldis, vaid kapitalistliku ühiskonna arenemise paratamatu tulemus. Nad tegid kindlaks, et inimese teise inimese poolt ekspluateerimise hävitamiseks on tingimata tarvis hävitada tootmisvahendite eraomandus ja muuta nad ühiskondlikuks omandiks.

Selleks et võimu käes hoida ja üles ehitada uus ühiskond, kus ei ole ekspluateerimist, peab töölisklass looma oma riigi — proletariaadi diktatuuri.

Marx ja Engels põhjendasid teaduslikult, et üleminek kapitalismilt kommunismile ei toimu ühekorraga, vaid on vajalik üleminekuperiood, kus on tingimata vajalik töölisklassi tugev, kindel võim ja juhtimine — proletariaadi diktatuur.

Proletariaadi diktatuuri kolm ülesannet.

1) Ekspluataatorite mahasurumine. Millised peamised ülesanded seisavad proletariaadi diktatuuri ees? Proletaarne riik, rakendades vägivalda, surub maha kukutatud kodanluse vastupanu, kes katsub võimu enda kätte tagasi võita. Proletariaadi diktatuur püstitab ülesande: maha suruda ekspluataatorlik vähemus töötava enamuse huvide nimel.

2) Kõigi töötajate juhtimine. Oma riigi ja partei abil koondab töölisklass enda ümber kõik töötajad ning esmajoones talurahva ja, juhtides neid, ehitab üles uue ühiskonna, kus pole tootmisvahendite eraomandust, ekspluateerimist, vaenulikke klasse. Selles uues ühiskonnas saabub ühiskondliku tootmise võimas tõus ja töösaaduste küllus. Järelikult, proletariaadi diktatuur on vajalik selleks, et viia revolutsioon sotsialismi täieliku võiduni.

3) Kodumaa kaitsmine välississetungi eest. *Peale selle lasub proletariaadi diktatuuril erakordselt tähtis ülesanne — sõjaliselt kaitsta maad välississetungi eest.* Ilma proletariaadi diktatuurita ei saaks maa, kus toimus proletaarne revolutsioon, kaitsta oma vabadust ja sõltumatust.

Proletariaadi diktatuur tähendab tõelist demokraatiat.

Proletariaadi diktatuur tähendab tõelist demokraatiat, rahvavõimu, valeliku kodanliku demokraatia asendamist tõelise, proletaarse, töörahvale kõige laiemaid õigusi tagava demokraatiaga.

Aga selleks, et haarata riigivõim, et ümber korraldada ühiskond ja hävitada rahvahulkade vaesus, peab proletariaat looma oma partei.

Ilma parteita ei saa proletariaat saavutada oma vabanemist, ei saa võtta võimu, ei saa ümber korraldada ühiskonda.

Proletaarse internatsionalismi idee.

«Manifestis» püstitatakse suur üleskutse töölistele, kes on üksteisest eraldatud eri riikide piiridega. See üleskutse kõlab järgmiselt: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Seega marksismi rajajad kasvatasid töölisi seltsimeheliku ühtsuse vaimus, proletaarse internatsionalismi vaimus, tõstsid eri maade tööliste ees üles nende ühised ülesanded, ühised eesmärgid. Marx ja Engels õpetasid, et töölised ei saa olla ega pea olema ükskõiksed oma rahva ja oma kodumaa saatuse vastu.

Olles ainukeseks järjekindlaks võitlejaks kõigi töötajate kapitalistlikust orjusest vabastamise eest, võitleb proletariaat oma rahva, oma maa vabaduse ja sõltumatuse eest.

On arusaadav, miks ükskõiksust kodumaa vastu häbimärgistatakse kui raskeimat kuritegu ja miks see kutsub esile rahva põlguse. Ainult see saab olla tõeline internatsionalist, kes on veresidemete kaudu seotud oma rahvaga, kes elavalt jagab tema rõõme ja muresid ning on valmis ennastsalgavalt ja piiritult teenima rahvast, kes kui oma rahva ustav poeg või ustav tütar võitleb rahva vabaduse eest välisvaenlaste — agressorite — vastu, kes püüavad rahvast orjastada, aga kapitalistlikes maades — ka kodanluse ja mõisnike vastu, kes rõhuvad rahvast omal maal.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, kukutanud ekspluataatorid meie maal ja kehtestanud proletariaadi diktatuuri, rajas sotsialistliku isamaa mitte ainult Nõukogudemaa rahvaste jaoks, vaid kogu maailma töörahva jaoks.

Nõukogude rahvas, ehitades kommunistlikku ühiskonda ja igati tugevdades oma sotsialistliku kodumaa kaitsevõimet, võitleb kogu maailma proletaarlaste ja rõhutud töötajate ürituse eest.

«Kommunistliku partei manifesti» kolmandas peatükis on antud hävitav kriitika töölisliikumise arengut pidurdavatele teooriatele ja ideedele. Viimases, neljandas peatükis räägitakse eri maade kommunistide ülesannetest ja võitlusteedest eelseisvas revolutsioonis, võttes arvesse iga maa iseärasusi.

«Kommunistliku partei manifesti» lõpposas öeldakse: «Kommunistid peavad põlastusväärseks varjata oma vaateid ja kavatsusi. Nad kuulutavad avalikult, et nende eesmärgid on saavutatavad ainult kogu senise ühiskondliku korra vägivaldse kukutamisega. Värisegu võimulolevad klassid Kommunistliku Revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Võita on neil aga kogu maailm.

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» [1]

Selle lahingukutsega lõpeb «Kommunistliku partei manifest».

«Kommunistliku partei manifest» on üheaegselt nii teadusliku kommunismi teooria esituseks kui ka üleskutseks kõigi maade töötajatele ühineda kapitalismi kukutamiseks ja organiseeruda poliitilisse parteisse.

Teadusliku kommunismi teooria rajajad — Marx ja tema ustav sõber ning töökaaslane Engels — olid ühtlasi suured revolutsioonilised võitlejad. Nad asutasid esimese, teadusliku revolutsiooniteooriaga relvastatud proletaarse partei.

Teaduslik kommunism oli uueks revolutsiooniliseks teooriaks, terveks pöördeks teaduses, kuid samaaegselt ka uueks astmeks tööliste revolutsioonilises võitluses, töölisliikumises. Teadusliku kommunismi revolutsiooniline teooria valgustas teadvuse-valgusega massilist, organiseerimata, tolle ajani stiihilist töölisliikumist. *Marksismi levimine tööliste seas tõi töölisliikumisse teadlikkuse, tõstis selle uuele, kõrgemale astmele, andis talle seninägematu jõu.*

1890. aastal kirjutas Engels täie õigusega, et «Manifest» on «... kogu sotsialistliku kirjanduse kõige levinum, kõige rahvusvahelisem teos, on Siberist Kaliforniani kõigi maade paljude miljonite tööliste ühine programm» [2].

Lenin kirjutas 1895. aastal «Kommunistliku partei manifesti» kohta: «See väike raamatuke on väärt terveid köiteid: tema vaimust elab ja liigub tänapäevani tsiviliseeritud maailma kogu organiseeritud ja võitlev proletariaat.» [3]

«Marxi õpetus on kõikvõimas,» kirjutas Lenin, «sest ta on õige. Ta on täielik ja harmooniline, andes inimestele tervikulise maailmavaate, mis ei lepi mingisuguse ebausuga, mingisuguse reaktsiooniga ega mingisuguse kodanliku rõhumise kaitsmisega.» [4]

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, lk. 65.
[2] Sealsamas, lk. 22.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 10.
[4] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., Tallinn, 1952, lk. 3—4.

§ 41. KAPITALISTLIKU EKSPLUATEERIMISE OLEMUSE AVASTAMINE MARXI POOLT. MARKSISMI AJALOOLINE TÄHTSUS.

Marx uuris paljude aastate vältel kapitalistliku ekspluateerimise olemust ja avastas, kuidas omanikud — kapitalistid — elavad ja rikastuvad tööliste töö arvel.

Marx tegi kindlaks, et kodanlus tasub töölistele töö eest ainult osaliselt, et osa aega, poole sellest, tavaliselt aga märksa rohkem, töötavad proletaarlased vabrikute ja tehaste omanike jaoks, kapitalistide jaoks, ilma tasuta, et kodanlus omastab töölistele tasumata jäänud töö. Marx näitas, et kodanlus muutub järjest rikkamaks, aga tööliste mass järjest vaesemaks, mille tõttu teravnevad vastuolud tööliste ja kapitalistide vahel ning küpseb proletaarne revolutsioon. Marx avastas kapitalistliku ühiskonna arenemise tegelikud seadused, tegi kindlaks kapitalismi hukkumise vältimatuse ja näitas, millised on töölisklassi ja tema partei ülesanded võitluses kapitalismi kukutamise eest.

Marx uuris põhjalikult majandusteooriat ja varem väljatöötatud filosoofilisi õpetusi, s. o. õpetusi looduse ja ühiskonna üldistest arenemisseadustest, ja näitas, et vaenulikeks klassideks jagunenud ühiskonna arenemine toimub hüpete, revolutsioonide teel. Ta tegi kindlaks, et ühiskonna arenemise aluseks on tootmise, inimeste poolt elatusvahendite hankimise viisi ja selle juures tekkivate ühiskondlike suhete areng.

Neil juhtudel, kui maa ja teised tootmisvahendid, näiteks vabrikud ja tehased, kuuluvad käputäiele omanikele, rõhuvad omanikud rahvast, nende huvid aga on vaenulikud rahva huvidele.

Kuid ühiskonnas, kus maa ja teised tootmisvahendid kuuluvad rahvale, valitsevad ühiskonna liikmete vahel sõbraliku koostöö suhted.

Marxi õpetus materiaalse tootmise otsustavast osast ei eita arusaadavalt mingil määral riigi ja ideede mõjutavat osatähtsust. Ühiskonna oma aja ära elanud klasse teenivad ideed pidurdavad ühiskonna arenemist. Kuid eesrindlikud ideed ja teooriad, mis on üles tõstetud ühiskonna eesrindlike klasside poolt, hõlbustavad ühiskonna arenemist, tema edasiliikumist. Marksismi geniaalsed ideed aitasid ja aitavad väga palju kaasa ühiskonna edasiliikumisele.

Lenin ja tema võitluskaaslased arendasid uute ajalookogemuste üldistamise alusel edasi ning tõstsid kõrgemale Marxi ja Engelsi teadusliku kommunismi.

«Kommunistliku partei manifesti» ideed leidsid oma teostuse meie sotsialistlikul maal. Nende ideede võit on fikseeritud NSV Liidu Konstitutsioonis.

Kehtestanud oma diktatuuri, muutunud valitsevaks klassiks, kaotas meie maa töölisklass kodanliku eraomanduse ja juhib suure eduga kommunistliku ühiskonna ülesehitamist.

Nõukogude Liidu maailma-ajaloolised võidud on marksismi-leninismi triumfiks.

Sotsialismi võit ja kommunismi edukas ülesehitamine NSV Liidus, proletariaadi diktatuuri kehtestamine rahvademokraatia maades ja nende tohutud saavutused on määratult tõstnud marksismi-leninismi autoriteeti rahvahulkades.

Marksismi-leninismi lipu all rõhujaist vabanenud ja omal maal täievõimuliseks peremeheks muutunud nõukogude rahva maailmaajaloolise eeskuju varal näevad teiste maade töötajad kujukalt, et marksism-leninism näitab neile õiget teed, ning üha rohkem seovad nad temaga kõiki oma ootusi ja lootusi.

12. peatükk.

1848. AASTA REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

§ 42. REVOLUTSIOONI EELDUSED JA ALGUS. ASUTAV KOGU.

Revolutsiooni põhjused ja algus.

Seoses suurtööstuse arenemisega kasvas Prantsusmaal XIX sajandi 30.—40-ndatel aastatel proletariaat. Proletariaadi olukord oli äärmiselt raske, suured tööliste ülestõusud Lyon'is olid aga kodanluse poolt maha surutud. Pärast Lyon'i ülestõusu tekkisid Prantsusmaal poliitilised salaühingud, kuhu kuulusid töölised. Oli vabariiklaste ühinguid. Mõnedesse ühingutesse kuulusid Babeufi utoopilise kommunismi poolehoidjad.

Samal ajal kasvas tööstusliku kodanluse rikkus ja mõju, kuid poliitiline võim oli Prantsusmaal juulirevolutsioonist peale pankurite käes.

Poliitiline olukord Prantsusmaal teravnes järsult seoses viljaikaldusega aastail 1845—1847 ning kogu Euroopat, peamiselt aga Iiri- ja Prantsusmaad haaranud kartulihaigusega. 1847. aastal muutus üldine olukord veelgi pingelisemaks majanduskriisi tagajärjel, mis oli haaranud paljusid maailma kapitalistlikke maid, sealhulgas ka Prantsusmaa. Töötasu langes 50—60% võrra. Algas massiline tööpuudus.

1848. aastaks küpses Prantsusmaal uus revolutsioon. Selle revolutsiooni peamisteks põhjusteks olid rahvahulkade vaesus ja õigusetus. Kodanlus aga ei olnud rahul sellega, et «pankurite riigis» olid poliitilised õigused ainult kodanluse ladvikul.

Tööstuslik kodanlus, s. o. vabrikute ja tehaste omanikud, otsustas kriisiolukorda ära kasutada selleks, et saavutada valitsuselt valimisõiguse reform ning kõrge valimistsensuse vähendamine (200 franki otsest maksu aastas).

Juulimonarhia ajal olid tööstuslikul kodanlusel mõned esindajad saadikutekojas, kuid ta oli vähemuses ega omanud märkimis-

väärset mõju poliitikale. Väikekodanlus, samuti ka talupojad ja töölised olid valimisõigusest täiesti ilma jäetud.

Pankurite valitsemine kutsus esile Prantsusmaa laiade rahvahulkade järjest suurema rahulolematuse. Tööliste hulgas leidis üha suuremat poolehoidu vabariigi idee. Mida kangekaelsemalt Louis Philippe ja tema ministrid avaldasid vastupanu reformide nõudmistele, seda enam tugevnesid reformide otsustavad pooldajad. Korraldati koosolekuid, kus esinesid saadikud ja teised kodanlikud tegelased, kes nõudsid reforme.

Suur koosolek oli määratud 22. veebruarile 1848. Kuulutati välja ka piduliku rongkäigu kava koosoleku kohale, kuid viimasel momendil keelas valitsus selle koosoleku ära. Kodanlus, kes kõige vähem mõtles revolutsioonist, otsustas alistuda. Kodanlikud tegelased jäid koju, kuid hoone juurde, kus koosolek pidi toimuma, ilmusid töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Rüüstamisest terveks jäänud põrandaalused revolutsioonilised vabariiklaste ühingud ja sotsialistlikud ühingud avaldasid üleskutse ülestõusuks. Siinseal hakati ehitama barrikaade. Valitsus kuulutas välja rahvuskaardi kokkutuleku, kuid enamus rahvuskaartlasi vennastus töölistega. Kostsid hüüded: «Elagu reform!» Rahvahulgad tulid tänavaile.

Ööl vastu 24. veebruari, pärast seda, kui valitsusväed tulistasid tööliste demonstratsiooni, võttis ülestõus üldise iseloomu. Sel ööl ehitasid pariislased ligemale kaks tuhat barrikaadi. Nende ehitamiseks raiusid nad tänavatel maha rohkem kui neli tuhat puud, kaevasid sillutisest välja rohkem kui miljon kivi.

Louis Philippe'i monarhia kukutamine ja ajutise valitsuse moodustamine.

24. veebruari hommikuks olid kõik Pariisi kasarmud ja kõik relvalaod ülestõusnute käes. Louis Philippe, lahkunud lossist maa-aluse käigu kaudu, põgenes üüritud voorimehetõllas Pariisist. Saadikutekoda tegi katset panna vabanenud troonile Louis Philippe'i alaealine lapselaps, tema ema aga teha regendiks, s. o. ajutiseks valitsejaks kuni poja täisealiseks saamiseni. Kojahoonesse tunginud relvastatud töölised ja rahvuskaartlased ajasid selle katse nurja. Kuid trooni ei olnud sel ajal enam olemaski. Prantsuse rahvas avaldas oma vaenu monarhia vastu sellega, et põletas trooni väljakul ära. Tänu tööliste kangelaslikkusele ja valvsusele kukutati Prantsusmaal kodanlik juulimonarhia. Kuid kodanlus oli paremini organiseeritud kui töölised, ta toetus rahvuskaardi pataljonidele ja kujundas seetõttu valitsuse.

Bourbon'i lossi saabunud kodanlikud tegelased kuulutasid välja ajutise valitsuse (kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni).

Kuid rahvahulkade nõudmisel võeti ajutisse valitsusse samuti

Töölised ja käsitöölised Tuileries' troonisaalis 24. veebruaril 1848.

1834. aasta Lyon'i ülestõusust osavõtnu, sotsialist-utopist, nööbimanufaktuuri tööline A l b e r t ning ajakirjanik ja ajaloolane Louis B l a n c. Louis Blanc nimetas ennast valelikult sotsialistiks, kuid tegelikult kaitses eraomandust ja toetas kodanlust.

Sotsialistid võeti valitsusse mitte selle täieõiguslike liikmetena, vaid sekretäridena.

Juhtiva koha valitsuses haaras L a m a r t i n e, kes kaitses vabrikantide ja tehaseomanike huve. Ta sai välisministriks. Ledru-Rollín, kes andis välja ajalehte väikekodanluse ja tööliste jaoks, sai siseministri vastutusrikka koha.

25. veebruaril kuulutati Prantsusmaa määratu suure töölisdemonstratsiooni nõudel ühtseks ja jagamatuks vabariigiks. Vabariigi olid kätte võitnud prantsuse töölised oma võitlusega, oma verega.

Kodanlik demokraatia on samm edasi, võrreldes monarhiaga, sellepärast et parlamentliku korra ja eriti vabariikliku korra tingimustes avanevad mõningad võimalused selgitustööks rahvahulkades, nende poliitiliseks organiseerimiseks.

Kuid ka kodanliku demokraatia ajal jäävad rahvahulgad kapitalismi raske ikke alla.

Prantsuse vabariik ei teinud midagi tööliste heaks, ja ajutise valitsuse hoone esine väljak täitus taas relvastatud rahvaga. Üks töölisi, püssiga käes, nõudis rahva nimel ajutiselt valitsuselt, et see tunnustaks «õigust tööle», s. o. õigust saada tööd igaühel, kes seda vajas. Töölised nõudsid «sotsiaalset vabariiki»; nad ühenda-

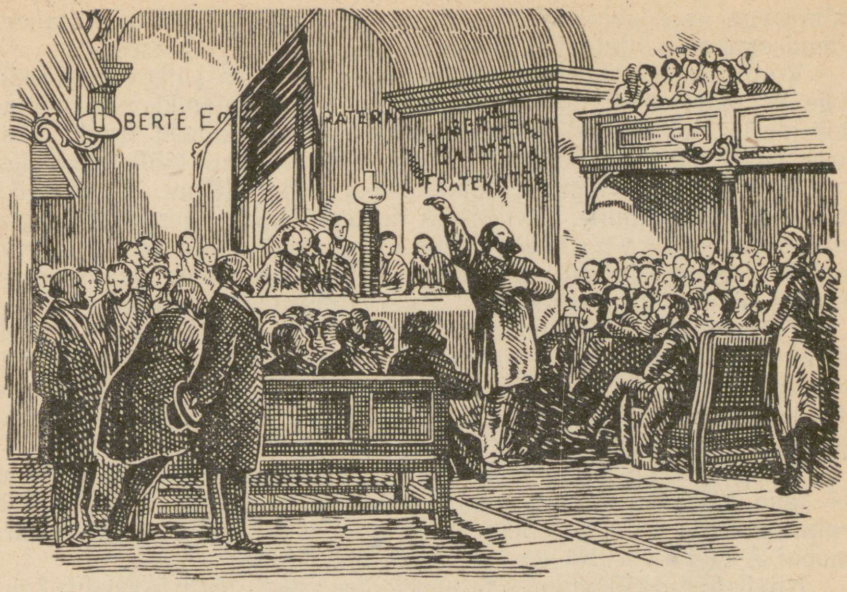

Pariisi revolutsiooniline klubi 1848. aastal. Seintel 1789. aasta revolutsiooni loosungid: «Vabadus, võrdsus, vendlus».

sid nende sõnadega töötavate hulkade olukorra põhjaliku parandamise küsimuse. Saamata selgesti aru, et õiguse tööle võivad töölised kätte võita üksnes kodanluse kukutamisega, nõudsid nad, et kodanlus tunnustaks seda õigust iga üksiku töölise suhtes.

Ajutine valitsus nõustus tunnustama «õigust tööle», kuid tegi seda ainult selleks, et kõrvale juhtida oma pea kohal rippuvat hädaohtu. Ta otsustas «õiguse tööle» teostamise ettekäändel üle minna pealetungile tööliste vastu.

Näiliselt «õiguse tööle» teostamiseks organiseeriti komisjon Louis Blanc'i ja Albert'iga eesotsas. See komisjon viidi üle Luxembourg'i paleesse, — sel kombel eemaldas kodanlus tegelikult Louis Blanc'i ja Albert'i ajutisest valitsusest. Luxembourg'i komisjoni koosseisu kuulusid Pariisi käsitööliste ja tööliste delegaadid. Louis Blanc'i pealekäimisel võeti komisjoni ka peremeeste esindajad. Komisjonile ei antud raha ega ametkonda.

Luxembourg'i komisjon Louis Blanc'iga eesotsas etendas kõige kahjulikumat osa. Louis Blanc pettis töölisi, teatades, et nende heaks midagi ikka tehakse, ja kutsus neid üles mitte võitlusele ajutise valitsuse vastu, vaid selle toetamisele. Sellega aeti töölisklassi revolutsiooniline võitlus nurja. Louis Blanc läks kaasa kodanlusega, muutus kodanluse agendiks töölisliikumises, tööliste huvide reeturiks.

Sel ajal kui Luxembourg'i komisjon tegeles lõpmatute läbirää-

kimistega «sotsiaalse küsimuse» üle ja üksikute konfliktide lahendamisega ettevõtjate ja tööliste vahel, valitsus tegutses.

Võitluseks tööliste vastu lõi valitsus mobiilse (liikuva) kaardiväe 24 pataljonist, mis olid värvatud Pariisi elanikkonna põhjakihtidest. Mobiilkaardiväe sõduritele maksti poolteist franki päevas. Neid sõdureid, peamiselt noori, ässitati igati tööliste kallale.

Et õõnestada «õiguse tööle» ideed, tegi valitsus ühiskondlike tööde ministeeriumile, kes tegeles heategevusega, ülesandeks organiseerida «rahvuslikud töökojad». Igaühele, kes end neisse registreeris, anti labidas ja käru. Isegi kõige kvalifitseeritumad töölised ja meistrid pidid kaevama maad.

Töökodade ülalpidamiseks kulutati suuri summasid. Seoses kriisi ja tööpuudusega registreeris end töökodadesse peagi üle 100 tuhande inimese. Seejärel valitsus, andes soodustusi kodanlusele (ta maksis näiteks protsendid riigilaenudelt enne tähtaega välja), tõstis järsult talupoegade otseseid makse (45% võrra).

Talupoegadele sisendas kodanlus valelikult, et Pariisi töölised ei taha töötada ning rahvuslike töökodade ülalpidamiseks tuleb raha hankida talupoegadelt. Eriti arendas kodanlus seda agitatsiooni Asutava Kogu valimiste ajal.

Niiviisi õhutas kodanlus talupoegades vaenu tööliste vastu. Asutava Kogu valimistel andsid talupojad, kes moodustasid Prantsusmaa rahvastiku põhimassi, oma hääled kodanlusele.

Asutav Kogu.

Asutavas Kogus, mis avati 1848. aasta mais, oli umbes veerand saadikuist varjatud monarhistid. Enamus kuulus vabariiklaste — tööstusliku kodanluse esindajate hulka.

Ajutise valitsuse asemele, kes pani oma volitused maha, valiti viieliikmeline täidesaatev komisjon. Sinna läks Lamartine, kuid Louis Blanc'i ja Albert'i sinna ei valitud.

Asutava Kogu esimees sai õiguse välja kutsuda sõjaväge, kui ta leiab selle vajaliku olevat.

§ 43. JUUNIPÄEVAD. KONTRREVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

Juunipäevad.

Valitsus otsustas korraldada töölistele grandioosse veresauna. 22. juunil 1848 andis Asutava Kogu täidesaatev komisjon välja dekreedi rahvuslike töökodade laialisaatmise kohta. 113 000 töölist jäid ilma tööst ja nad heideti tänavale. Vastuseks sellele oli üldine ülestõus.

Herzen kirjeldab selle algust järgmiselt: «23. kuupäeval umbes kella 4 ajal läksin ma Seine'i kallast mööda linna raekoja poole;

23. juunil 1848 Pariisis.

kauplusi suleti, kurjakuulutavate nägudega rahvuskaartlaste kolonnid liikusid mitmes suunas... tugev välk sähvatas pilvede tagant. Kõuemürinad järgnesid üksteisele, ja kõige selle sekka kostis kellatornist korrapärane pikaldane alarmikella helin, millega veelkordselt petetud proletaarlane kutsus oma vendi relvade juurde... Teisel pool jõge ehitati kõikjal põik- ja peatänavail barrikaade... alarmikell kostis ikka edasi. Ebatavalise kiirusega püstitati barrikaadid, arvult üle 400, esiteks pealinna aguleis, hiljem aga võtsid need tubli poole pealinnastki enda alla.»

Asutav Kogu saatis laiali täidesaatva komisjoni ja andis võimu sõjaväelisele diktaatorile, kindral Cavaignac'ile, kes oli tuntud oma julmuse poolest. Alžeerias hävitas ta terved araablaste hõimud, kes võitlesid prantslaste vallutuspoliitika vastu.

Barrikaadidele Pariisis läksid mitte ainult rahvuslike töökodade töölised. Külg külje kõrval võitlesid koos nendega ka teised Pariisi proletariaadi väesalgad — mehhaanikatöökodade töölised, raudteetöölised; St. Antoine'i eeslinnas paistsid võitluses eriti välja tislerid. Naised ja lapsed aitasid valada kuule, sidusid haavatuid, tõid võitlejaile vett ja toitu.

Ülestõusu käigus avaldasid töölised võrratut mehisust, imetlusväärset üksmeelt ja sõjalist vilumust, mis üllatas isegi vaenlast. Rahvuslike töökodade töölised kasutasid ära selle, et nad olid neis töökodades sõjaväeliselt organiseeritud.

Kuid juuniülestõusul ei olnud ühtset juhtimist, ainult üksikutes kvartalites juhtisid võitlust mehiselt ja osavalt töölised, salaseltsidest osavõtjad, kelledel oli barrikaadivõitluse kogemusi. Ühel tänaval oli komandöriks 60-aastane kingsepp, kes oli relvastatud suure sepahaamriga. Reas kvartalites olid ülestõusnute eesotsas blankistliku klubi liikmed.

Võitluse käigus seadsid töölised enesele peaülesandeks vallutada raekoda, Pariisi linna-omavalitsuse hoone. Raekojale tungiti peale neljast küljest. Kuni 24. juuni keskpäevani oli ülekaal tööliste poolel. Mõned väesalgad olid ainult veel 60 sammu kaugusel raekojast. Kuid **25. juuniks** sai juba silmanähtavaks, et jõud olid Cavaignac'i poolel. Võimas suurtükivägi purustas halastamatult Pariisi tööliskvartaleid.

Töölisi ründasid regulaarväe polgud, 24 000 Pariisi heidikute hulgast värvatud «mobiili», rahvuskaardi pataljonid. Proletariaat jäi ilma liitlasteta. Talurahvas ei toetanud teda. Isegi väikekodanluse enamik liitus juunipäevadel tööliste vaenlastega. Ülestõusnuil ei olnud ühtset keskust, ei olnud oma revolutsioonilist parteid. Kokkuleplane Louis Blanc reetis töölised, keelitades neid võitlust katkestama.

Juunipäevad olid «... esimeseks suureks heitluseks mõlema klassi vahel, milledesse jaguneb nüüdisaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise eest» [1]. Seekord võitis selles võitluses veel kodanlus. Visalt vastu pannes olid töölised sunnitud taganema eeslinnadesse. 26. juunil andis alla St. Antoine'i eeslinn, ülestõusnute viimane kants. Algasid tööpluusidesse riietatud ja püssirohust mustaks muutunud nägudega inimeste mahalaskmised. Lahingus sai surma 800 töölist, pärast lahingut lasti maha vähemalt 11 000. Arreteerituid oli 25 000, asumisele saadeti 3500.

Elanud läbi 1848. aasta revolutsiooni Euroopas, tuli vene revolutsionäär A. I. Herzen niisugusele järeldusele: «Prantsusmaa ja

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения, т. I, Москва, 1952, стр. 131.

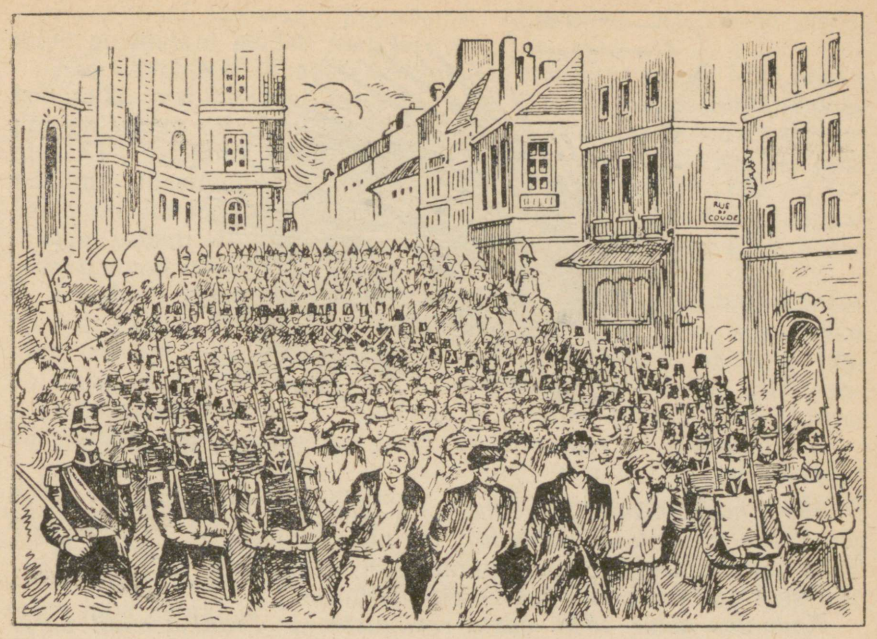

Juunivõitlejad vangis.

teiste Euroopa riikide riigivormid ei ole kooskõlas oma sisemise mõiste järgi ei vabaduse, võrdsuse ega vendlusega . . .» [1]

Pärast tööliste lüüasaamist läksid kodanlus ja mõisnikud üle pealetungile rahvahulkade vastu mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal, Itaalias ja teistes riikides.

Prantsusmaal jälitas kodanlus julmalt revolutsioonilisi töölisi. Selleks et suurendada tööliste ja talupoegade rõhumist, kuulutas kodanlus 1852. aastal välja keisririigi. 2. detsembril kuulutas Napoleon I vennapoeg Louis Napoleon, kes varem oli valitud Prantsuse vabariigi presidendiks ja surunud sõjaväe abil maha tööliste ning väikekodanluse, aga mõnedes kohtades ka talupoegade vastupanu, enese Prantsuse keisriks Napoleon III [2] nime all.

Napoleon III valitsemisajal (aastad 1852—1870) arenesid kiiresti tööstus ja kaubandus. Kui Napoleon III tuli võimule, siis ta deklareeris valelikult, et keisririik — see on rahu. Kuid ei möödunud ühtki aastat, mil Prantsusmaa ei oleks pidanud vallutussõdu: Venemaa vastu aastail 1854—56; samuti Aafrikas ja Indo-Hiinas, kus Prantsusmaa vallutas endale asumaid.

---

[1] А. И. Герцен, Сочинения, т. I, стр. 423.

[2] Napoleon II-ks lugesid bonapartistid Napoleon I poega Reichstadti hertsogit, kes suri noorelt.

«Impeerium — see on rahu.» *Karikatuur Napoleon III-ndast.*

1848. aasta kodanlik revolutsioon toimus tööliste aktiivsel osavõtul, kes saavutasid vabariigi väljakuulutamise ja õiguse tööle tunnustamise. Isegi tööliste juuniülestõusul, mis sai lüüa, oli määratu suur tähtsus nende tulevasele võitlusele.

Kodanlus astus 1848. aasta revolutsioonis Prantsusmaal välja kui kontrrevolutsiooniline jõud. Talurahvas toetas kodanlust. Ainukese lõpuni revolutsioonilise klassina näitas end proletariaat.

Aastail 1848—1852 võitis kodanlus. Prantsusmaal tugevnes tunduvalt ekspluataatorlik kodanlik riigimasin: sõjavägi, politsei, kodanlik kohus. Tulnud võimule sel ajal, kui proletariaat ja kodanlus olid nõrgestatud vastastikuse võitlusega, andis Napoleon III töölistele ja talupoegadele valelikke lubadusi nende olukorra parandamiseks, kuid tõeliselt täitis ta kodanluse tahet, tugevdas selle ülemvõimu.

13. peatükk.

1848. AASTA REVOLUTSIOON SAKSAMAAL.

§ 44. REVOLUTSIOONI EELDUSED JA ALGUS SAKSAMAAL.

Saksa riigid 1848. aasta revolutsiooni eel.

Pärast Viini kongressi jäi Saksamaa killustatuks; enamik Saksa liidu riike, nagu Preisimaa ja Austria, jäid piiramatu monarhiaga riikideks. Ainult mõnes üksikus Lõuna-Saksa riigis — Baieris ja Baadenis — oli kehtestatud konstitutsioon. Kõige suurem kaal Saksa liidus oli kahel selle liidu kõige suuremal riigil — Preisimaal ja Austria keisririigil, kes võistlesid omavahel ülevõimu eest liidus.

Preisimaal valitsesid jagamatult mõisnikud. Kodanlike reformide pooldajaid heideti vanglatesse.

Kui võrrelda 1848. aasta Saksamaad Prantsusmaaga 1789. aasta kodanliku revolutsiooni eelõhtul, siis tööstuse ja põllumajanduse arengu suhtes oli Saksamaa palju eesrindlikum maa kui Prantsusmaa XVIII sajandi lõpul. Saksamaal, eriti Reinimaal, hakkas juba tekkima masinaline tootmine, mida Prantsusmaal 1789.—1794. aasta revolutsiooni ajal veel ei olnud. Aurumasinaid Prantsusmaal tol ajal samuti ei olnud, kuna ainuüksi Preisimaal enne 1848. aasta revolutsiooni oli tuhat aurumasinat.

Friedrich Kruppi poolt 1826. aastal Essenis asutatud tehases oli neli töölist; 10 aasta pärast seati seal üles esimene aurumasin ning tööliste hulk suurenes 67-ni. 10 aastat hiljem oli neid 122.

Siiski oli nii Preisimaal kui ka teistes Saksa riikides 1848. aastal käsitsitootmisel tunduv ülekaal masinalise suurtootmise suhtes, käsitööl ja manufaktuuridel — vabriku suhtes.

Läheneva kodanliku revolutsiooni peamiseks küsimuseks Saksamaal oli tema ühendamise küsimus. Saksamaa killustatus kolmekümne viieks riigiks oli peamine takistus tema arengule.

Feodaalsed igandid Saksamaa põllumajanduses etendasid samuti suurt osa, kuid reas Saksa riikides ja maades oli pärisorjus juba kaotatud.

Tööliste olukord. Sileesia kangrute ülestõus (1844).

Saksamaal põhjustas käsitööliste laostumist mitte üksnes suurtööstuse areng, vaid ka vabrikutoodete sissevedu Inglismaalt (kus oli võimas masinatehnika). Eriti raske oli tööliste olukord Sileesias. Sileesia kangrud, kes töötasid ülesostja jaoks oma kodus, Krkonoše nõlvakuil asuvais külades, kannatasid veel mõisnike rõhumise all, kellele nad maksid erilist «kangrulõivu» kudumisõiguse eest. Nälja tagajärjel suri Sileesia mõnedes rajoonides kuni pool elanikkonnast.

Kahes suures külas tegeles peaaegu kogu elanikkond puuvillaste kangaste tootmisega. Seal töötati vabrikantidele-ülesostjatele. Ühe kohta nende hulgast, Zwanzigerist, loodi neis külades selline laul:

«Siin Zwanzigerid timukaiks,
neil sulaseid on palju.
Kui nülivad, siis kannata,
kui koorivad — sa vaiki!
Surra — jääb üle ainus tee.
Kas südant üldse on teil olemas?
Te — elajad ja inimsööjad.
Te ainult röövi' tahaks iga tund,
me hädad teile suurim rõõm.»

1844. aastal, kui politsei arreteeris ja peksis üht neist töölistest, kes laulsid vabrikandi akna all seda laulu, algas stiihiliselt üldine

kangrute, kes ei kannatanud välja vaesust ja õiglusetust, ülestõus. Ülestõusust võttis osa tuhandeid töölisi. Nad purustasid mitu vabrikut ja jaotuskontorit. Ühes vabrikus purustasid ülestõusnud töölised uued mehhaanilised tööpingid.

Ülestõusu maha suruma saadetud, suurtükkidega relvastatud sõjaväeosade vastu läksid töölised kirveste ja kividega. Sõjaväeosad ajasid töölised laiali, tappes seejuures 11 ja haavates 24 töölist.

Vaatamata ülestõusu väikesele ulatusele avaldas ta Saksamaal sügavat muljet. Ta näitas, et ka Saksamaal astuvad töölised juba välja kui iseseisev ühiskondlik jõud.

Saksa kodanlus.

Kui Saksamaa tööstuse ja põllumajanduse arengult oli XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni aegsest Prantsusmaast tunduvalt ette jõudnud, siis poliitiliselt oli saksa kodanlus, kes kartis noort töölisklassi, mahajäänum kui prantsuse kodanlus XVIII sajandil.

Vastupidiselt XVIII sajandi lõpu prantsuse kodanlusele ei olnud kodanlus Saksamaal XIX sajandil revolutsiooniline. Ta astus poliitilisse võitlusse sel ajal, kui proletariaat näitas juba Saksamaalgi oma jõudu 1844. aastal Sileesias üles tõustes. Peale selle (ja see etendas veel suuremat osa) nägi Preisi kodanlus Prantsusmaa ja Inglismaa töölisliikumise eeskuju varal, et proletariaat on ohuks tema enese olemasolule. Saksa kodanlus oli kartlik, arg, kõhklev, rahva reetmisele kalduv, oli valmis võitlema mitte koos rahvaga mõisnike vastu, vaid koos mõisnikega tööliste ja talupoegade vastu. Saksamaal avaldasid mõisnikud-pärisorjapidajad ümberkorraldustele ägedat vastupanu. *Saksa kodanlus, kartes töölisklassi, ei tahtnud küpsenud revolutsiooni juhtida.*

Tekkis niisugune olukord, kus edasiliikumise etteotsa Saksamaal sai asuda ainult proletariaat. Selle tagajärjel kasvas erakordselt proletariaadi kui revolutsioonilise klassi tähtsus. Saksamaal küpsesid tähtsad revolutsioonilised sündmused.

Heinrich Heine.

XIX sajandi 30.—40. aastate eesrindlikud saksa kirjanikud avaldasid tulist poolehoidu Pariisi töölistele, lõid laule Prantsuse 1830. a. revolutsioonist ja kutsusid võitlusele feodaalse Saksamaa vastu. Nende hulgast paistis silma Heinrich Heine.

Ajalehti teadetega juulirevolutsioonist Prantsusmaal võttis luuletaja vastu kui «paberisse keeratud päikesekiiri». Olles Pariisis, elas ta sügavalt kaasa revolutsiooni lüüasaamisele. Monarhia taastamine Prantsusmaal tekitas Heines kibeda pettumuse. Samuti tundis Heine sügavalt kaasa inglise tööliste võitlusele poliitiliste õiguste eest.

1843. a. toimub Heine lähenemine Marxile, kelle vahetul mõjutusel algab Heine kõige viljakam loominguperiood.

Ta kirjutab luuletuse «Kangrud», mis on pühendatud Sileesia kangrute ülestõusule a. 1844, terve rea satiirilisi luuletusi, mis on suunatud Baieri ja

Preisi valitsuse vastu, ning lõpuks oma kuulsa poeemi «Saksamaa» («Talvemuinasjutt»).

Heine polnud veel järjekindel võitleja proletaarse revolutsiooni võidu eest, kuid ta jälgis siira poolehoiuga Saksamaa noore tööliskassi kasvu.

Ühes oma viimastest luuletustest kirjutas Heine:

Üks koht saab vabaks! Haavad rinnas valla,
üks langes — võitlust jätkab seltsimees.
Kuid kindlaks jäin, ja relv, mis langes alla,
jäi murdmata — vaid süda murdus sees.

Viimased eluaastad veetis ta kohutavas olukorras, aheldatuna raskest haigusest voodi külge, — «madratsihauas», nagu ta ise ütles. Kuid haige ja surev Heine ei tunnistanud end võidetuks ning ta oli veendunud, et tema asemele astub uus vahetus progressi eest võitlejaid.

Fašistlikud barbarid vihkasid Heinet kui progressi eest võitlejat. Kui fašistid olid Saksamaal võimule tulnud, hävitasid nad Heinele püstitatud mälestusmärgid ja põletasid ta teosed.

Revolutsiooni eelõhtul.

Hoolimata sellest, et paljud tundemärgid kõnelesid lähenevast revolutsioonitormist, pidasid kuningas ja mõisnikud-junkrud Preisimaal kramplikult kinni oma privileegidest ega mõelnudki teha mingeid järeleandmisi.

1845.—1846. aastal oli raske viljaikaldus. Kartulihaiguse ja viljaikalduse tagajärjel tõusid toiduainete hinnad. Näljased rahvahulgad õiendasid arveid kartulikaupmeestega, kes nälga kasutades hinnad kõrgele kruvisid. Rahvahulgad tungisid samuti ka pagariäridesse ja võtsid leiba väevõimuga. Nii oli see Berliinis, Chemnitzis ja teistes linnades.

1847. aastal algas tööstuskriis. Vabrikud hakkasid seisma jääma. Küpses revolutsioon. Sädemeks, mis kutsus esile revolutsioonitulekahju Saksa liidu riikides, oli teade sellest, et Prantsusmaal on alanud revolutsioon.

Revolutsiooni algus Preisimaal.

1848. aasta märtsis toimusid Berliinis ähvardavad demonstratsioonid. Kroonprints Wilhelm andis käsu rahvakogunemist tulistada. Vastuseks sellele kattusid tänavad barrikaadidega. 13—14 tundi järjest lõid võitlejad barrikaadidel lahinguid. Kõige ees olid töölised. Kuigi barrikaadide vastu saadeti 14 tuhat regulaarväe sõdurit ja 36 suurtükki, ei suutnud sõjavägi murda tööliste vastupanu, keda toetas kogu elanikkond.

Kuningas Friedrich Wilhelm IV pöördus üleskutsega «armsate berliinlaste» poole, milles ta palus lõpetada võitlus ja kinnitas, et kogu verevalamine sündis selle tõttu, et kahel sõduril «läksid püssid iseenesest lahti». See valelik üleskutse ei avaldanud mõju, ja kuningal tuli sõjaväed linnast eemaldada.

1848. aasta 19. märtsi ülestõus Berliinis.

Kui barrikaadilahingutes tapetuid kuningalossist mööda viidi, ilmus rahva nõudmisel rõdule nende ohvrite surmas süüdlane — kuningas. Kahvatu, hirmust värisev, oli ta sunnitud paljastama pea oma vägede poolt tapetud tööliste surnukehade ees.

1848. aasta märtsilahinguis Berliinis võitsid töölised ja käsitöölised. Kuna nad aga ei olnud organiseeritud, kasutas Berliinis, nagu ka veebruaris Pariisis, tööliste võidu ära kodanlus. Kuningas nimetas ministerkonna, kelle eesotsas olid suurvabrikandid, ja määras rahvuskogu valimised.

Saksa kodanlus hakkas revolutsiooni algusest peale toetama mõisnikke ja kuningat. Uus, kodanlik ministerkond ei tagandanud

ühtegi endist ametnikku, ei puudutanud endist Preisi politseid ega armeed ja asus kaitsma kuningat.

Berliini töölised nõudsid koosolekul tööministeeriumi asutamist, kus oleksid tööliste esindajad, samuti parlamendi kokkukutsumist üldiste ja otseste valimiste alusel. Need nõudmised jäid rahuldamata. Vastuseks tööliste nõudmistele pöördus kodanlus kuninga poole palvega tuua sõjaväed Berliini tagasi. Suure valmisolekuga toodigi sõjaväed tagasi. Saksa kodanlikud tegelased asusid kuningavõimuga kokkulepet sobitama. Preisi rahvuskogus, mis avati Berliinis 1848. aasta mais, oli üks tööline ja üks käsitööline. Ülejäänud saadikud olid kodanlased ja mõisnikud.

1848. aasta suvel algas Preisimaal paljudes kohtades laialdane talurahvaliikumine, kuid Preisi rahvuskogu lükkas tagasi eelnõu talupoegade feodaalkoormiste kaotamise kohta ja tõukas talupojad sellega endast eemale.

§ 45. REVOLUTSIOONILISED JA KONTRREVOLUTSIOONILISED SÜNDMUSED SAKSAMAAL AASTAIL 1848—1849.

Frankfurdi parlament.

Kodanlus püüdis revolutsiooni ära kasutada Saksa riikide ühendamiseks, kuid ta tegi seda kõhklevalt, kartes rikkuda kuninga ja mõisnike huve, mis määras juba ette niisuguste katsete ebaõnnestumise.

18. mail kogunes ühte kirikusse Frankfurdis Maini ääres parlament Saksa riikide ja Austria esindajaist. Ta oli valitud üldise hääletamise teel, kusjuures valijad hääletasid valijameeste poolt, valijamehed aga valisid saadikud. Parlament, mis koosnes mõisnike ja kodanluse esindajaist, hakkas tegelema lõputute juttudega ülesaksamaalisest konstitutsioonist.

Kui poolakad hakkasid Poznanis formeerima oma rahvuslikke vägesid, siis Preisi valitsus ajas need Poola väed laiali. Frankfurdi parlament kiitis selle arveteõienduse heaks.

Seni kui ülesaksamaalises parlamendis toimusid lõputud vaidlused, valmistasid mõisnikud ja saksa monarhid jõudusid võitluseks revolutsiooni vastu. 1848. aasta novembris ajas Preisi kuningas laiali Preisi rahvuskogu, kelle saadikud ei julgenud kutsuda rahvast üles vastupanuks ja läksid alandlikult laiali.

Marx ja Engels Saksamaal.

Järjekindlalt revolutsioonilisel seisukohal Saksamaa ühendamise küsimuses ja teistes revolutsiooniküsimustes olid Marx ja Engels. Nad sõitsid 1848. aasta aprillis Saksamaale ja asusid elama eesrindlikule tööstuslikule Reinimaale.

1848. aasta juunis hakkas Kölnis ilmuma «Uus Reini Ajaleht», mis Marxi juhtimisel muutus keskuseks, mille ümber koondusid Saksamaa revolutsioonilised jõud.

Marx ja tema poolehoidjad püstitasid põhiülesandena Saksa feodaalsete valitsuste kukutamise ja kõigist Saksa riikidest ühtse demokraatliku vabariigi moodustamise. Demokraatlikku vabariiki vaatlesid Marx ja Engels kui astet võitluses sotsialismi eest. Töölisliikumises eneses pidasid Marx ja Engels võitlust nende vastu, kes keeldusid revolutsioonilisest võitlusest.

Marx ja Engels kritiseerisid teravalt ka neid, kes arvasid, et töölisklass Saksamaal suudab võidelda võimu pärast üksinda, ilma liitlasteta — talupoegadeta ja kodanluse revolutsiooniliste elementideta. Marxil õnnestus võita enda poole enamus Kölni Töölisühingust, mille järel Marx sai selle esimeheks.

Varsti pärast juuniülestõusu mahasurumist Pariisis, arvesse võttes, et varsti seisavad ees otsustavad võitlused Viinis, sõitis Marx Viini. 1848. aasta augustis-septembris viibis ta Viinis ligi kaks nädalat, luues sidemed kodanluse revolutsiooniliste tegelastega ja töölisorganisatsioonidega.

Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest.

1849. aasta kevadeks töötati lõpuks «Frankfurdi jututoas»[1] välja ühine konstitutsioon Saksamaa jaoks. Saksa kodanlus ei leidnud midagi paremat, kui valida Saksamaa (ilma Austriata) keisriks Preisi kuningas. See oli argliku saksa kodanluse alistumine lootuses võitja armule. Kuid Friedrich Wilhelm IV vastas põlgliku keeldumisega. Ta ütles, et ta ei taha «tõsta krooni porist». Ühtlasi keeldus ta tunnustamast Frankfurdis väljatöötatud konstitutsiooni. Austria ja rea teiste suurte Saksa riikide valitsused järgnesid Preisi kuninga eeskujule.

Konstitutsioon, mille Preisi kuningas tagasi lükkas, nägi ette seisuste ning talupoegade pärisorjusliku sõltumuse kaotamist, ehkki talupoegade poolt tasu maksmisega mõisnikule. Selle järgi pidi kehtestatama kodanlikud niinimetatud sõna-, trüki-, koosolekujms. vabadused. Konstitutsioon pidi muutma Saksamaa paljudest feodaalsetest väikeriikidest, kus valitsesid mõisnikud, ühtseks keisririigiks parlamendiga ja kodanluse ülemvõimuga. See konstitutsioon oleks olnud sammuks edasi. Ta oleks aidanud kaasa Saksamaa vabariigiks muutmisele. See konstitutsioon oli aga vaja ellu viia, Preisi kuningas ja teised Saksa monarhid lükkasid selle tagasi. Algas rahvaülestõus, mille eesmärgiks oli konstitutsiooni elluviimine. Erilise jõuga toimus see Saksimaa pealinnas Dresdenis. See ülestõus suruti maha ainult tänu Preisi vägede vahelesegamisele.

[1] parlamendis. — Tõlk.

Revolutsioonilised võitlused konstitutsiooni teostamiseks toimusid ka Reinimaal. 10. mail 1849 siirdus Engels Kölnist Reinimaa suurde tööliskeskusse — Elberfeldi, kus ta juhtis barrikaadide ehitamist ja kahurite paigutamist.

Liikumine Reinimaal suruti maha Preisi ja teiste Saksa riikide 110 tuhande mehelise armee poolt. Pärast ülestõusu mahasurumist Reinimaal sulges Preisi valitsus «Uue Reini Ajalehe» (19. mail 1849).

Ajalehe viimases, lahkumisnumbris, mis oli trükitud punase värviga, kirjutas Marx, pöördudes Kölni tööliste poole: ««Uue Reini Ajalehe» toimetajad, jättes teiega hüvasti, tänavad teid neile avaldatud osavõtu eest. Nende viimaseks sõnaks on ja jääb alati ning kõikjal: töölisklassi vabastamine!» [1]

Saksa revolutsiooni lüüasaamise põhjused. Revolutsiooni tähtsus.

Revolutsiooni lüüasaamise peamiseks põhjuseks Saksamaal oli rahva reetmine Saksa kodanluse poolt. Proletariaat oli veel liiga nõrk, et juhtida Saksamaa kõigi rahvahulkade võitlust saksa mõisnike ja feodaaldünastiate vastu. Kodanlus, nii suurkodanlus kui ka suur osa väikekodanlust, näitas üles kindlusetust ja reetis revolutsiooni.

1848. aastal lõpule viimata jäänud revolutsioonis Saksamaal etendas peaosa mitte kodanlus, vaid rahvahulgad, kuid nad ei olnud küllaldaselt organiseeritud. Saksa proletariaat ja talurahvas ei suutnud kukutada feodaalset valitsust ja rajada demokraatlikku valitsust. Mõisnikud ja Saksa feodaaldünastiad jäid võimu juurde kodanluse reetlikkuse ja proletariaadi ebaküpsuse tagajärjel.

14. peatükk.

1848. AASTA REVOLUTSIOON PALJURAHVUSELISES AUSTRIA KEISRIRIIGIS.

§ 46. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA SELLE ALGUS AUSTRIA KEISRIRIIGIS.

Revolutsiooni põhjused.

Austria oli äärmiselt palju maha jäänud Euroopa eesrindlikest maadest oma tööstuse ja transpordi arenemise poolest. Austria keisririigis ehitati näiteks esimene raudtee 1828. aastal, kuid 12 aastat hiljem, 1840. aastal, oli seal 144 kilomeetrit raudteid, s. o. aastas ehitati 12 kilomeetrit. Samal ajal suurenes Inglismaal raud-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. VII, стр. 391.

teevõrk 90 kilomeetri, Prantsusmaal 42 kilomeetri, Preisimaal 30 kilomeetri võrra aastas.

Austria keisririigis, eriti Ungaris ja enamikus slaavi maakondades, kehtis pärisorjuslik kord. Vähemal määral oli see arenenud Tšehhimaal ja saksa maakondades. Kuid isegi Tšehhimaal ulatus teoorjus kuni 104 päevani aastas. Riigi kasuks võeti talupoegadelt maksu isegi seente korjamise ja matmiskohtade eest. 1775. aastal, Pugatšovi juhtimisel Venemaal toimunud talurahvaliikumise ajajärgul, tõusid Tšehhimaal üles kümned tuhanded talupojad, kuid Austria sõjavägi surus selle ülestõusu maha. 1821. aastal toimus Tšehhis jälle suur talurahva ülestõus. Tervelt neli kuud pidasid ülestõusnud talupojad vastu valitsusvägedele.

Pärisorjus, tsunftisüsteem tööstuses, mõisnike ja ametnike omavoli ja kõige julmem rahvuslik rõhumine tõukasid Austria keisririigi rahvahulki revolutsioonile.

Kohutav rahvuslik rõhumine Austria keisririigis püstitas revolutsiooni põhiülesandena rõhutud rahvuste lahkulöömise sellest keisririigist, Austria keisririigi — «rahvaste vangla» lammutamise revolutsiooni teel ja rahvusliku omapäraga riikide moodustamise. Selles seisab Austria keisririigis toimunud revolutsiooni oluline erinevus revolutsioonist Saksamaal, kus kapitalismi arenemise peamiseks takistuseks oli maa killustatus ja kus rahvahulgad võitlesid selle ühendamise eest.

Slaavi rahvaste kultuuriline tõus ja nende rõhumine austerlaste poolt.

Hoolimata austerlaste kõigist julmustest säilitas tšehhi rahvas oma rikkaliku kultuuri ja arendas seda edasi. Suvorovi vägede viibimine Tšehhias 1799. aastal tugevdas tšehhi rahva tungi läheneda endale keelelt ja kultuurilt lähedasele vene rahvale. Vene väed olid Tšehhias 1805. aastal Austerlitzi (Slavkovi) lahingu ajal ja 1813. aastal, kui vene väed vabastasid Lääne-Euroopa Napoleoni ikkest.

XIX sajandi 20-ndatel aastatel tugevnes Tšehhias liikumine rahvusliku kultuuri arendamise eest. Meenutati ja uuriti kodumaa minevikku, võideldi rahvusliku kooli eest. Samasugune liikumine algas ka serblaste ja kroaatide hulgas. Suurenes tung slaavi rahvaste omavaheliseks ühinemiseks ja nende lähenemiseks vene rahvale. Varsti muutusid Tšehhias laialt tuntuiks Puškini, Lermontovi, Gogoli, Žukovski ning teiste vene kirjanike ja luuletajate teosed. Tšehhia rahvahulgad püüdlesid mitte üksnes oma kultuuri arendamise poole, vaid ka oma vabanemise poole. Kuid tšehhi mõisnikud, nagu näiteks silmapaistev liberaalne ajaloolane Palacky, kartsid rahvahulkade liikumist ja toetasid austria monarhiat.

Saksa mõisnikud rõhusid slaavi rahvaid. Koolides, kohtutes ja kõigis asutustes viidi sisse saksa keel. Sakslased nimetasid ümber tänavaid, riputasid üles saksakeelsed sildid majaseintele. Õige-

usklikel ja protestantidel [1] keelati Austria keisririigis tegelda käsitööga. Neid, kes võitlesid kiriku vastu, jälitati eluajal ega jäetud rahule ka pärast surma: nende kondid kaevati maast välja ja põletati ära.

Slaavi Tšehhia oli Austria keisririigi kõige eesrindlikumaks osaks. 900 tuhandest mehhaanilisest värtnast, mis oli olemas kogu Austria keisririigis, tuli üksnes Tšehhia kohta 336 tuhat. Tšehhias oli üle 1300 vabriku, puuvillatööstuses töötas 150 tuhat kangrut.

1844. aastal puhkesid paljudes Tšehhia ringkondades, kaasa arvatud ka pealinn Praha, tööliste rahutused, millele kaasnes masinate hävitamine. Kui mitu tuhat töölist olid purustanud vabrikud Praha ümbruses ja suundusid linna, nõudma oma olukorra parandamist, tulistasid väed näljast rahvahulka.

Revolutsiooni algus Austria keisririigis.

Teated vabariigi väljakuulutamisest Pariisis jõudsid Austriasse mõne päeva pärast, 1848. aasta veebruari lõpus. Esimene revolutsiooniline väljaastumine Austria keisririigis toimus Prahas. Märtsi algul ilmusid Praha tänavaile lendlehed üleskutsega rahva üldiseks relvastumiseks ja tsensuuri kaotamiseks. Tšehhi ja saksa kodanluse ning aadli esindajaist moodustati komitee keisrile palvekirja koostamiseks konstitutsiooni kehtestamise kohta.

Võimas revolutsiooniline liikumine algas Austria keisririigi pealinnas Viinis. 13. märtsil 1848 kattusid Viini tänavad barrikaadidega. Organiseeriti kodanlik rahvuskaart; keisri loss piirati ülestõusnud rahva poolt sisse. Rahva nõudel saadeti erru Austria välisminister Metternich, kes oli seisnud Austria reaktsioonilise valitsuse eesotsas üle 30 aasta. Kartes oma elu pärast, põgenes ta. Keiser kujundas ministerkonna liberaalseist ametnikest.

Aprillis avaldas valitsus Austria keisririigi konstitutsiooni, mille kohaselt seati sisse kaks koda — aristokraatlik senat ja saadikutekoda. Erilise klausliga konstitutsioonis jäeti töölised valimisõigusest ilma. Kuid töölised nõudsid, et neile antaks valimisõigus. Mai keskel ja lõpul toimusid Viinis tööliste, käsitööliste ja üliõpilaste relvastatud väljaastumised. Nende rahvalike väljaastumiste tulemusena said töölised (mehed) valimisõiguse, ülemkoda kaotati ja kuulutati välja, et Riigipäev (parlament) ise määrab kindlaks valitsemise poliitilise vormi (s. o. kas monarhia või vabariigi). See oli rahva suureks võiduks. Maal tõusid kõikjal üles austria talupojad ja lakkasid täitmast feodaalkoormisi.

Revolutsiooni algusest peale astusid paljurahvuselise Austria keisririigi, mis oli pälvinud «rahvaste vangla» nimetuse, rõhutud rahvused võitlusse. Pärast teadete saamist ülestõusust Viinis tõusid üles itaallased Milaanos, mis oli austerlaste võimu all. Viis

[1] Erinevalt Põhja-Saksamaa protestantlikest riikidest oli Austrias domineeriv katoliku usk.

päeva käis Milaano peaaegu relvadeta elanikkonna visa võitlus kindral Radetzky Austria regulaarväe vastu. Ülestõusnud tegid suurtükke tammelaudadest, mis tõmmati kokku hoidvõrudega. Tõsi, sellised suurtükid lõhkesid küll kiiresti, kuid siiski läks korda nendest saata mõned kuulid austerlaste pihta. Radetzkyl jäi 400 kahurväelasest rivisse ainult viis. Radetzky aeti Milaanost välja. Austerlasi hakati välja ajama kogu Lombardia-Veneetsia piirkonnast. Algas laialdane rahvuslik liikumine Ungaris.

§ 47. 1848.—1849. AASTA REVOLUTSIOONI JA KONTRREVOLUTSIOONI KÄIK PALJURAHVUSELISES AUSTRIA KEISRIRIIGIS.

Austria keisririigi slaavi rahvaste revolutsiooniline liikumine.

Austria keisririigi slaavi rahvad tõusid samuti revolutsioonilisele võitlusele. Tšehhias tõusid üles talupojad. Nad nõudsid teoorjuse kaotamist, tšehhi parlamendi loomist ja rahvuste võrdõiguslikkust.

1848. aasta juunis pidas Prahas istungeid slaavi rahvaste ühiskonnategelaste kongress, kus päevakorras oli Austria keisririigi ühendamise küsimus. Kongressil olid ülekaalus mõisnike ja kodanluse esindajad, revolutsiooniliste abinõude vastased. Samal ajal rahvuskaart ning Praha üliõpilas- ja töölisorganisatsioonid nõudsid, et Austria vägede ülemjuhataja kindral Windisch-Grätz (tšehh) annaks rahvuskaardile suurtükke mürskudega ja relvi. Windisch-Grätz keeldus. Siis kattus Praha barrikaadidega. Selles võitluses olid esimestes ridades töölised — tšehhid ja sakslased. Windisch-Grätz viis väed linnast välja, tulistas Prahat kahuritest ja purustas selle iidse tšehhi linna. Kümned tuhanded talupojad, kes läksid Prahasse, et toetada ülestõusu, peatati linna lähedal ja aeti laiali Windisch-Grätzi vägede poolt.

Slaavi kongress katkestas oma töö.

Slaavi liikumise juhid Austrias — mõisnikud ja kodanlus — reetsid selle liikumise, asudes Austria keisrivõimuga kokkuleppimise teele ja kutsudes rahvast üles revolutsioonilise võitluse lõpetamisele. Siis asusid Austria võimud eriti ägedalt slaavi rahvaste revolutsioonilist liikumist lämmatama.

1848. aasta oktoobriülestõus Viinis.

1848. aasta septembris tahtis valitsus saata suure hulga vägesid keisririigi pealinnast Viinist Ungarisse revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks. Kuid Viini revolutsionäärid otsustasid vägede ärasaatmise nurja ajada. **1848. aasta oktoobris** vallutasid üliõpilased, väikekodanlus ja töölised need Viini tänavad, mida mööda sõdurid pidid linnast välja minema, tõkestasid neil tee ja hakkasid nendega vennastuma. Arsenal purustati ja ligikaudu 100 tuhat inimest võttis sealt relvi.

Viini vastu saadeti välja keisri armee, eesotsas Windisch-Grätziga. Surunud maha slaavi rahvaste revolutsioonilise liikumise, kasutas Austria valitsus mõningaid tšehhi ja kroaadi vägesid revolutsiooni mahasurumiseks Austrias endas. 70 tuhat meest keisri sõjaväest 200 kahuriga ründasid kolm ööd-päeva Viini.

Viini kaitsmisest võttis osa poola revolutsionäär Joseph Bem. Ta barrikadeeris sissepääsud linna, taastas, niipalju kui võimalik, vanad kindlustused. Kuulide rahe all, istudes välitoolil, juhtis ta külmavereliselt lahingut, suunates isiklikult viiest kahurist koosneva patarei tuld.

Pärast ägedat vastupanu võeti Viin ära. Viini töölis-eeslinnad purustati, palju maju põletati maha. Kuninga väed lasksid vangivõetud ülestõusnuid tervete salkadena maha.

Viini vallutamine oli revolutsioonile raskeks kaotuseks.

Ungari revolutsioon.

Nüüd paisati Austria väed Ungari vastu, kust ülestõusnud ungari rahvas 1849. aasta kevadel nad välja kihutas. Talupojad hakkasid mõisnike maid ära võtma. Ungari parlament kuulutas Ungari iseseisvaks riigiks. Ungaris moodustatud valitsuse etteotsa sai advokaat Kossuth. Ungari revolutsiooni võidu kindlustumisel oleks olnud määratu suur tähtsus kogu Euroopale. Ungarlased oleksid võinud alustada pealetungi Austria pealinnale Viinile. Ungarlaste võit austerlaste üle oleks vabastanud itaallased Austria ikke alt. Euroopa kõigi maade revolutsioonilised jõud oleksid saanud võimsa toetuse.

Austria keiser ei suutnud revolutsiooniga ise toime tulla ja pöördus abi saamiseks Nikolai I poole. See «Euroopa sandarm» saatis Ungarisse 100 tuhande mehelise armee, eesotsas kindral Paskevitšiga.

Määratu suur tsaariarmee koos Austria keiserlike vägedega lämmatas Ungari revolutsiooni. Ungari sõjaväe vangilangenud ohvitserid poodi üles. Julmalt õiendati arveid talupoegadega. Ungari külas tegutsesid karistussalgad ja sõjakohtud. Võitluses tsaarivägede vastu langes oma 27. eluaastal ungari rahva suur revolutsiooniline poeet Sandor Petöfi, kes võitles Ungari revolutsiooni esimestes ridades.

Revolutsioon Austria keisririigis ei purustanud seda keisririiki, ei viinud iseseisvate rahvusriikide moodustamiseni ega hävitanud mõisnike iket. See revolutsioon, nagu revolutsioon Saksamaalgi, jäi lõpule viimata.

1848. aasta revolutsioon Austria keisririigis sai lüüa kodanluse reetlikkuse, proletariaadi nõrkuse ja rahvuslike lahkhelide tõttu. Siiski soodustas see revolutsioon talupoegade pärisorjusliku olukorra likvideerimist, kiirendas tööstuse ja töölisliikumise arenemist ning viis tunduvalt edasi Austria slaavi rahvaste arenemist.

1848. aasta revolutsiooni tähtsus.

Juba sel ajal, kui 1848. aasta revolutsioon küpses, mõistsid Marx ja Engels geniaalselt kapitalismi arenemise seadusi ning hindasid proletariaadi esimeste suurte revolutsiooniliste väljaastumiste alusel tema suurt vabastuslikku osa inimkonna ajaloos.

1848. aasta revolutsiooni küpsemise ajajärgul tekkis teaduslik kommunism, kusjuures *loodi proletariaadi esimene teadusliku teooriaga relvastatud revolutsiooniline partei — «Kommunistide Liit».*

Aastail 1848—1849 toimusid kodanlikud revolutsioonid või üksikud võimsad rahvahulkade väljaastumised kõigis Euroopa maades, sealhulgas ka Venemaal, kus leidsid aset talupoegade massilised ülestõusud. Kuid 1848.—1849. aasta revolutsioonid ja rahvaliikumised said kõikjal lüüa.

Erinevalt XVIII sajandi revolutsionääridest — jakobiinidest — *ei võidelnud kodanlus 1848.—1849. a. koos rahvaga, vaid töölisklassi ja talurahva vastu.* See on seletatav sellega, et XVIII sajandil ei olnud proletariaat veel välja kujunenud, kuid XIX sajandil kujutas proletariaat endast ähvardavat jõudu. Sellepärast kartis kodanlus tema võitu ja koos mõisnikega surus maha rahvaliikumisi. *Just sellega näitasid 1848.—1849. a. revolutsioonid, et Euroopa eesrindlikes maades on kodanlus lakanud olemast revolutsiooniline klass ning muutunud kontrrevolutsiooniliseks klassiks.*

Rahvahulkade ja eelkõige tööliste liikumised 1848. aastal näitasid kapitalismi vastuolude suurt teravust, näitasid, et proletariaat võitleb juba võimu pärast ja tulevikus võidab selles võitluses.

1848. aasta revolutsioonide käik näitas, et proletariaat on ainus tõeliselt revolutsiooniline klass, kes on huvitatud revolutsiooni lõpuleviimisest ning ekspluatatsiooni täielikust hävitamisest. Revolutsioon näitas ühtlasi, kui tähtis on juhtida kõiki rahvahulki ja eelkõige talurahvast töölisklassi poolt.

1848. aastal ei olnud eesrindlike maade töölisklassil oma revolutsioonilist parteid ja ta ei suutnud organiseerida ja *viia enda järel talurahvast. Talurahvas läks kodanluse järel.* Regulaarväed, mis koosnesid peamiselt talupoegadest, surusid tööliste revolutsioonilised väljaastumised maha.

1848. aastal saavutasid Prantsusmaa töölised vabariigi väljakuulutamise ja hakkasid kodanlikult vabariigilt nõudma tööpuuduse kaotamist ning oma olukorra põhjalikku parandamist. Vastuseks sellele korraldas kodanlus töölistele juunipäevadel suure veresauna ja kehtestas oma sõjalise diktatuuri.

Pärast revolutsiooni mahasurumist Prantsusmaal valitses kodanlus keiser Napoleon III sõjalise diktatuuri kaudu.

Uurides 1848. aasta revolutsiooni kogemusi, tuli Marx järeldusele, et kodanlus tugevdab oma ekspluataatorlikku riigimasinat

rahvahulkade, eelkõige töölisklassi mahasurumiseks ja rõhumiseks. Proletariaat ei saa kasutada seda ekspluataatorlikku riigimasinat oma vajadusteks, vaid peab purustama, *lõhkuma ekspluataatorliku riigimasina* — kodanluse valitsemise ajal loodud valitsemisorganid, ametnikkonna, politsei ja sõjaväe, — ning asendama nad uutega, looma need organid täiesti uuesti ning saatma sinna inimesi rahva hulgast — töölisi ja talupoegi.

Kuigi aastail 1848—1849 rahvahulgad said lüüa, oli nende aastate revolutsioonilise võitluse kogemustel suur tähtsus tööliste ja talupoegade revolutsioonilise võitluse jaoks tulevikus.

NELJAS JAGU.

ÜHEKSATEISTKÜMNENDA SAJANDI 50.—60-ndad AASTAD.

15. peatükk.

KRIMMI SÕDA. INGLISMAA JA INDIA XIX SAJANDI 50.—60-ndatel AASTATEL.

§ 48. EUROOPA REAKTSIOON. KRIMMI SÕDA.

Euroopa 1850-ndate aastate reaktsioon.

Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamist kindlustus Euroopas terveks aastakümneks reaktsioon — eesrindlike ühiskondlike liikumiste ja ideede mahasurumine.

Juhtivates kapitalistlikes maades — Inglismaal ja Prantsusmaal — langesid reaktsiooni peamised löögid töölistele. Inglismaal purustati tšartistlike organisatsioonide jäänused, Prantsusmaal suleti peaaegu kõik tööliste haridusseltsid ja kooperatiivid.

Preisi valitsus arreteeris ja saatis Saksamaalt välja silmapaistvamad töölisliikumisest osavõtjad.

1852. aastal enamik «Kommunistide Liidu» kõige aktiivsemaid liikmeid, Marxi ja Engelsi poolehoidjaid, arreteeriti mitmesugustes maades. «Liidus» tugevnes kodanluse mõju alla sattunute rühm. «Liidu» edasine säilitamine muutus ebaotstarbekohaseks ning 1852. aastal kuulutas ta enda Marxi ja Engelsi ettepanekul laialisaadetuks.

Krimmi sõda.

1853. aastal teravnesid vahekorrad Venemaa valitsevate ringkondade ja Lääne-Euroopa kahe suurema riigi — Inglismaa ja Prantsusmaa — valitsuse vahel ülemvõimu pärast Idas ja sinna viivatel teedel. Sel oli suur tähtsus, kuna mõne riigi ülemvõim Idas tähendas ühtlasi tema tugevnemist Euroopas. Inglismaa, Prantsusmaa ja nende alluvusse sattunud Türgi moodustasid liidu sõjaks tsaari-Venemaa vastu. See sõda sai Krimmi

sõja nimetuse, kuna peamine sõjategevus toimus Krimmis. Krimmi sõda oli ebaõiglane sõda mõlemalt poolt: nii koalitsiooni — Inglismaa, Prantsusmaa ja Türgi poolt — kui ka tsaarivalitsuse poolt. Mõlemad pooled, sealhulgas ka Türgi, taotlesid vallutusi.

Kui aga algas välismaine sõjaretk Venemaa vastu ja liitlaste väed tungisid Krimmi, kaitsesid Vene väed ja Sevastoopoli elanikkond kangelaslikult linna välismaise kallaletungi eest ning saavutasid surematu kuulsuse oma kangelastegudega.

Venemaa kogu riigimehhanismis valitsenud mõttetu rutiin, rahva jõudude arengut aheldanud pärisorjus ja tehniline mahajäämus viisid Venemaa lüüasaamisele.

Sellest hoolimata näitasid Vene väed Krimmi sõjas sellist mehisust ning vastupidavust ja andsid vaenlasele niisuguseid lööke, et Sevastoopoli vallutamine nõudis inglastelt ja prantslastelt uskumatut pingutust ning nad püüdsid sõda kiiremini lõpetada.

Pariisi rahu 1856. aastal.

1853.—1856. aasta Krimmi sõda, mida Venemaa pidas Inglismaa, Prantsusmaa, Türgi ja nendega ühinenud Sardiinia kuningriigi vastu, lõppes Venemaa lüüasaamisega. Rahu järgi, mis kirjutati alla 1856. aastal Pariisis, jäi Venemaa ilma osast Bessaraabiast, mis ühendati Venemaaga 1812. aastal, samuti ka õigusest pidada Mustal merel sõjalaevastikku.

Selle sõja ajal tuli ilmsiks Venemaa mahajäämus, tema sõjaline nõrkus uutes tingimustes ja uue sõjatehnika juures. Pärast lüüasaamist Krimmis nõrgenes tunduvalt tsaari-Venemaa mõju Euroopa asjadele. Langes Venemaa kui Euroopa sandarmi osatähtsus.

Türgi sattus Pariisi rahu tulemusena veelgi suuremasse sõltuvusse Prantsusmaast ja Inglismaast.

Ühinenud Doonau provintsidest — Moldaaviast ja Valahhiast, kes kuni XIX sajandi keskpaigani kuulusid Türgi koosseisu, moodustati Venemaa toetusel iseseisev Rumeenia riik.

Venemaa toetusel saavutasid serblased, kes varem sõltusid Türgist, tegeliku iseseisvuse. 60-ndatel aastatel viidi viimane türgi garnison Serbiast välja.

Venemaa lüüasaamine oli tõukeks 60-ndate aastate reformidele, mis olid päevakorda kerkinud Venemaa sisemise arenguga.

§ 49. INGLISMAA XIX SAJANDI 50.—60-ndatel AASTATEL.

Majanduslik tõus Euroopas 50-ndatel aastatel.

XIX sajandi 50-ndatel aastatel võis Euroopas märgata tööstuse tõusu. Kiiresti arenes suurtööstus. Kapitalism tungis üha rohkem Euroopa mandri maade põllumajandusse, kus toimus talurahva üha

suurem kihistumine. Tuhanded laevad, millest paljud olid juba aurulaevad, sõitsid asumaade vahet. Kasvas raudteevõrk. Tööstuse uus tõus kapitalismi tingimustes viis uue kriisini.

1857.—1859. aasta kriis.

1857. aastal puhkes esimene ülemaailmne majanduskriis. Alanud Ameerika Ühendriikides, kandus kriis kohe ka Inglismaale ja seejärel teistesse Euroopa riikidesse.

Kriisi algusele Ameerika Ühendriikides kaasnesid massilised pankade ning finants- ja tööstuskompaniide krahhid. 1857. aastal suleti 4900 ettevõtet.

Kaupade hinnad langesid järsult. Turul saabus seisak. Massiliselt suleti ettevõtteid. 1858. aastal suurenes Inglismaal tööpuudus 1853. aastaga võrreldes rohkem kui seitsmekordselt. Suurenes veel töötavate tööliste ekspluateerimine.

Prantsusmaal kaasnes kriisile terve rea väikeettevõtete krahh, mille tagajärjeks oli tööstusettevõtete intensiivsem suurendamine, kapitali kontsentreerumine ja tööpuuduse tunduv kasv.

1857.—1859. aasta kriis soodustas töölisliikumise tõusu Euroopa eesrindlikes maades ja Ameerikas.

Inglismaa — «maailma töökoda». Teine parlamendireform.

XIX sajandi keskel oli Inglismaa esikohal maailma tööstusriikide hulgas. Selleks ajaks oli Inglise puuvillatööstuses 30 miljonit mehhaanilist värtnat — kuus korda rohkem kui Prantsus-

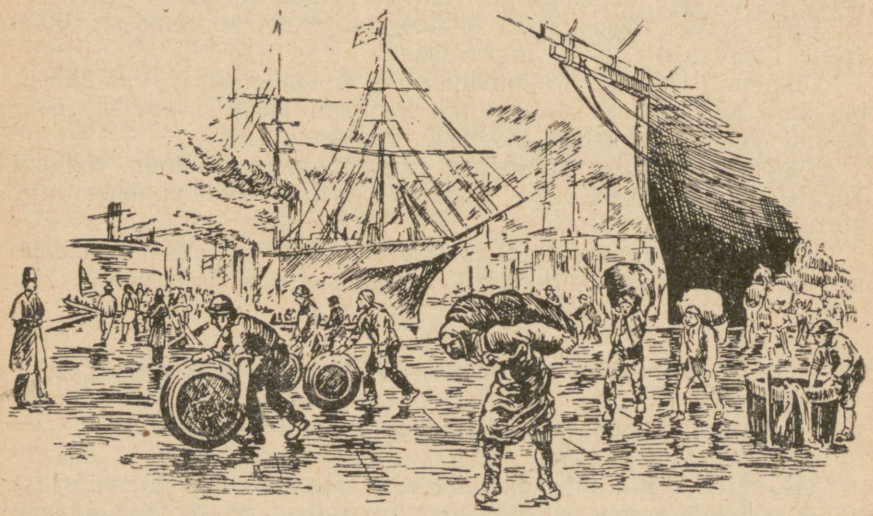

Laadimistöölised Inglise sadamas.

Tööliste miiting Hyde Park'is (Londonis), kus nõuti valimisreformi.

maal või Ameerika Ühendriikides. Linnaelanike arv Inglismaal tõusis 1870. aastaks 66%-le.

Selle aja Inglismaad nimetati «maailma töökojaks». Tema kaubad tungisid kõige kaugemaisse maadesse, maailma kaugemaisse kolkaisse.

Parlamentlik kord, mille ajal Inglismaal oli võimul maa-aristokraatia ja kodanluse ladvik, vastas kodanluse huvidele. Inglismaal valitses kordamööda toryde ja whigide partei. Whigid olid rikaste maaomanike ja finantskodanluse parteiks. Sellesse parteisse kuulusid ka suurtöösturid. Toryde parteis olid juhtival kohal lordid, keda toetasid kesk- ja väikemõisnikud.

Kartes töölisliikumist, loobus inglise kodanlus võitlusest toryde ja whigide aristokraatlike parteide vastu. Kodanlus leppis maaomanike ja kaubandusliku aristokraatia ülemvõimuga ning eelistas endiselt tegutseda whigide ja toryde kaudu. Inglismaal valitses aristokraatia kodanluse eest.

XIX sajandi keskpaiku kaotati tervelt kakssada aastat kehtinud «Navigatsiooniakt», lubati masinate väljavedu Inglismaalt, kaotati peaaegu kõik tollimaksud Inglismaale sisseveetavatelt kaupadelt. Sealjuures jälgis valitsus teraselt, et maad, kelledega Inglismaa peab kaubavahetust, samuti alandaksid tariife. Omades maailma kõige mehhaniseeritumat tööstust, võisid inglased toota odavamaid kaupu ja teiste maadega konkureerida ilma kaitsetollidetagi.

Kui mõned riigid keeldusid inglise kaupu sisse laskmast soodustatud tingimustel, siis Inglise valitsus, tegutsedes oma kodanluse huvides, avaldas majandusliku survet või saatis sõjalaevastiku ja sõjaväe ning taotles jõuga soodustusi Inglise kaubandusele.

Loodusteaduse arenemine. Ch. Darwin.

Tehnika arenemine ja põllumajanduse edusammud olid seotud teaduslike avastustega. Suuri edusamme tegi loodusteadus, loodusnähtuste uurimine. Mikroskoobi leiutamine hollandlase Löwenhoeki poolt XVII sajandil pani aluse bakterite uurimisele. XVIII sajandi lõpul avastas inglane Jenner, et kui lüpsja nakatus lehmast rõugetesse, siis pärast seda ei nakatu ta üldse rõugetesse inimestelt. Teinud kindlaks, et rõugetesse haigestumine toimub bakteritega nakatumise teel, pani Jenner ette kasutusele võtta rõugete kaitsesüstimine vaktsiini näol. Seda vaktsineerimist hakati laialdaselt rakendama ning see on päästnud ja päästab surmast paljusid miljoneid inimesi kõigis maades. 1842. aastal inglise teadlane Joule ja saksa teadlane Meyer, arendades suure vene teadlase Lomonossovi avastusi, arvutasid üheaegselt välja, millisel hulgal läheb energiat ühest liigist teise (näiteks kütuse põletamisest saadav soojus aurumasina mehhaaniliseks tööks). Nende arvutused kinnitasid, et energia ei kao ega ilmu uuesti, vaid läheb ühest liigist teise (energia jäävuse seadus).

Charles Darwin.

Samadel aastatel avastati taimede arenemise ja loomsete kudede elu saladus. Tõestati, et taimsete ja loomsete kudede arenemine on rakkude arenemine ja paljunemine (jagunemine). 1859. aastal avaldati Inglismaal kuulsa teadlase Charles Darwini põhjapanev töö «Liikide tekkimine loodusliku valiku teel», mis lükkas ümber vanad ettekujutused looma- ja taimeliikide liikumatusest, muutumatusest ning andis löögi religioossele ebausule.

Engels kirjutas kolmest suurest avastusest (energia jäävuse seaduse ja raku avastamine ning Darwini õpetus) loodusteaduse valdkonnas: «... kõik see eriline, mida peeti igaveseks, osutus üleminevaks, tõestati, et kogu loodus liigub igaveses voolus ja ringkäigus». [1]

[1] Ф. Энгельс, Диалектика природы, 1952, стр. 11.

Charles Dickens.

Inglismaal XIX sajandil toimunud suured muudatused kajastusid Charles Dickensi (1812—1870) teostes.

Kui Dickens oli veel laps, laostus ta isa ja sattus võlavanglasse. Dickens oli sunnitud asuma tööle vabrikusse, kus ta pakkis saapamäärdekarpe. Dickens tundis isiklike kogemuste kaudu puudust ja ekspluateerimist vabrikus. Kui ta suureks kasvas, õnnestus tal hakata reporteriks. Ajalehe juures töötades kirjutas ta romaani «Pickwick-klubi järelejäänud paberid», mis tõi talle kohe kuulsuse. Üheks peategelaseks selles romaanis on inimene rahva hulgast — Pickwicki teener Samuel Weller. Welleri leidlikkus ja loomulik mõistus võidavad kohe lugeja sümpaatia.

Dickens, samuti kui Balzac, oli realist. Ta püüdis näidata elu iseloomulikke, tüüpilisi jooni. Dickens astus kirjandusse tšartistliku liikumise tormisel ajajärgul. Ta kirjeldas Londoni mülgaste kohutavat viletsust, näitas, kuidas «töömajades» vaesed surid aeglast näljasurma. Inglise kodanlikust kohtust kirjutas Dickens, et see kutsub esile põlguse, tülgastuse ja õuduse. Viibinud Ameerika Ühendriikides, paljastas Dickens nördimusega raha võimu sellel maal ning orjade ebainimlikku ekspluateerimist.

1850-ndate aastate reaktsiooni perioodil kujutas Dickens üha sagedamini inglise elu varjukülgi, inglise kooli julmi tavasid («David Copperfield», «Nickleby elu ja seiklused»). Dickens hakkas maalima aplaid kapitaliste, kõlbeliselt värdjaid, vigaseid («Külm kodu»). Kuna Dickens oli aga revolutsioonilise võitluse vastane, siis ei näinud ta ka teed kapitalismi-ajastule omase viletsuse hävitamiseks.

§ 50. INGLISE ASUMAAD. RAHVAÜLESTÕUS INDIAS AASTAIL 1857—1859.

Inglise asumaad.

Inglismaa vallutas palju asumaid ja kohtles äärmiselt julmalt nende elanikkonda. Austraalias ja Kanadas hävitasid inglastest kolonisaatorid barbaarselt põliselanikkonna. Kohalikust elanikkonnast ellujäänud tõrjuti siserajoonidesse. Liites asumaid Briti impeeriumiga, kuulutasid inglased kogu maa Inglise valitsusele kuuluvaks. Tasmaaniast (suur saar Austraalia lähedal) asundati 1850. aastal viimased sajad ellujäänud põliselanikest viljatuile naabersaarekestele. Möödus ainult 10 aastat, ja neil saartel suri viimane mees põliselanike hulgast. Aasta hiljem suri viimane naine.

Uus-Meremaal katsus kohalik elanikkond (maoorid) maade haaramisele vastu panna. Siis saatsid inglased sinna 20 tuhande mehelise armee, kes kolm aastat järjest maoore hävitas. Lühikese ajaga vähenes maooride arv 80 tuhandelt 30 tuhandele inimesele. Nendesse asumaadesse, kus kohalik elanikkond kiiresti hävis, voolas suurel hulgal ümberasujaid Inglismaalt. Neis väljasureva põlisrahvastikuga asumaades kasvas kiiresti valge elanikkond. Need asumaad tarbisid palju inglise kaupu.

Valge rahvastikuga asumaad võitsid endale pika võitluse tulemusel teatava iseseisvuse. Neis kujunes kiiresti kapitalistlik põllumajandus. Nii haarasid Austraalias maa enda kätte suur-lamba-

kasvatajad, kes pidasid kümneid tuhandeid lambaid. Kanadas, kus oli palju metsi, palkasid ettevõtjad töölisi ja raiusid metsa müügiks. Seal tekkisid ka suured teraviljamajandid. Kapitalistliku põllumajanduse kõrval hakkas arenema ka kapitalistlik suurtööstus.

India.

Kõige suuremaid sissetulekuid sai inglise kodanlus India röövimisest.

Vallutanud India, maksustasid inglased selle elanikkonna raskete maksudega.

Kui inglased vallutasid India, leidsid nad endale kasulikuma olevat kohalikku elanikkonda mitte hävitada nagu Ameerikas või Austraalias, vaid riisuda seda ja maksustada raskete maksudega.

Indias valitses feodaalkord. Maa oli killustatud vürstiriikideks, mida juhtisid oma vürstid, kes allusid inglastele, ja briti provintsideks, kus kogu võim kuulus vahetult inglastele. Inglased said Indiast tohutuid summasid talupoegade riisumisest, kogudes neilt üle jõu käivaid makse. Saja aasta jooksul, XVIII sajandi keskpaigast kuni XIX sajandi keskpaigani, pumpas inglise kodanlus Indiast välja mitte vähem kui 12 miljardit kuldrubla. K. Marx kirjutas: «Indiast Inglismaale voolanud rikkused... olid omandatud mitte niivõrd suhteliselt vähese kaubavahetuse teel, kuivõrd territooriumi otsese ekspluateerimise ja tohutute rikkuste haaramise teel, mis seejärel saadeti Inglismaale.» [1]

XIX sajandil ujutatakse India üle inglise vabrikutes toodetud odava riidega. Indiasse tulvanud inglise kaupade voolu laostav mõju oli kohutav oma tagajärgedelt. Miljonid kangrud, kes töötasid kogukonna heaks, suutmata vastu panna konkurentsile Inglise vabrikutega, surid nälga. India kogukond lagunes. Käsitööndusliku tööstuse õitsev rajoon Bengaalia tühjenes inimestest.

«India tasandikud valendavad puuvillakangrute luudest,» kirjutas oma ettekandes valitsusele Inglise kindralkuberner. Inglased rõhusid ja laostasid talupoegi maksudega, kuid ei hoolitsenud niisutusseadmete korrashoiu eest, ilma milleta enamikus kohtades Indias maaharimine oli võimatu. Niisutuse langusega sagenesid nälja perioodid. Miljoneid talupoegi suri nälga, koolerasse ja katku.

XIX sajandi keskpaiku liitsid inglased oma valduste külge India suured kesk- ja põhja-alad, mis enne allusid radžadele (feodaalsetele väikevürstidele). Talupoegade rõhumine tugevnes veelgi.

1857. aastal inglased, hukutanud tuhandeid india töölisi, rajasid Indias esimese raudteeliini ja püstitasid selleks ajaks üle 6000 kilomeetri telegraafiliine.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. IX, стр. 359.

Rahvaülestõus Indias aastail 1857—1859.

1857. aastal algas India iidse pealinna Delhi lähedal s i p o i d e ülestõus (sõna «sipoi» tähendab sõdurit, võitlejat). Sipoideks nimetati Ida-India kompanii india vägesid, kes olid inglise ohvitseride juhtimise all. Neil olid suurtükid ja uued püssid. Üles tõusis korraga 60 tuhat sipoid. Neid toetasid talupojad ja käsitöölised. Ülestõus haaras peaaegu kogu Põhja-India ja osa keskalasid. Inglaste olukord muutus ohtlikuks: pärismaalastest sõjavägesid oli peaaegu 10 korda rohkem kui Inglise omi. Mõned india vürstikesed, kes olid hiljuti enne seda pidanud inglastele

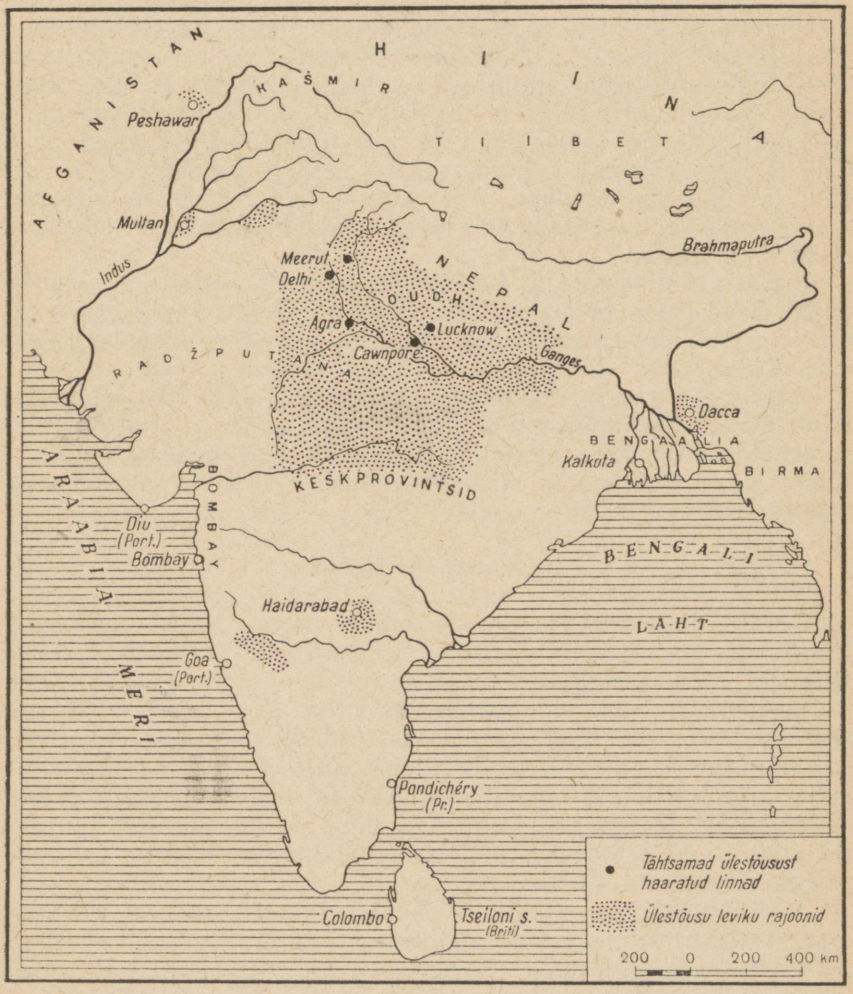

Rahvaülestõus Indias a. 1857—1859 (sipoide ülestõus).

loovutama oma maad ja troonid, ühinesid ülestõusuga. Kuid enamus feodaale, ehmunud ähvardavast rahvaliikumisest, hakkas veelgi südikamalt teenima inglise kolonisaatoreid.

Alles kaheaastase võitluse järel läks inglastel korda ülestõus maha suruda. Ülestõusu peamise keskuse — Delhi — piiramise ajal kaitsesid linnakehvikud ja käsitöölised visalt iga barrikaadi, iga tänavat, iga maja. Kuid tugev suurtükivägi, mille inglased paiskasid elevantidel Delhi juurde, otsustas võitluse tulemuse. Inglasi aitas üksmeele puudumine ülestõusnute hulgas. Feodaalid ning vürstid ei suutnud ega tahtnud juhtida rahva võitlust välismaiste orjastajate vastu ja reetsid rahva.

Surudes ülestõusu maha, sidusid inglased hindusid suurtükitorude ette ja kiskusid nad laskudega tükkideks. Pärast ülestõusu likvideerisid inglased Ida-India kompanii. Sellest ajast peale allus India mitte kompaniile, vaid vahetult Inglise valitsuse ametnikele. Kartes uut ülestõusu, teatasid inglased, et nad edaspidi ei võta ära valdusi feodaalidelt ja vürstidelt. Sellest ajast peale hakkas seegi vähene osa india vürste, kes oli inglaste vastu, neid «ihu ja hingega» teenima. Mis puutub talupoegadesse, siis ekspluateerisid neid endiselt vürstid, mõisnikud ja välismaised orjastajad — inglased.

Inglaste valitsemisajal Indias suri endiselt miljoneid talupoegi katku, koolerasse ja nälga. Rõhutud ja paljaksröövitud India arenemist pidurdas tugevalt inglise orjaike.

Suur vene revolutsiooniline demokraat Dobroljubov pühendas rahvaülestõusule Indias suurepärase artikli, milles ta avaldas tulist poolehoidu india rahvale, paljastas inglise orjastajaid ja näitas, et India rahvas alustas võitlust inglise kodanluse ikkest täieliku vabanemise eest.

Inglismaa ja Iirimaa.

Omades asumaid ja poolasumaid merede taga, väljaspool Euroopat, rõhus inglise kodanlus ka Inglismaa naabruses olevat Iirimaad, mis oli samuti asumaa seisundis.

Seejuures oli suurem osa iiri talupoegi mitte omanikud, vaid rentnikud. Peaaegu kõik maad Iirimaal olid ära võetud ja jagatud inglise aristokraatide — landlordide vahel. Juba iirlaste ülestõusu mahasurumisel XVIII sajandil vallutati Iirimaa põhjaosa — Ulster — lõplikult ja asustati inglaste ning šotlaste-protestantidega, mujale Iirimaale jäi aga põline katoliiklik elanikkond. Iiri talupoegade seisukord oli meeleheitlik.

Inglise lordid-maaomanikud kihutasid halastamatult talupoegi maatükkidelt minema sel ettekäändel, et nad ei maksvat korralikult renti. Määratu suur hulk iirlasi suri nälga või rändas Iirimaalt välja. 1841. aastal moodustas Iirimaa rahvastik 8 200 000 inimest, 20 aasta pärast aga ainult 5 500 000. Iirimaal kujunesid isegi eri-

lised nimetused kahe nälgimisviisi kohta: «pikaldane nälgimine» ja «kiire nälgimine». «Pikaldane nälgimine» oli iirlaste tavaline olukord, «kiire» jõudis kätte ikalduse puhul. Iirimaal hulkusid näljased inimesed maanteedel sihita ja lootuseta ringi. Nad korjasid seda, mis juhtus teel olema: taimede juuri, lõpnud koerte, hobuste ja eeslite liha. Sageli leiti teedelt laipu, mille magu oli täis rohtu.

Külakehvikud ja sulased tõusid korduvalt üles inglise maaomanike vastu. Talupoegade salgad, kes kandsid nimetust «valgejalad» (s. t. paljasjalgsed), tungisid mõisate kallale ning tapsid sageli mõisnikke ja mõisavalitsejaid. Need liikumised surus Inglise valitsus karmilt maha.

16. peatükk.

KODUSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS.

§ 51. AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. VÄLISPOLIITIKA JA SÕJAD.

Ameerika Ühendriigid pärast iseseisvussõda.

Iseseisvussõja tulemusel moodustas 13 endist Inglise asumaad esimese iseseisva riigi Põhja-Ameerikas — Ameerika Ühendriigid. Kuid majanduslikus suhtes sõltusid Ameerika Ühendriigid veel peaaegu sada aastat Euroopa enamarenenud tööstuslikest maadest.

Ameerikasse veeti Euroopast tööstustooteid, aga Ameerika Ühendriikidest veeti Inglismaale ja teistesse Euroopa tööstusmaadesse puuvilla — põhilist toorainet masina-tekstiilitööstuse jaoks. Seda puuvilla kasvatati orjade töövaevaga orjapidajate istandustes Ühendriikide lõunaosas. Ameerika Ühendriikide põhjaosas arenes kiiresti tööstus.

Tekstiilitööstuse tormiline kasv Inglismaal, Prantsusmaal, Venemaal, Preisimaal ja teistes Euroopa maades ning Ameerika Ühendriikide põhjaosas nõudis palju puuvilla. Selle hinnad tõusid kõrgeks. Puuvilla tootmine oli tulus isegi ebatootliku orjatöö abil. Orjapidajad haarasid enda kätte määratu suuri uusi maa-alasid Ameerika Ühendriikide edelaosas. Neid maid võttis ära Ameerika Ühendriikide valitsus, kus XIX sajandi esimesel poolel olid juhtival kohal orjapidajad.

Peaaegu kõik Ameerika Ühendriikide presidendid, alates XVIII sajandi iseseisvussõjast kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani, olid orjapidajad. Kodanlus loovutas riigiasjade juhtimise alandlikult orjapidajatele. Ameerika ärimehed-poliitikud võpatasid orjapidajate iga ähvarduse korral. Ameerika kodanlikud demokraadid andsid orjapidajatele järele kõigis tähtsates poliitilistes küsimustes.

Paberil valitses Ameerika Ühendriikides demokraatlik kord — rahvavõim.

Kuid Ameerika kodanlus ja orjapidajad kasutasid seda valelikku silti ainult varjuks. Kapitalistliku korra juures, kui vabrikud, tehased ja maa on kodanluse omanduses, ei ole olemas tõelist demokraatiat ja rahvahulkadel tuleb võidelda selle eest, et kasutada demokraatlikke institutsioone, näiteks parlamentlikku korda, oma huvides.

Rahvahulkade rõhumine kapitalistide poolt on äärmiselt raske ka kodanliku demokraatia ajal. Eriti raske oli ta Ameerika Ühendriikides, kus ekspluateeriti ebainimlikult mitte ainult palgatöölisi, vaid ka neegerorje.

Ameerika Ühendriikide vallutuslik välispoliitika ja röövsõjad.

Ameerika kodanlus ja orjapidajad mitte ainult rõhusid Ameerika Ühendriikide rahvahulki ja eriti «värvilist» elanikkonda, neegreid ja indiaanlasi, vaid püüdsid vallutada võimalikult rohkem võõraid maid ja eelkõige hakkasid hävitama indiaanlasi, et vallutada nende maad.

1803. aastal, kasutanud seda, et Prantsusmaa pidas pikaajalist sõda Inglismaaga, ostsid Ameerika Ühendriigid Napoleon I-lt määratu suure territooriumi Põhja-Ameerika keskosas — «Suure Louisiana», millega Ameerika Ühendriikide territoorium kasvas kahekordseks. Mõne sõja tulemusena aeti indiaanlased Louisianast välja.

Ameerika Ühendriikide poliitikategelased hellitasid Inglismaale kuuluva Kanada vallutamise plaane.

1812. aastal teatasid saadikutekoja silmapaistvad tegelased: «Kanada vallutamine on tervenisti meie kätes.» Nad nõudsid mitte ainult lõunas asuva Florida (kuulus Hispaaniale), vaid ka põhjas asuva Kanada (kuulus Inglismaale) ühendamist. Inglased aga, sõdides Prantsusmaaga, vallutasid Ameerika kaubalaevu lastiga, võtsid maha madrused ja panid nad oma sõjalaevadele.

1812. aastal kuulutasid Ameerika Ühendriigid sõja Inglismaale. See sõda kestis kaks aastat. Sõjategevus oli ameeriklastele äärmiselt ebaedukas. Inglased lõid neid ja vallutasid isegi Ameerika Ühendriikide pealinna Washingtoni, kusjuures nad põletasid barbaarselt ära kongressi raamatukogu (samal ajal kui Ameerika kindralid põgenesid ülepeakaela tõldades Washingtonist). Inglased põletasid maha ka Ameerika Ühendriikide presidendi maja. Pärast tulekahju ülesehitatud presidendimaja värviti üle valge värviga — siit pärineb ka nimetus «Valge Maja».

Venemaa vahendusel (kellega Ameerika Ühendriikide ettepanekul oli 1809. aastal kehtestatud diplomaatilised suhted) alustasid Ameerika Ühendriigid rahuläbirääkimisi Inglismaaga. Rahulepingu järgi säilitasid mõlemad pooled oma valdused.

Florida vallutamine.

1818. aastal tungis Ameerika kindral Jackson indiaanlaste jälitamise ettekäändel Florida poolsaarele, mis kuulus mahajäänud ja nõrgale Hispaaniale. Pärast seda jäid Ameerika Ühendriikide väed nende poolt vallutatud Floridasse, mis neil kergendas selle «ostmist» Hispaanialt tühise summa eest. Nüüd suunasid plantaatorid ja kodanlus oma pilgud Hispaaniale kuuluvale suurele Kuuba saarele.

Vallutuste agarad pooldajad läksid oma juttudega isegi selleni, et kogu Kuuba polevat midagi muud kui ainult liiv, mille on kokku uhtunud Mississipi vool, aga kuna Mississipi kuulub Ameerika Ühendriikidele, siis ka «tema poolt kokku-uhutud liiv» — Kuuba saar — peab olema Hispaanialt ära võetud.

Monroe doktriin [1].

XIX sajandi 20. aastateks oli Ameerikas mitte enam üks, vaid üle kahekümne iseseisva riigi, kuna endistest 1810. a. ülestõusnud Hispaania asumaadest moodustati sõltumatud riigid — vabariigid. Lõuna-Ameerikas lahkulõõnud suur Portugali asumaa Brasiilia muutus iseseisvaks Ameerika monarhiaks.

Ameerika Ühendriikides valitsenud kapitalistid ja plantaatorid püüdsid juhtiva seisundi poole Ameerika kahekümne riigi hulgas, kes olid saanud iseseisvaiks ja arenesid kapitalismi suunas. 1823. aastal Ameerika Ühendriikide president, suur orjapidaja Monroe, saatis kongressile läkituse, milles ta teatas, et Ameerika Ühendriigid ei luba kummaski Ameerikas, nii Põhja- kui Lõuna-Ameerikas, Euroopa riikide ükskõik milliste uute asumaade loomist. Sealjuures keeldus ta teatamast, et Ameerika Ühendriigid ise ei püüdle vallutuste poole. Monroe selle läkituse olemus formuleeritakse nii: «Ameerika ameeriklastele», s. o. kogu Ameerika — Ameerika Ühendriikide kodanlusele ja orjapidajatele.

Ameerika Ühendriikide valitsevad klassid teatasid selles doktriinis taotlusest õigusele otsustada mõlema Ameerika kontinendi saatust, milleks Ameerika Ühendriike, üht paljudest Ameerika riikidest, mitte keegi polnud volitanud.

Tehhase vallutamine ja sõda Mehhikoga.

1839. aastal loobus Vene tsaar Nikolai I Ameerika Ühendriikide survel ühest vene valdusest Põhja-Ameerikas. Vene valdus Kalifornias — Rossi koloonia, mis oli asutatud venelaste poolt Alaskas avastatud ja asustatud laialdaste vene valduste varustamiseks toiduainetega — müüdi Ameerika kodanikule Satterile. Varsti leiti selle endise vene valduse territooriumil Kalifornias tol ajal kõige rikkamad kullalademed maailmas.

1845. aastal vallutasid Ameerika Ühendriigid laialdase maa-ala Tehhase, mis juba varem oli Ameerika Ühendriikide orjapidajate sepitsuste tõttu lahku löönud Mehhikost. Jätkates vallutusi lõunas, tungisid Ameerika Ühendriigid järgmisel, 1846. aastal häbitult

[1] doktriin — õpetuse või teooria lühike esitus, selle põhimõtted.

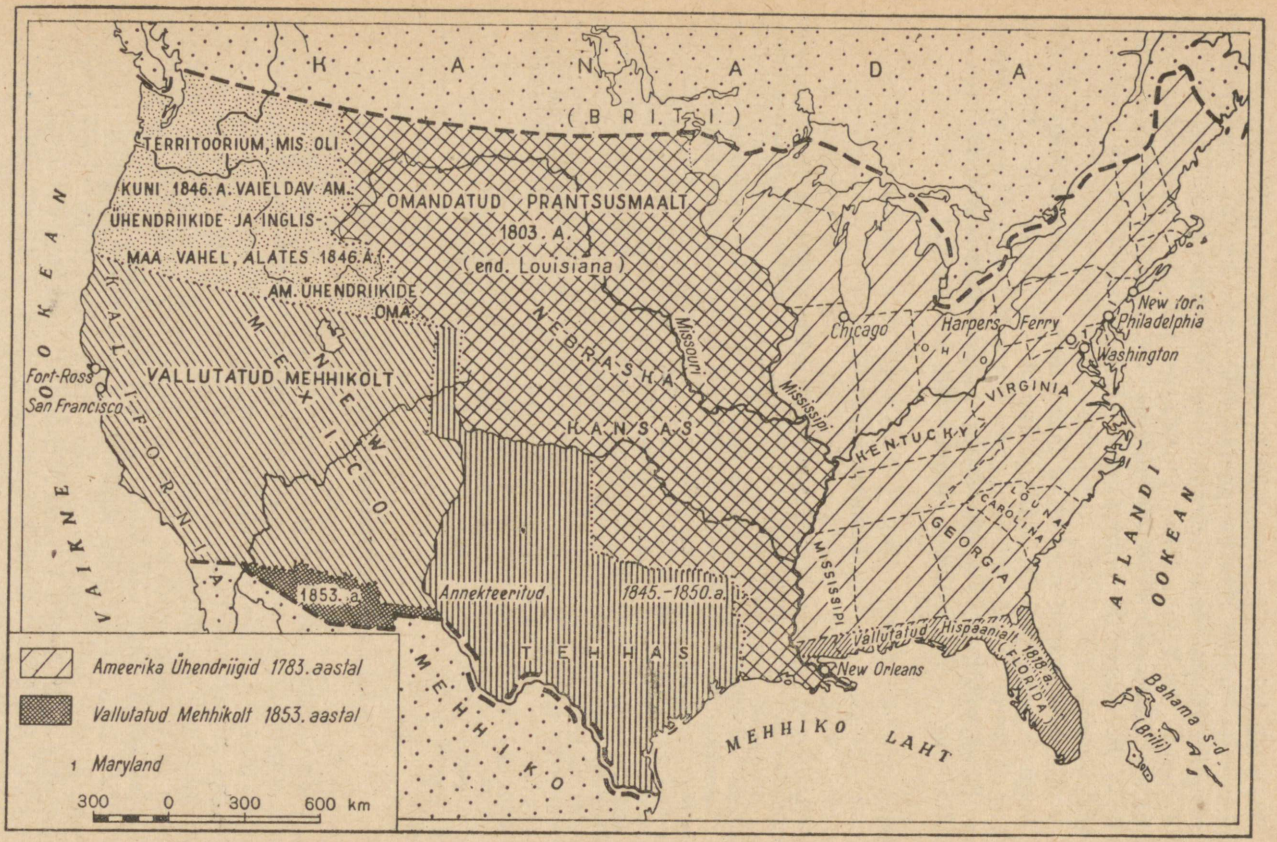

Ameerika Ühendriikide territoriaalne kasv XIX saj. algusest kuni 1861.—1865. a. kodusõjani.

kallale naabruses asuvale nõrgale Mehhikole ja pärast kaheaastast röövsõda vallutasid määratu suured maad — New Mexico ja Kalifornia.

Ameerika Ühendriikide vallutuspoliitika Vaiksel ookeanil ja Panama maakitsusel.

Juba XIX sajandil hakkasid Ameerika Ühendriigid ajama vallutuspoliitikat India ja Vaikses ookeanis. Kui inglased tungisid kallale Hiinale ja röövsõja tulemusena sõlmisid Hiinaga ebavõrdse lepingu, siis Ameerika Ühendriigid sõlmisid Hiinaga samasuguse lepingu, mis avas Hiina uksed tema paljaksriisumiseks ameeriklaste poolt.

Pärast seda saatsid Ameerika Ühendriigid laevastiku Jaapanisse ja sundisid teda kapituleeruma Ameerika aurufregattide suurtükkide ees ning sõlmima Ameerika Ühendriikidega ebavõrdse lepingu.

1846. aastal saatsid Ameerika Ühendriigid oma väed Kolumbia vabariigile kuuluvale Panama maakitsusele, kus nad kavatsesid ehitada kanali Atlandi ookeani ühendamiseks Vaikse ookeaniga.

Sajandi teisel poolel Ameerika Ühendriigid, võideldes selle ookeanidevahelise kanali jaoks territooriumi vallutamise eest, saatsid rohkem kui 50 korda oma laevastiku ja mere-jalaväe Kesk-Ameerikasse, kukutades ameeriklastele sobimatuid võime, pannes valitsusse oma käsilasi ja surudes maha rahva vastupanu Ameerika Ühendriikide interventsioonile.

§ 52. KAPITALISTLIKU EKSPLUATEERIMISE TUGEVNEMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES. ORJANDUSE LEVIMINE JA VÕITLUS SELLE VASTU.

Lääne asustamine.

Palju töölisi ja talupoegi saabus Põhja-Ameerikasse Euroopast. Talupoegade kiire laostumine Euroopas ja tööpuuduse kasv viisid selleni, et Euroopast suundusid Ameerikasse suured hulgad ümberasujaid, kes lootsid saada tööd või asuda elama «vabadel maadel». Alates 1787. aastast kuni XIX sajandi keskpaigani, rändas Euroopast Ameerikasse välja üle 5 miljoni inimese (1787.—1914. a. ligemale 35 miljonit).

Tööliste julm ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides paiskas üha uusi tööliste laineid kirdepoolsetest tööstuskeskustest indiaanlaste maadele, läände.

Läände liikus kaks kolonistide voolu: rikkad plantaatorid Lõunast oma orjadega, ning maatüki omandamisest ja oma majapidamise sisseseadmisest unistavad kehvikud põhjapoolsetest osariikidest. Toome kehvikute ühe sellise läände ümber-

asumise kirjelduse: «Mees heitis rihma üle õla ja tiris vankrit aisade vahel, poeg aitas isa. Naine istus vankril, ent vanaeit kõndis, kandes püssi ja tirides enda järel lehma.»

Lõunas vallutasid maid relvastatud plantaatorite bandid, kes ei lasknud farmeritel maad omandada. Farmerid nõudsid Lääne maade tasuta väljajagamist väikeste maatükkidena.

Kehvikud, kel ei olnud raha maa ostmiseks, haarasid maatükke omal algatusel.

Orjandus Põhja-Ameerika lõuna-osariikide istandustes.

Lõuna-osariikides, kus oli palju viljakat maad, oli tulus rajada laialdasi puuvillaistandusi, mida hariti neegerorjade tööga. Vabrikutööstus ei arenenud siin peaaegu üldse. Puuvillaistandused,

Neegerorjade oksjon.

kus kurnati raske tööga neegerorje, laienesid, võttes enda alla uusi maid läänes.

Kui plantaatorid vajasid neegreid, võisid nad neid osta nagu loomi või mistahes asja. Ajalehed olid täis niisuguseid kuulutusi: «Müüa suurepärased neegrid: noor naine, kes oskab keeta, pesta, triikida, ja ta neli last — 12-aastane poiss, 9-aastane poiss, 5-aastane tüdruk, kes oskab õmmelda, ja 4-aastane tüdruk.»

Orje anti ka rendile — nad töötasid raudteede ehitusel, laadijatena sadamates jne., kusjuures suur osa nende töötasust saadeti nende peremeestele.

Orjapidajad kohtlesid orje väga toorelt. Orje peeti ahelais, karistati piitsaga. Tavaliselt juba 8—10-aastase töötamise järel istanduses ori suri.

Orjad võitlesid oma vabanemise eest ja tõusid korduvalt üles. Eriti suur oli ülestõus Virginias 1831. aastal, mida juhtis Nat Tar-

ner. Tarner oli osav meister — ta oskas valmistada paberit, püssirohtu, keraamilisi tooteid. Ta seadis endale eesmärgiks vabastada neegerorjad ja alustada ülestõusu. Ülestõusnud läksid kirveste ja vikatitega, tapsid plantaatoreid ja vabastasid neegreid. Kuid olles organiseerimata ja omamata tegevusprogrammi, said neegrid paratamatult kaotuse osaliseks. Nat Tarner koos kahekümne teise orjaga hukati.

Maha surunud ülestõusu, pidasid orjapidajate salgad ja nende teenrid koertega jahti põgenenud neegrite peale ja tapsid teele ettejäänuid. Kaks valitsusvägede kindralit võtsid osa arveteõiendamisest neegritega. Neegreid lasti maha, nende pead aeti teivaste otsa orjade hirmutamiseks.

Tööliste ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides. Töölisliikumine.

Sel ajal kui Ameerika Ühendriikide lõunaosas arenes orjandus, kasvas põhjaosas vabrikutööstus, eriti puuvillatööstus. 1860. aastaks oli Ühendriikide tööstuses ja transpordis 1 miljon 800 tuhat palgatöölist ja 800 tuhat töölist farmides.

1820. aastal poole kõigist töölistest tekstiilitööstuses moodustasid poisid ja tüdrukud. 9—10-aastased lapsed töötasid 12—13 tundi päevas. Laste ebainimlik ekspluateerimine Ameerikas oli suurem kui ükskõik millisel Euroopa maal.

20.—30-ndatel aastatel võeti mõnedes vabrikutes tööle ainult neid töölisi, kel oli vähemalt 5 last; kui tööline võttis oma lapse vabrikust ära ja andis ta kooli, siis isa vallandati. Enamus lapsi ei saanud koolis õppida ega osanud isegi oma nime kirjutada.

Üks ameerika ajakirjanik kirjutas 1818. aastal: «Külma talve ajal on elutingimused vanglates paremad paljude meie kehvikute elutingimustest, mis õhutabki neid kurjategijaiks muutuma, et sattuda vanglasse ja parandada sellega oma olukorda.»

XIX sajandi 20-ndatel aastatel toimusid Ameerika Ühendriikides arvukad vabrikutööliste streigid. Samasse aega kuuluvad katsed organiseerida esimesi töölisparteisid, mis aga varsti lagunesid.

Nat Tarner.

50-ndatel aastatel tekkisid Ameerika Ühendriikides esimesed marksistlikud organisatsioonid. Ameerika Ühendriikidesse asus elama «Kommunistide Liidu» liige, Saksa 1848. aasta revolutsioonist osavõtja, Marxi sõber W e i d e m e y e r. Kuid tema katsed luua massilist marksistlikku parteid ebaõnnestusid.

Abolitsionistid.

XIX sajandi 40-ndatel aastatel alustasid võitlust orjanduse vastu, mida tolle ajani pidasid peamiselt ainult neegrid, a b o l i t s i o n i s t i d[1] — orjanduse vastased: töölised, farmerid, eesrindlik kodanlus.

Abolitsionistid organiseerisid niinimetatud «maa-aluse raudtee», s. o. salaagentide aheliku (peamiselt farmeritest), kes andsid põgenenud orjadele peavarju ja saatsid neid ühest «jaamast» teiseni, Kanada piirini, kus, nagu teisteski Inglise valdustes, peeti alates 1833. aastast orjandust formaalselt kaotatuks.

Eriti kuulsaks sai oma kangelastegudega Harriet T u b m a n. Ta sündis orjana Marylandis ja põgenes orjusest Põhja. Kanadast tungis ta 19 korda salaja Lõunasse, et aidata neegritel põgeneda, ta saatis isiklikult Põhja ligemale 300 orja. Plantaatorid määrasid tema pea eest 40 tuhat dollarit tasu, kuid ta jätkas kartmatult orjuses vaevlevate õnnetute neegrite abistamist. Orjapidajad tapsid palju abolitsioniste. Kõige järjekindlamat võitlust orjanduse vastu pidasid Ameerika töölised-marksistid.

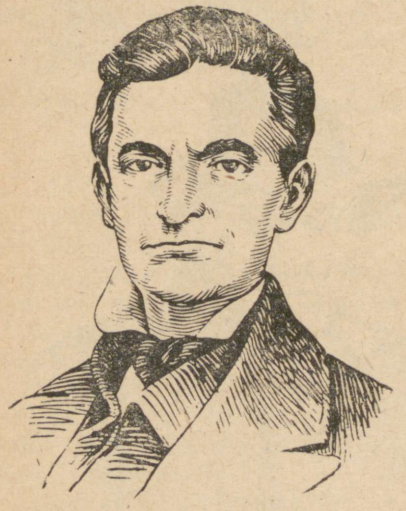

John Brown.

John Browni ülestõus.

1854.—1855. aastal toimus vastasustatud lääne-territooriumil — Kansases — relvastatud võitlus plantaatorite ja farmerite vahel. 1859. aastal algas relvastatud võitlus Kansase järel ka Virginias. Siin püüdis silmapaistev abolitsionist farmer John Brown alustada orjade ülestõusu. Brown tegi ettepaneku kindlustuda Alleghany mägedes ja laiendada siit neegrite ülestõusu. Pimedal vihmasel õhtul õnnestus Brownil vallutada valitsuse arsenal väikeses linnakeses Harpers Ferry's Virginia ja Mary-

[1] Sõna «abolitsionist» tuleneb inglise keele sõnast «abolish», mis tähendab kaotamist, hävitamist, antud juhul orjanduse hävitamist.

landi osariigi piiril. Browni kogu salk koosnes 23 mehest, kaasa arvatud tema ise, tema kolm poega ja kaks väimeest. Salgas oli 5 neegrit. Otsekohe saatis Brown mehi oma salgast, et naaberistandustest orje vabastada ja orjapidajaid võtta pantvangideks. Brownil ei õnnestunud alustada üldist ülestõusu. Järgmise päeva õhtuks saabusid pealinnast (Washingtonist) sõjaväed ja Browni salk purustati peaaegu täielikult. Raskesti haavatud Brown arreteeriti, toimetati kanderaamil kohtusse ja mõisteti Ameerika «demokraatliku» kohtu poolt poomissurma.

«Mina, John Brown, olen nüüd täiesti veendunud, et üksnes veri uhub ära selle patuse maa suure kuriteo,» kirjutas mehine Brown hukkamise eelõhtul orjanduse kohta.

Browni eeskuju kutsus esile rea orjade ülestõuse teistes kohtades. Nende ülestõusude puhul kirjutas Marx: «Minu arvates on käesoleva aja kõige suurematéks sündmusteks maailmas ühelt poolt Ameerika orjade liikumine, mis algas (John) Browni surmaga, ja teiselt poolt — orjade liikumine Venemaal.» [1] Marx mõtles seega pärisorjade ülestõuse.

§ 53. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Kodusõja põhjused.

Kodusõda oli tingitud kokkupõrkest eesrindliku tööstusliku Põhja ja mahajäänud orjandusliku Lõuna vahel. Seal, kus oli orjandus (orjandus oli aga kogu Lõunas, kogu maa poolel territooriumil), pidurdus põllumajanduse ja tööstuse arenemine. Orjad ei olnud huvitatud sellest, et hoolikalt maad harida. Lõunas hariti maad tavaliselt kõplaga, isegi atra kasutati harva. Istandustes toimus maa röövkasutamine, metsad raiuti maha.

Töölised ja farmerid võitlesid orjanduse vastu, kuna selle eksisteerimine halvendas nende elutingimusi. Farmerid nõudsid maade tasuta väljajagamist, plantaatorid-orjapidajad aga seisid sellele vastu. Kodanluse eesrindlikud ringkonnad olid orjanduse vastu, kuna orjanduslik Lõuna ei tarbinud peaaegu üldse tööstuskaupu ning orjanduse edasine säilitamine ähvardas kogu maad mahajäämisega, võrreldes teiste kapitalistlike maadega. Seega siis kodusõja peamiseks põhjuseks oli kokkupõrge kahe tootmissüsteemi vahel — orjanduse süsteemi ja palgatöö süsteemi vahel. Kuid kodanluse hulgas oli ka niisuguseid kihte, nagu näiteks Põhja tekstiilivabrikandid, kes kartsid Lõuna eemaldumist. See oleks endaga kaasa toonud nende vabrikute seismajäämise Lõuna puuvilla sisseveo lakkamise tõttu.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXII, стр. 474.

Vabariikliku partei moodustamine. Abraham Lincoln.

Juba Kansases toimuva võitluse perioodil, 1854. aastal, moodustus Ameerika Ühendriikides vabariiklik partei — tööstusliku kodanluse ja farmerite bloki (liidu) partei. Selle parteiga ühinesid ka töölised. Juhtivale kohale selles parteis asus kodanlus. Vabariiklik partei nõudis kõigi läänepoolsete maade avamist farmeritele tasuta ümberasumiseks ja orjanduse piiramist, seejärel ka selle kaotamist. Selle partei silmapaistvaks tegelaseks oli Abraham Lincoln.

Abraham Lincoln. *1864. a. foto järgi.*

Abraham L i n c o l n (1809—1865) sündis vaese farmeriasuniku perekonnas Kentuckys. Ta isa ei osanud isegi lugeda.

Rikas naaber, plantaatororjapidaja, ei sallinud Lincolnite perekonda sellepärast, et see sõbrutses neegritega, ning hakkas neid taga kiusama. Lincolni isal tuli farm müüa ja asuda teele läände, uutesse kohtadesse. Noor Abraham oli isa asendamatu abiline, väga hea tööline ja tunnustatud jõumees; kogu ümbruskonnas ei olnud inimest, kes oleks suutnud lüüa kirvest nii sügavale puusse kui Abraham.

Nooruses vahetas Lincoln palju elukutseid, töötades sellina poes ja parvetajana Mississipi parvedel. Võitnud ümbruskonna lugupidamise, valiti Lincoln postmeistriks. Oma uut ametit kasutas ta selleks, et valmistuda ette ja sooritada advokaadieksam. Seejärel valiti Lincoln kongressi liikmeks. Kogu maa jälgis pingelise tähelepanuga Lincolni kõnesid orjanduse pooldajate vastu.

Orjandusliku Lõuna mäss.

1860. aastal valiti vabariikliku partei kandidaat Lincoln presidendiks. Lincolni presidendiks valimisele vastasid orjapidajad mässuga. 1860. aasta lõpul teatas Lõuna-Carolina osariik, et ta lööb lahku unioonist, aga seejärel astusid unioonist välja ka teised orjanduslikud osariigid. Orjapidajad, kogunenud oma kongressile, moodustasid valitsuse ja valisid presidendiks suurplantaatori kolonel Davise.

«Meie uue valitsuse nurgakiviks on,» teatas mässajate kongressil K o n f ö d e r a t s i o o n i (nii nimetati lahkulöönud osa-

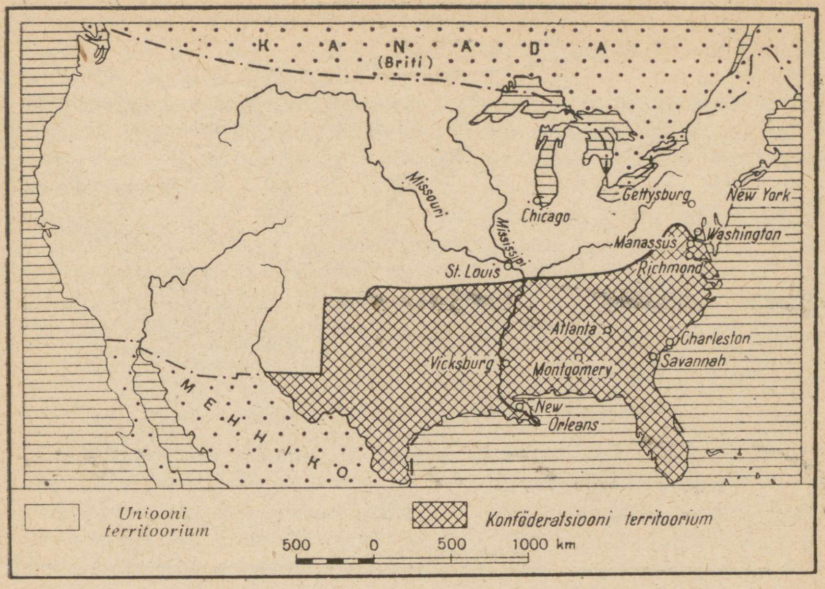

Unioon ja Konföderatsioon territoorium sõja algul.

riikide ühendust) asepresident, «sügav veendumus selles, et neeger ei ole võrdne valge inimesega, et orjus ... on neegrite normaalne seisund.» Lõuna-osariigid alustasid mässu inimest häbistava orjuse kaitseks.

Nüüd oli Põhja-Ameerikas kaks presidenti, kaks «Valget Maja», kaks kongressi ja kaks armeed, kuna lõunalaste kongressi üheks esimeseks sammuks oli otsus formeerida 100 tuhande meheline armee. 1861. aasta aprillis algas sõda Põhja ja Lõuna vahel.

Põhja ja Lõuna jõud. Sõja algus.

Põhja-osariikides oli arenenud tööstus, oli tihe raudteevõrk, siin elas 1860. aastal 25 miljonit inimest. Lõunas oli 9 miljonit elanikku, neist rohkem kui 3,5 miljonit orja. Tööstus oli siin erakordselt nõrk. Lõunalased-orjapidajad said aru, et nad ei suuda põhjalasi võita pikaldases võitluses. Nad lootsid välismaiste interventide — Inglismaa ja Prantsusmaa toetusele. Inglismaa ja Prantsusmaa kodanlus oleks tundnud rõõmu oma võistleja — Põhja tööstuslike osariikide — purustamisest ja Ameerika muutmisest oma asumaaks. Inglise valitsus oli valmis alustama interventsiooni (olidki juba saadetud väed Ühendriikide naabruses asuvasse Kanadasse). Kuid inglise töölised organiseerisid rea mõju-

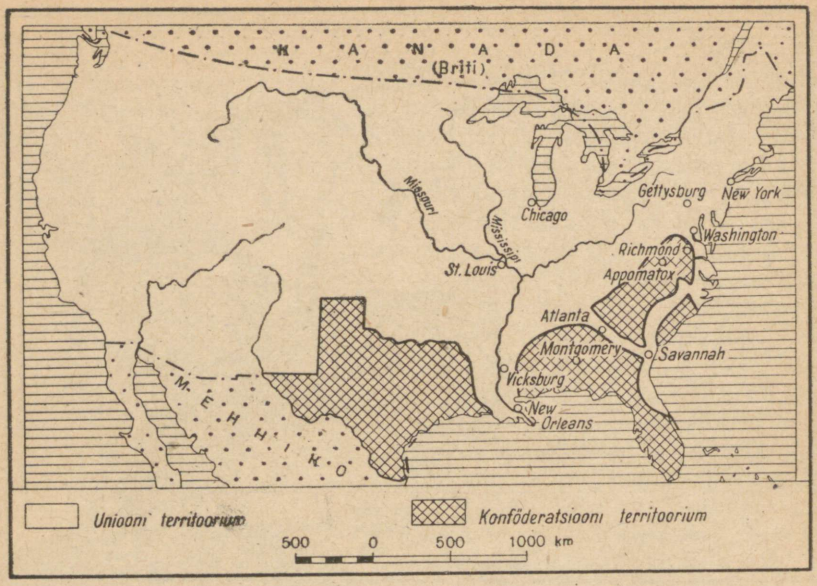

Uniooni ja Konföderatsiooni territoorium 1865. a.

kaid protestimiitinguid ja ajasid interventsiooni nurja. Jäänud üksi, ei julgenud Prantsusmaa välja astuda.

Kodusõja kõige suuremate lahingute ajal saatis Venemaa kaks eskaadrit Põhja-Ameerikasse, ühe Atlandi ookeani kaudu Kroonlinnast New Yorki, teise Kaug-Idast San Franciscosse. Nende Vene eskaadrite saabumine Ameerika Ühendriikidesse oli suureks toetuseks põhjalastele.

Lõunalased oleksid kahel korral peaaegu vallutanud Washingtoni, kuid põhjalastel õnnestus end kaitsta ja nad asusid teostama lõunalaste rõngana ümberhaaramise plaani («boamao ümberhaaramise» plaan). Marx ja Engels näitasid oma artiklites, et see plaan ei ole õnnestunud, et võidu saavutamiseks on vaja tungida sügavale vaenlase tagalasse ja lõigata ära raudteemagistraalid Georgia osariigis. Marx ja Engels arvasid, et põhjalaste võiduks on vaja üle minna revolutsioonilistele üritustele, kõigepealt aga kaotada orjus.

Põhja väejuhatus pidas sõda kõhklevalt, hoidudes suurtest pealetungi-operatsioonidest. Põhja töölised ja farmerid hakkasid sellise sõjapidamise vastu protesteerima. Kogu Ühendriikides, alates põhja-osariigist Maine'ist kuni kauge läänepoolse Kaliforniani, algasid rahva väljaastumised nõudmisega pidada otsustavalt sõda ja teha lõpp orjapidajate pooldajate propagandale, mida Põhjas tehti avalikult isegi ajalehtede kaudu.

Põhja kapitalistid ostsid Lõunast salakaubana puuvilla ja müüsid mässajatele relvi. Põhja kodanlus ei julgenud kaotada

orjust, kartes, et orjapidamisõiguse hävitamise järel algab Põhjas tööliste liikumine selle eest, et hävitada kapitalistide omandiõigus vabrikutele ja tehastele.

Kodusõja aastail, mil töölised sooritasid suurepäraseid kangelastegusid rinnetel, surus Ameerika Ühendriikide valitsus sõjaväe abil karmilt maha seppade, valajate ja teiste tööliste majanduslikke streike.

Ameerika rahval — töölistel ja farmeritel — tuli võidelda plantaatorite — Lõuna orjapidajate vastu ja samal ajal ka nende arvukate salajaste poolehoidjate vastu Põhja kodanluse hulgas. Lõunalaste salaagente hüüti «vaskussideks», kuna see mürgine madu, enne kui sööstab oma ohvri kallale ja seda hammustab, püüab end varjata.

Üleminek revolutsioonilisele sõjale.

Murrang sõjas saabus siis, kui Põhja valitsus läks rahva massiliste väljaastumiste survel üle otsustavatele sammudele. 1862. aastal kinnitas president Abraham Lincoln hulkade survel homesteadi [1] seaduse, s. o. seaduse maatükkide tasuta jagamise kohta Lääne määratu suurest mitteasustatud maade fondist kõigile, kes neid harida soovisid. Orjandus kaotati 1. jaanuarist 1863, kusjuures neegrid ei saanud maad. 186 tuhat neegrit, eilset orja, astus armeesse ja mereväkke, peale selle töötas mitukümmend tuhat neegrit kindlustuste ehitamisel.

Rassistlikult meelestatud ameerika kodanlus asetas neegrid ka sõjaväes ebavõrdsesse seisundisse — neile maksti vähem kui valgetele, lubati teenida ainult alamatel, sõdurikohtadel, aga laevastikus arvati isegi elatanud neegreid jungadeks, s. o. alaealiste-õpipoiste kohale.

Kuid neegrid võitlesid põhjalaste sõjaväes ennastsalgavalt ja kangelaslikult. Nii näiteks endine «maa-aluse raudtee konduktor» Harriet Tubman osutas

«Maa-aluse raudtee konduktor», hiljem põhjalaste luuraja Harriet Tubman.

[1] homestead — maatükk, mille 1862. aastast alates võis saada iga Ameerika Ühendriikide kodanik, kes ei võtnud osa mässust uniooni vastu. Homesteadi saamiseks tuli tasuda 10 dollarit tehingu registreerimise eest. Viie aasta pärast muutus homestead valdaja täielikuks omandiks.

põhjalaste sõjaväele hindamatuid teeneid — ta oli luuraja, tungis lõunalaste sügavasse tagalasse ja kogus väärtuslikke andmeid põhjalaste sõjaväe juhatuse jaoks.

Rahva nõudmiste survel võeti Põhjas kontrrevolutsionääride vastu tarvitusele otsustavad abinõud. Algas sõjaväe puhastamine kontrrevolutsioonilistest ja kahtlastest elementidest. Töölised organiseerisid tööstustööliste (trükitööliste, ehitustööliste) eri polgud ja roodud. Eri polgud moodustasid rahvuste järgi töölised-emigrandid. Töölispolgud valisid ise oma komandöre, kelle hulgas oli palju sotsialiste. Komandöride hulgas oli näiteks saksa kommunist, Marxi sõber Weidemeyer. Töölispolgud olid parimad polgud ja saavutasid otsustavaid võite rinnetel. Põhjalaste väed hakkasid võitlema entusiasmiga ja saavutasid võidu. Töölised ja farmerid läksid lahingusse lauluga:

Browni keha märjas mullas lamab,
kuid ta vaim meid lahingusse viib.

Sõja käigus hakkas ilmnema Põhja tunduv tööstuslik üleolek. Sõja käik sundis põhjalasi vastu võtma selle plaani, mille juba varem esitasid oma artiklites Marx ja Engels. 1864. aastal tungisid põhjalaste väed vastase tagalasse, vallutasid Georgia osariigi ja lõikasid läbi tähtsamad Lõuna raudteemagistraalid. 1865. aasta märtsiks vallutasid põhjalased peaaegu kogu Lõuna-Carolina ja liikusid põhja poole.

Põhja võit (kevad 1865).

Sel ajal kui põhjalaste väed tungisid sügavale vaenlase tagalasse, piiras põhjalaste ülemjuhataja Grant ümber Konföderatsiooni pealinna Richmondi. 1865. aasta aprillis vallutati Richmond ning mõne päeva pärast andis lõunalaste ülemjuhataja kindral Lee koos armee jäänustega end vangi. Grant ei hoolinud üldse vajalikest ettevaatusabinõudest. Ta jättis lõunalaste ohvitseridele relvad, nende armee aga laskis koju.

Lincolni tapmine (14. aprillil 1865).

Kogu Põhjas algasid kärarikkad pidustused võidu puhul. Unustati igasugune valvsus võidetud vaenlase suhtes. 14. aprillil, 5 päeva pärast Lee allaandmist, tapeti ameerika rahva ustav poeg Lincoln piduliku teatrietenduse ajal Washingtonis oma loožis.

Tema tappis üks näitleja, Lõuna orjapidajate palgasulane.

Võitluses võimu pärast, mis algas pärast Lincolni surma, võitis suurkodanlus, kes kehtestas oma diktatuuri.

Põhja-Ameerika kodusõja tähtsus.

Esimeseks põhjalaste võidu tulemuseks kodusõjas oli unioon i taastamine, kuid juba ilma plantaatorite-orjapidajate poliitilise ülekaalu säilitamiseta, Põhja suurkodanluse ülemvõimu all.

Lõuna-osariikide neegritele ei toonud kodusõda tõelist vabanemist. Istanduse-orjus, mis pidurdas kogu maa arenemist, kaotati, kuid orjusest vabastatud, aga maata jäänud neegrid olid sunnitud töötama oma endiste peremeeste põldudel sulastena või rentnike-pooleterameestena. Endine orjus asendati uue, kapitalistliku orjusega, mis oli ühendatud orjuse jäänustega, säilis rahvaste rassiline rõhumine.

Traagiliseks jäi indiaani hõimude saatus ka pärast kodusõda. Ameerika väed ajasid apatši suure hõimu Kaljumägede mäekitsusesse. Seal kaitsesid indiaanlased end 11 aastat kangelaslikult loomastunud ameerika vägede vastu. Halva kuulsuse võitsid endale oma julmustega indiaanlaste vastu kodusõja kindralid — Grant ja teised.

Põhja võit *muutis kapitalismi arenemise ja tööliste ekspluateerimise intensiivsemaks*, kuid tal oli suur tähtsus töölisliikumise arengule. Nüüd said töölised võidelda esmajoones mitte plantaatorite-orjapidajate vastu, vaid oma otsese vaenlase — kodanluse vastu. Kodusõja käigus algas kiire ametiühingu-organisatsioonide loomine, pärast sõja lõppu võitlesid töölised üksikutes osariikides kätte esimesed 8-tunnilise tööpäeva seadused. 1866. aastal organiseeriti Rahvuslik Töölisliit Silvis'ega eesotsas, kes oli astunud kirjavahetusse Marxiga.

Farmereile andis kodusõda *homesteadi seaduse ja kaotas Lääne maa-alade haaramise ohu orjapidajate poolt.* Ühes sellega *kiireneb pärast kodusõda farmerite kihistumine:* kiiresti eraldub kulaklus ja laostub farmerite põhimass, täiendades endi hulgast sulaste ridu. Farmerite põhimass koges kapitalistliku ekspluateerimise kõige halastamatumaid viletsusi. Homesteadi seadust kasutas laialdaselt kodanlus, kes ostis farmeritelt üles väikesi maatükke või sai altkäemaksu eest tohutuid maa-alasid homesteadi näol.

1861.—1865. aasta kodusõda oli niisuguseks kodanlikuks revolutsiooniks, millest võtsid suurel määral osa rahvahulgad, kes sundisid Lincolni valitsust teostama rida abinõusid oma huvides (homesteadi seadus, orjuse kaotamine). Kodusõja tulemusel, kasutanud ära tööliste ja farmerite relvastatud võitluse plantaatorite-orjapidajate vastu, tuli võimule suurkodanlus. Kuid tulnud võimule, astus kodanlus sobingusse endiste orjapidajatega, jättis neile maa ja andestas mässust osavõtjatele. Liidus Lõuna plantaatoritega surus kodanlus maha tööliste ja farmerite, nii valgete kui ka neegrite revolutsioonilisi väljaastumisi, tugevdas oma rõhumist rahvahulkade üle.

30—40 aastat pärast kodusõja lõppemist jõudsid Ühendriigid Inglismaast majanduslikus arengus ette ja muutusid esimeseks tööstusmaaks maailmas ning üheks suuremaks kiskjaks rahvusvahelisel areenil. Sõdade ja vallutuste teel laiendasid Ameerika Ühendriigid tunduvalt oma koloniaalvaldusi.

Kodusõda Ameerika Ühendriikides ja revolutsioonilised demokraadid Venemaal.

60-ndate aastate eesrindlikud demokraadid Venemaal jälgisid pingeliselt seda, kuidas arenes kodusõda Ameerika Ühendriikides. Ajakirjas «Sovremennik», millele tegi kaastööd Tšernõševski, samuti teistes ajakirjades avaldati palju artikleid Ameerika kohta, milles avaldati kaastunnet neegritele. Neis artikleis avaldati Ameerika kodusõja küsimuste arutamise näol mõistukõnelisi üleskutseid talurahvarevolutsiooniks Venemaal.

17. peatükk.

HIINA XVII—XIX SAJANDIL.

§ 54.

Feodaalkord Hiinas XVII—XIX sajandil.

1644. aastal toimus Hiinas suur rahvaülestõus, mille ajal talupojad vallutasid riigi pealinna Pekingi. Paljude mõisnike-feodaalide varandus konfiskeeriti. Siis reetsid hiina feodaalid oma rahva ja kutsusid appi nomaadid-mandžud. Mandžude ratsavägi tungis Hiinasse ja surus talurahvaülestõusu maha. Kuid feodaalid-mandžud ei lahkunud Hiinast ja haarasid võimu. Alates 1644. aastast (kuni 1912. aastani) valitses Hiinat võõramaine mandžu dünastia Tsing. Mandžu feodaalid haarasid enda kätte paremad künnimaad ning kogusid Hiina elanikkonnalt andameid ja makse.

Hiina keisri võim ei olnud millegagi piiratud. Keisrit nimetati «taevapojaks». Selle märgiks, et ta on päikese sarnane, riietus keiser üleni kollasesse. Kollast värvi riietus, vaibad ja sirmid olid lubatud ainult keisrile ja tema lähematele sugulastele. Mitte kellelgi teisel ei tohtinud olla isegi kollast niidikest riietes.

Hiinas valitsesid feodaalsuhted. Kuigi mõisnikel ei olnud oma künnimaad ja talupoegadelt üldiselt mõisategu ei nõutud, olid talupojad tegelikult mõisnike pärisorjad. Elanike nimekirjas võis talupoeg olla ainult sünnikoha järgi seal, kus asus tema sugukonna matmispaik. Talupoeg ei võinud ära minna külast, kus ta oli sündinud, järelikult ei saanud ta ära minna oma mõisniku juurest.

Talupojad, omamata maad, olid sunnitud rentima seda mõisnikult ja andsid talle selle eest 60—70 protsenti saagist. Talupoegade põhimassil ei olnud ka kariloomi. Maad harisid talupojad käsitsi, kõplaga või siis sahaga, rakendudes ise selle ette. Kogu elanikkonna täielikust õigusetusest hiina feodaalide ja ametnike ees annab tunnistust fakt, millest jutustas tuntud vene meremees Lisjanski, kes viibis Hiinas XIX sajandi algul oma ümbermaailma-

reisi ajal. Hiina ametnik — mandariin — nägi ühel kaupmehel kella, mis tol ajal oli Hiinas harulduseks. Mandariin pani käe kaupmehe taskusse, võttis sealt kella välja ja pani selle oma taskusse. Selle juures pidi kaupmees, kes südames needis mandariini, naeratama kõige armulisemal kombel ja alandlikult tänama ametnikku «au» eest, mida too talle osutas, võttes kella ära.

Eriti palju said kannatada feodaalriigi ametnike läbi talupojad. Valitsevad feodaalid-mandžud sundisid talupoegi vedama kroonukoormaid, parandama teid ja täitma teisi koormisi.

Talupojad surid sageli nälga. Tavaliseks asjaks oli, et talupojad müüsid oma lapsi orjusse. Hiina linnades oli tohutul hulgal kerjuseid, aga mereäärsetes linnades veetsid kehvikud sageli kogu oma elu paatides.

Hiinas arenesid käsitöö ja manufaktuur.

Hiinas oli suuri linnu, kuid need ei olnud tööstuskeskusteks nagu Euroopas. Nendes linnades, mis olid ümbritsetud kõrgete kivimüüridega, elasid valitsejad ja ametnikud ning asus sõjavägi. Linnades elasid ka mõisnikud, kes tavaliselt ei juhtinud oma majapidamist. Talupojad vedasid neile teorenti linna. Talupoegade ränk rõhumine mõisnike poolt ning vallutajate-nomaadide sissetungid Kesk-Aasiast, millede ajal niisutussüsteemid lagunesid, sageli aga hoopiski purustati, pidurdasid Hiina ja Korea arenemist.

Korea ajalugu on tihedalt seotud Hiina ajalooga. Feodaalne Korea oli vasallsõltuvuses Hiinast. Seal toimusid korduvad võimsad talupoegade ülestõusud. XVI sajandi lõpul tungisid jaapanlased Koreale kallale, kuid kohtasid vastupanu ning Hiina abiga aeti nad Koreast välja.

XVII sajandil kindlustus Hiina võim Tiibetis ja Mongoolias. Samal sajandil toimus Ida-Siberi kiire asustamine vene kasakatega. Vene saatkonnad külastasid korduvalt Hiinat. 1689. aastal sõlmisid Venemaa ja Hiina esimese lepingu, milles sõbralikult lahendati kaubavahetuse küsimused. See leping oli võrdõiguslik.

Alates suurte maadeavastuste ajast hakkasid Hiinasse tungima eurooplased, kes mitte niivõrd kauplesid, kuivõrd tegelesid röövimisega. 1757. aastal keelas Hiina valitsus eurooplastele sõidu Hiinasse, lubades üksnes hollandlastel kaubelda Kantonis. Maismaakaubandus Venemaaga jäi püsima. Hiinlased tahtsid pääseda kolonisaatorite sissetungimisest maale. Jaapanist aeti samuti kõik sinna tunginud eurooplased välja.

Hiina orjastamise algus kapitalistlike riikide poolt.

Kapitalismi arenemisele Euroopa maades ja Põhja-Ameerikas kaasnes kapitalistlike riikide sissetung Hiinasse. Seda alustasid inglased. 1839. aastal saatsid inglased Hiinasse laevastiku ja sõjaväed ning nõudsid maa avamist väliskaubandusele. Hiinlased otsustasid end kaitsta. Kolm aastat vältas sõda (niinimetatud

«oopiumisõda»), mille ajal inglise sõdurid hävitasid merelähedasi linnu, põletasid külasid, tapsid naisi, võtsid väikesi lapsi tääkide otsa. 1842. aastal inglased, vallutanud Šanghai ja Nankingi, sundisid mandžu dünastiat sõlmima lepingu, mis andis Hiina võitjatele röövida. Selle ebavõrdse lepingu järgi, mis rikkus jämedalt maa väärikust, kohustus Hiinas valitsenud mandžude feodaaldünastia maksustama sisseveetavaid kaupu mitte kõrgema kui 5%-se tollimaksuga ning avama kaubanduseks Kantoni ja veel neli sadamat. Nendes sadamates ei allunud välismaalased Hiina seadustele ja pidasid seal oma politseid. Nii algas Hiina orjastamine kapitalistide poolt. Vene kirjanik I. A. Gontšarov, kes XIX sajandi 50-ndatel aastatel käis Hiinas, kirjutas inglaste suhtumisest hiinlastesse: «Nad ei pea neid rahvaid inimesteks, vaid mingiteks tööloomadeks.» Kuid, erinevalt Indiast, oli Hiina orjastatud mitte üksnes Inglismaa poolt, vaid mitme kapitalistliku maa poolt korraga. 1844. aastal Ameerika Ühendriigid, kes olid juba mitu aastat pidanud oma sõja-merejõude Hiina vetes, ja Prantsusmaa, ähvardades sõjaga, nõudsid, et Hiina kirjutaks ka nendega alla samasugustele lepingutele. See nõue täideti Hiina feodaalse mandžude valitsuse poolt. Hiljem esitasid ka teised riigid samasugused nõudmised.

Seega hakkas Hiina XIX sajandi keskpaigast alates muutuma sõltuvaks maaks, kuigi teda peeti endiselt iseseisvaks riigiks. Hiina alanud orjastamine võõramaalaste poolt muutis hiina talupoegade olukorra veelgi raskemaks ja kiirendas nende üldise ülestõusu algust.

Euroopas masinatega toodetud odavate kaupade konkurents laostas hiina käsitöölisi, õõnestas Hiina manufaktuure. Hiina ketrajad ja kangrud hakkasid välja surema samuti kui puuvillakangrud Indias.

Välismaiste kapitalistide sissetung kutsus esile suure rahulolematuse ka hiina kaupmeeste hulgas, kuna see õõnestas nende kauplemist.

Talurahvasõda Hiinas aastail 1850—1864.

1850. aastal liitusid hiina talupoegade üksikud feodaalidevastased ülestõusud võimsaks talurahvaliikumiseks. Selle keskuseks sai Hiina peamise jõe — Jangtse org. Talupoegadega hakkasid ühinema linnakehvistu, käsitöölised, laadijad-kulid (mis tähendab «kibe jõud»), paadimehed ja poolpärisorjuslikud mäetöölised. See ülestõus sai «taipingide[1] ülestõusu» nimetuse.

Esialgu liitus ülestõusuga osa kaupmehi (lõunapoolsetest mereäärsetest rajoonidest) ja üksikud väikemõisnikud. Nad tahtsid kasutada rahvaülestõusu välismaise mandžude ikke kukutamiseks.

[1] Taipingid nimetasid oma riiki «Taiping tjangho». Need hiinakeelsed sõnad tähendavad: «Igavese õndsuse taevariik».

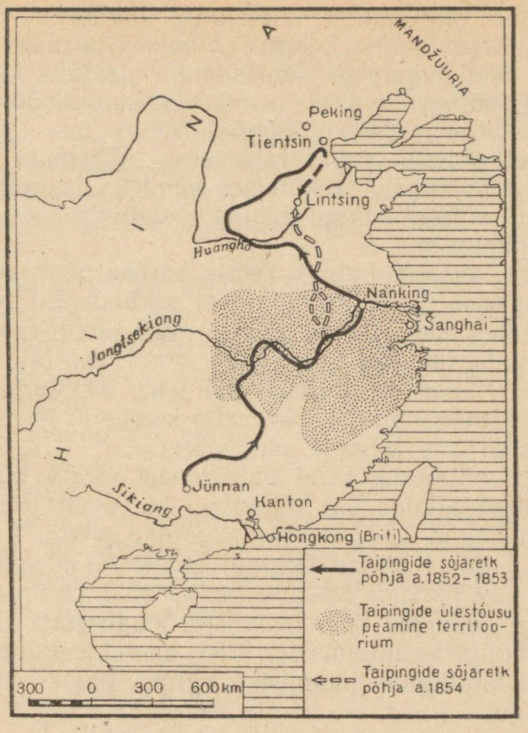

Taipingide ülestõus.

Taipingide lähenemisel liitusid talupojad nende armeega. Valitsuse sõdurid jooksid massiliselt üle taipingide poole. Taipingid olid relvastatud vibude ja nooltega, odadega, hellebardidega, tulelukupüssidega, samuti vananenud malmsuurtükkidega, mis nad olid ära võtnud keisrivägede käest. Leidus osavaid meistreid, kes tegid puust suurtükke, mis kannatasid välja mitu lasku enne seda, kui nende torud lõhkesid.

Ülestõusnud talupojad vallutasid Nankingi. Taipingid püüdsid lahendada maaküsimust. 1853. aastal andsid nad välja seaduse, milles öeldi: «Kogu maa jaotatakse sööjate arvu järgi, olenemata soost»; «Kõik Taevaaluse[1] põllud haritakse kõigi poolt Taevaaluses» (s. o. kinnitati õigus igaühel saada maad); «Kui on maa, haritakse seda koos; kui on toit, süüakse seda koos; kui on jook, juuakse seda koos; kui on raha, kulutatakse seda koos. Kõikjal peab olema võrdsus ega tohi olla inimest, kes ei ole toidetud ja soojas». Peamine maaseaduses oli maa konfiskeerimine mõisnikelt ja selle jaotamine talupoegade vahel.

Taipingid kaotasid piinamise ja kehtestasid avaliku kohtu. Feo-

[1] Nii nimetati Hiinat.

daalses Hiinas olid naised alandatud olukorras. Esmakordselt Hiina ajaloos kuulutasid taipingid, et naised ja mehed on võrdsed. Naistele anti maa jagamisel samasugune maatükk kui meestelegi. Sõjaväes organiseeriti väeosad, mis koosnesid üksnes naistest. Naistel lubati olla ametis riigiaparaadis.

Enne osteti Hiinas pruut raha eest, nägemata teda ennast. Pärast ostmist toimetati ta kinnises kandetoolis peigmehe majja, keda ta samuti polnud kunagi näinud. Taipingid keelasid ära pruutide ostmise-müümise.

Valitsevate klasside hulgas kehtis barbaarne komme: tütarlastel mähiti lapseeas jalad kinni, nii et varbad olid pööratud talla alla. Sel kombel sandistatud jalg ei kasvanud enam. Rikastest perekondadest pärinevatel tütarlastel sandistati jalgu sellepärast, et näidata, et rikkad ei tarvitse tööd teha. Taipingid, kuulutanud töö igaühe kohuseks, muutsid ära selle kombe ja keelasid karistuse ähvardusel tütarlaste jalgade sandistamise.

Tänu oma mitmesugustele sammudele rahva huvides leidsid taipingid toetust laialdastelt talurahva hulkadelt ja linnakehvikutelt. Kuid alustanud 1852. aastal sõjaretke põhja, tegid taipingid suure vea — nad ei läinud Pekingi peale, Mandžuuria riigi pealinna, mandžude jõudude keskuse peale, vaid jäid peatuma Hiina keskosas ning suunasid oma peamised jõupingutused Hiina vana pealinna Nankingi vallutamisele. 1853. aastal vallutasid nad Nankingi. See oli taipingide liikumise kõrgtipp. Peale seda algas selle liikumise langus.

Taipingid, saavutanud rea võite, rajasid uue monarhia: nad valisid keisriks ühe oma juhi — külaõpetaja Hung Sü-tsüangi. 1856. aastal algasid taipingide endi hulgas lahkhelid. Kaupmehed ja mõisnikud, kes esialgu olid liitunud ülestõusuga, ehmusid rahvaliikumise ähvardavast hoost ja astusid välja talurahva hulkade vastu. Eriti ei olnud nad rahul mõisnike maade konfiskeerimisega, samuti mõisnike ja rikaste riiete ning asjade andmisega kehviktalupoegadele. Taipingide revolutsioonilise osa juht, nende ülemjuhataja, söetöölise poeg päevatööline Jang Sü-tsing, tapeti koos mitme tuhande poolehoidjaga. Taipingide riik lagunes reaks omavahel vaenujalal olevateks piirkondadeks. Nüüd hakkas talupoegade vastu, kes olid enda kätte haaranud mõisnike maid, saatma karistussalku taipingide ladvik ise, kes pärast Jang Sü-tsingi ja tema poolehoidjate tapmist koosnes mõisnikest.

Revolutsiooni teisel etapil, alates 1856. aastast, etendas suurt osa kehviktalupoeg Li Sü-tšeng, kes talupoegade väesalkade eesotsas võitles feodaalide ja välismaiste interventide vastu.

Li Sü-tšengil, kes oli kinni võetud mandžu feodaalide poolt, löödi pea otsast maha ning ta keha raiuti tükkideks.

Välismaalased rikkusid sõnamurdlikult lubadust mittevahelesegamise kohta, nad aitasid mandžu dünastial ja hiina feodaalidel ülestõusu maha suruda.

Inglaste ja prantslaste interventsioon kiirendas taipingide langemist. Aastail 1856—1858 ja 1860. aastal pidasid inglased koos prantslastega Hiinas röövsõdu, eesmärgiga allutada endale Hiina riik ja keisrivalitsus. Saavutanud selle ja haaranud Hiina keisrilt rea privileege enda jaoks, ühinesid inglased ja prantslased temaga ning hiina feodaalidega selleks, et 1864. aastaks kõige julmemal kombel maha suruda taipingide ülestõus. Koos Prantsuse ja Inglise vägedega surusid rahvaliikumist Hiinas julmalt maha ka ameeriklased.

Vallutatud linnades tapsid intervendid kõik mehed, naised ja lapsed aga müüdi orjusse.

Hiina muutus üha sõltuvamaks maaks. Ajalugu näitas, et hiina feodaalid reetsid maa välismaalastele. Hiinat võis vabastada ainult rahvarevolutsioon.

Pärast 1864. aastat hajuvad väikesed taipingide salgad laiali mööda maad ja võtavad osa üksteisest lahus toimuvatest talurahvaliikumistest.

Taipingide ajal ei olnud Hiinas revolutsioonilist kodanlust ega proletariaati. Need klassid ei olnud veel välja kujunenud. Kuid talurahvas ei saa feodaalikkest vabaneda iseseisvalt, ilma juhtimiseta revolutsioonilise kodanluse või proletariaadi poolt.

18. peatükk.

ITAALIA ÜHENDAMINE.

§ 55. ÜHENDAMISE EELDUSED. RAHVALIIKUMISE KASV.

40.—50-ndate aastate ühendamisliikumine.

Aastail 1848—1849 toimus Itaalias revolutsioon. Itaalia linnade rahvahulgad, eesotsas revolutsioonilise kodanlusega, püüdsid välja ajada austerlasi Itaalia põhjaosast ja ühendada Itaalia riigid. Suuremates linnades — Roomas, Firenzes ja Veneetsias — moodustati vabariigid. Kuid itaalia väikekodanlikud revolutsionäärid ei suutnud liikumisse kaasa tõmmata talurahvast. Revolutsioon sai kaotuse osaliseks, Itaalia jäi kaheksaks riigiks killustatuks, kusjuures põhjaosa oli Austria keisririigi ikke all.

50-ndate aastate lõpul, kapitalismi arenemise tingimustes, tugevnes maal, eriti Itaalia põhjapoolsetes riikides, jälle liikumine ühinemise eest.

Itaalia ühendamine võis toimuda kahel teel: kas «altpoolt», rahvarevolutsiooni ja ühtse demokraatliku vabariigi moodustamise teel, või «ülaltpoolt», mõisnike ja kodanluse juhtimisel.

Cavour.

Itaalia ühendamise ajajärgul oli Sardiinia kuningriigi poliitiliseks juhiks krahv C a v o u r.

Cavour põlvnes rikkast mõisnikuperekonnast ja teenis noores eas Sardiinia õukonnas. Cavour rakendas oma mõisas põllumajanduse uusi meetodeid, tegeles viljakauplemisega, organiseeris kunstväetisevabriku ja oli Torino panga silmapaistvaks osanikuks.

Cavour leidis, et parem on anda konstitutsioon Inglise eeskujul, «kuni pole hilja». Ta kartis, et äärmuseni viidud rahvas kukutab monarhia. Kuid Cavour oli vabariigi vastane. Tema põhiliseks poliitiliseks ideeks oli Itaalia ühendamine Sardiinia monarhia juhtimisel, Prantsusmaa kaasabil. Kui algas Krimmi sõda, astus Piemonte[1] sõtta, mille eest ta sai Napoleon III-ndalt lubaduse toetada Itaalia ühendamist.

Napoleon III nõustus Piemonte'i abistama sugugi mitte omakasupüüdmatult. Tasuna oma abi eest nõudis ta Savoja, mille elanikkond koosnes enamikus prantslastest, andmist Prantsusmaale, samuti Nizzat — linna ja maa-ala puht itaalia rahvastikuga.

Prantslaste ja itaallaste sõda austerlaste vastu.

1859. aasta aprillis algas Sardiinia ja Prantsusmaa sõda Austria vastu. Prantsusmaa ja Sardiinia ühendatud armeed saavutasid juunis otsustavaid võite austerlaste üle. 1859. aasta kampaaniast Itaalia põhjaosas võttis oma vabatahtlikega samuti osa G a r i b a l d i, rahvakangelane, kes sai kuulsaks sõjas austerlaste vastu aastail 1848—1849. Teda kutsus Cavour selleks, et anda sõjale suuremat populaarsust.

Sõda Austriaga oli signaaliks ülestõusule Parma ja Modena hertsogiriikides, mis olid Austria ülemvõimu all.

Ülestõusnud hertsogiriigid ühinesid Toskaana järel Piemonte'iga. Nende valitsejad, kes olid võimul püsinud austria tääkide abil, põgenesid.

See asjaolu, et sõda hakkas võtma revolutsioonilist iseloomu, kohutas Napoleon III-ndat. Ta lõpetas sõja. 1859. aastal Prantsusmaa ja Austria vahel sõlmitud rahu kohaselt läks osa Lombardiast Sardiinia kuningriigile. Veneetsia aga jäi Austriale. Prantsusmaa väljus sõjast, täitmata lõpuni oma kohustust vabastada kõik Itaalia maakonnad Austria ikke alt. Kuid see ei takistanud Prantsusmaal saamast Savojat ja Nizzat.

1859. aasta sõja ajal avaldasid Marx ja Engels Euroopa ning

[1] Piemonte oli Sardiinia kuningriigi tähtsaim osa. Selle maakonna nime järgi kutsuti sageli kogu Sardiinia kuningriiki Piemonte'iks. Sardiinia kuningriigis ehk Piemonte'is valitses Savoja dünastia.

Ühendriikide ajalehtedes rea artikleid, milles nad paljastasid Napoleon III-nda reetliku osa.

Andes hinnangu olukorrale, mis kujunes Itaalias pärast 1859. aasta sõda, pidasid Marx ja Engels vältimatuks ühendamisliikumise uut tõusu. «... Asjasse võib vahele segada Itaalia revolutsioon ...»[1] kirjutas Marx. Lähem tulevik näitaski selle väite õigsust.

1860. aasta ülestõus Itaalia lõunaosas.

1860. aasta aprillis puhkes talurahva ülestõus Sitsiilias. Talupojad olid siin isiklikult vabad, kuid ei olnud maa omanikud ja rentisid maatükke suurmaaomanikelt (parunitelt). Talupojad tootsid kuulsat sitsiilia nisu ja kasvatasid suurepäraseid apelsine ning muid puuvilju, kuid ise toitsid end aasta läbi ainult ubadega, sest nad olid sunnitud peaaegu kogu sissetuleku ära andma parunitelemaaomanikele ja kuninglikele maksukogujatele. Saanud teada liikumisest Sitsiilias, hakkas Garibaldi formeerima väesalka Lõuna abistamiseks.

§ 56. SUUREMA OSA ITAALIA ÜHENDAMINE REVOLUTSIOONILISEL TEEL. ÜHENDAMISLIIKUMISE JUHTIMISE HAARAMINE SARDIINIA MÕISNIKE JA KODANLUSE POOLT.

Garibaldi «tuhat».

Kogunud väikese volontääride (vabatahtlike) armee, kokku veidi üle 1000 inimese (nad olid riietatud punastesse särkidesse — siit nimetus «t u h a t p u n a s ä r k i»), asus Garibaldi suure saladuskatte all oma ekspeditsiooniga kahel aurikul Genuast teele. Maabudes 11. mail **1860** Sitsiilia kõige läänepoolsemas punktis, võeti Garibaldi rahvahulkade poolt vastu kui Bourbon'ide türanniast vabastaja. Kõikjal voolas volontääre tema lipu alla. Kahe päeva jooksul oli Garibaldi salgaga ühinenud juba 4000 kohalikku talupoega. Ta liikus oma salgaga üle mägede põhja poole, C a l a t a f i m i linna suunas. Siin kohtas Garibaldi Napoli kuninga vägesid.

Hävitava tule all, ületades määratu suuri raskusi, ronisid Garibaldi volontäärid üles järsule mäeseljandikule Calatafimi lähistel ja saavutasid võidu kuninga vägede üle.

Selle kuulsa lahingu kohta kirjutas Garibaldi ise oma mälestustes: «Calatafimi! Kui mina, kes ma olen üle elanud 100 lahingut, laman surivoodil, siis meenutan sind uhke naeratusega, sest ma ei tunne lahingut, mis oleks kuulsam sinust. «Tuhat», tõeline rahva kaitsja, tormas kangelasliku surmapõlgusega ühelt positsioonilt teisele, türannia palgasõdurite vastu, kes hiilgasid kirju mundri ja õlapaeltega, ja ajas need põgenema. Kuidas võiksin

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XI, ч. 2, стр. 230.

ma unustada käputäit noormehi, kes, kartes, et mina saan haavata, ümbritsesid mind, hoidudes üksteise ligi, ja moodustasid läbipääsematu müüri.»

Kõige lähemaks tulemuseks Garibaldi võidule oli rahva ülestõus taganeva vaenlase vastu. Kõikjal kogunesid relvastatud salgad, kes ühinesid «tuhandega». Augustis seisis Garibaldi juba 25 tuhande ülestõusnu eesotsas ja purustas selle väega 150 tuhande mehelise Napoli Bourbon'ide armee. Garibaldi nimel oli Itaalia lõunaosa rahvahulkades selline populaarsus, et terved kuningavägede polgud hüüdsid «tuhandega» kohtumisel: «Viva Garibaldi!» («Elagu Garibaldi!») ja läksid rahvarevolutsiooni poole üle.

Garibaldi võit Itaalia lõunaosas.

Juhtides võidukat rahvarevolutsiooni, näitas Garibaldi end mehise ja andeka väejuhina. Engels seletas tema edu julge revolutsioonilise taktikaga ja sidemega ülestõusnud hulkadega. Garibaldi näitas, et ta suudab juhtida keerulisi ja raskeid sõjalisi operatsioone.

Garibaldi. *1864. a. foto järgi.*

Purustanud Napoli kuninga väed, sõitis Garibaldi Napolisse, tervitatuna rahvahulkade poolt.

Tegelikult olid Itaalia peamised maakonnad 1860. aasta sügiseks ühendatud rahvarevolutsiooni teel «altpoolt». *Kuid Itaalia revolutsiooniline ühendamine jäi lõpule viimata, kuigi selleks võimalus oli.*

1860. aasta septembris läks võim Napolis üle Garibaldile. Garibaldi toetuseks saabus Firenzest diviis, mille koosseisu kuulus 2000 võitlejat. Selle diviisi üheks vanemaks ohvitseriks oli vene teadlane-geograaf L. I. Metšnikov. Garibaldi isiklikult tegi Metšnikovile ülesandeks koostada plaanid ja kaardid oma armee jaoks. Metšnikov võttis samuti osa lahinguoperatsioonidest ja sai raskesti haavata lahingus Napoli kuninga vägede vastu. Peale Metšnikovi oli Garibaldi vägedes teisigi venelasi, samuti eskadron ungari husaare, pataljon prantsuse vabatahtlikke, rühm šotlasi, üks

polkovnik-araablane Egiptusest ja tohutu suure kasvuga allhovitser-neeger.

Pärast Napoli vallutamist oleks Garibaldi võinud, omades elanikkonna toetuse ja olles kehtestanud ja kindlustanud siin revolutsioonilis-demokraatliku diktatuuri, paisata vägesid Itaalia teistele aladele, et viia lõpule kogu maa ühendamine revolutsioonilisel teel. Kuid väikekodanlik revolutsionäär Garibaldi ei suutnud liikumisse kaasa tõmmata talurahva laiu hulki ja juhtida nende võitlust mõisnike vastu. Ta isegi ei kuulutanud välja vabariiki, ja kui Cavour nõudis, et Napoli tunnustaks Sardiinia kuninga Viktor Emmanueli võimu, näitas väikekodanlik poliitik Garibaldi üles itaalia rahva poliitiliste ülesannete mittemõistmist: ta nõustus sellega, samuti Napoli okupeerimisega Sardiinia vägede poolt. Pärast rahvahääletust, mis viidi läbi Piemonte'i valitsuse tugeva surve all (1860. aasta oktoobris), ühendati Lõuna-Itaalia Piemonte'iga.

Garibaldi pani ise diktaatori volitused maha ja andis võimu üle Viktor Emmanuelile, keda ta saatis pidulikul sissesõidul Napolisse (1860. aasta novembris). Garibaldi ratsutas Viktor Emmanueliga kõrvuti ja hüüdis: «Elagu kuningas!»

Pärast Napoli ja Sitsiilia ühendamist Piemonte'iga algasid Itaalia lõunaosas massilised talurahvaülestõusud mõisnike vastu. Piemonte'i väed surusid need ülestõusud karmilt maha, põletades maha terved külad. Mõned komandörid lasksid maha kõik talupojad, kes tabati relvaga. Üks itaalia kindral teatas oma käskkirjas: «Tule ja mõõgaga laastame need maakohad.»

Niiviisi tasus itaalia kodanlus neile talupoegadele, kes abistasid teda maa ühendamisel.

Itaalia kuningriigi moodustamine.

1861. aastal kuulutati Torinos Piemonte ühes temaga ühendatud aladega Itaalia kuningriigiks. Endise Piemonte'i asemel, mille elanikkond oli 5 miljonit inimest, valitses kuningas Viktor Emmanuel II nüüd 22 miljoni elanikuga kuningriigi üle.

1861. aastaks ei olnud veel kogu Itaalia ühendatud. Veneetsia oli endiselt Austria ikke all ning Roomas ja selle läheduses asuvas Paavstiriigis jäi püsima paavsti võim, kes, tõsi küll, kaotas kaks kolmandikku oma endistest valdustest. Paavst, toetudes Napoleon III-nda poolt saadetud Prantsuse vägedele, säilitas oma valduste ülejäänud osa ja, mis peaasi, Rooma.

Rooma paavsti võitlus teaduse ja sotsialismi vastu.

Katoliku kiriku pea, Rooma paavst, säilitanud osa endisest Paavstiriigist, oli ühtlasi selle väikese riigi valitseja. Rooma paavst hoidis meeleheitlikult kinni enda kui ilmaliku valitseja õigustest. Saanud Prantsusmaa, Austria ja teiste katoliiklike

maade reaktsionääride poolt toetust, tugevdas paavst eriliselt võitlust revolutsiooniliste liikumiste ja teaduse vastu.

Paavst Pius IX avaldas läkituse kõigi maade katoliiklastele, milles ta jonnakalt nõudis, et temal peab olema ilmalik võim. Sellele läkitusele lisas see pimedusejünger juurde tema vaatekohalt kahjulike õpetuste nimestiku. Paavst nimetas «hulluseks» revolutsioonilisi ja sotsialistlikke teooriaid ning loodusteaduse tähtsamaid võite. Ta mõistis hukka südametunnistusevabaduse, s. o. õiguse tunnustada üht või teist religiooni või seda üldse mitte tunnustada.

Veneetsia ühendamine.

1866. aastal, kui Preisimaa tungis kallale Austriale, ühines Itaalia valitsus Preisimaaga. Kasutati uuesti ära Garibaldi sõjaline andekus ja revolutsiooniline entusiasm. Garibaldi kogus volontääride korpuse ja võitles edukalt austerlaste vastu. Kuigi regulaarväed said selles sõjas ühe kaotuse teise järel, otsustati sõja lõpp sellega, et Preisi väed purustasid Austria ning viimane oli sunnitud rahulepingu sõlmimisel loovutama Veneetsia. Nüüd ühendati Veneetsia Itaaliaga (1866).

Ühendamata jäi ainult Paavstiriik.

Itaalia ühendamise lõpuleviimine.

Möödus veel neli aastat. 1870. aastal purustasid Preisi väed Prantsusmaa. Paavsti soosija Napoleon III tõugati troonilt. Selle kasutas ära Viktor Emmanuel ja 1870. aasta septembris, pärast väikest kokkupõrget, vallutasid kuninga väed Rooma. Kaheksast Itaalia riigist, mis varem ei olnud millegagi omavahel ühendatud, tekkis nüüd Itaalia kuningriik.

Itaalia ühendamine, mis oli alanud kui rahvaliikumine, viidi lõpule «ülaltpoolt», kodanluse ja mõisnike juhtimisel, kusjuures säilis monarhia.

19. peatükk.

SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

§ 57. SAKSAMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE. PREISI SÕJAD JA PÕHJA-SAKSA LIIDU MOODUSTAMINE.

Preisimaa riigikord pärast 1848. aasta revolutsiooni.

Rahvahulkade lüüasaamise tagajärjel 1848. aasta revolutsioonis jäi Saksamaa killustatuks. «1848. aastal,» tunnistas kunagi Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, «oleks meid äärepealt õlgadele pandud.» 50-ndail aastail oli seisukord teistsugune. Preisi

mõisnikud säilitasid riigivõimu enda käes ja tugevdasid rahva rõhumist. Kuid kartes revolutsiooni kordumist, säilitas kuningas Preisimaal konstitutsiooni, mis tagas mõisnike ülemvõimu.

Tööstuse arenemine.

Pärast 1848. aastat hakkas Preisimaal ja teistes Saksa riikides kiiresti arenema suurtööstus. Ühe aastakümne jooksul, nagu tähendas Marx, muutus Saksamaa põllumajanduslikust maast töötusmaaks.

Linnade kiirest kasvust annab tunnistust kas või tööliste arvu suurenemine Berliinis selle 10 aasta jooksul — 50 tuhandelt 180 tuhandele.

Veel rohkem kui 1848. aastal hakkas nüüd kapitalismi arenemist Saksamaal takistama tema poliitiline killustatus.

Saksamaa kogu elu põhiliseks küsimuseks oli küsimus sellest, kuidas toimub tema ühendamine: kas revolutsiooni teel, mida juhib proletariaat ja mis rajab ühendatud Saksamaal demokraatliku vabariigi, või sõdade teel Preisi kuninga ja preisi mõisnike juhtimisel. Teisel juhul asuksid preisi mõisnikud valitsevale seisukohale ühendatud Saksamaal, säilitaksid reaktsioonilise valitsemiskorra ja monarhistliku riigikorra.

1850. aasta talurahvareform. Kapitalismi areng põllumajanduses.

Tähtsaks küsimuseks, mis oli jäänud revolutsiooni poolt lahendamata, oli talurahvaküsimus. 1850. aasta seadusega kaotati tasuta paarkümmend talupoegade teisejärgulist koormist. Kuid kõik enamvähem tulutoovad feodaalkoormised, nende hulgas ka kõik teoorjuse liigid, pidid talupojad välja ostma.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist said preisi mõisnikud märkimisväärseid summasid talupoegade käest, kes oma koormisi ja maid vabaks ostsid. Kõrged viljahinnad 50-ndatel aastatel, seoses tööstuse ja linnade kiire kasvuga, kergendasid preisi mõisnikel üleminekut kapitalistlikule majapidamisele ühes palgatöö ja masinate kasutamisega. Vaesuva talurahva pikaldase ja piinarikka laostumise ning sulaste seisukorra pideva halvenemise üldisel taustal eraldus grossbauerite — kulakute kiht.

Preisi talurahva põhimassid laostusid pikkamisi. Nad olid määratud aastakümneiks piinavale orjusele ja ekspluateerimisele. Preisi mõisnikud asutasid isegi oma politsei ja võisid oma äranägemise järgi heita talupoegi vanglasse. Preisi riik aitas mõisnikel võidelda talupoegade ja sulaste vastu. 1854. aastal välja antud «Põllutööliste seadus» määras kindlaks vanglakaristuse põllutöölistele katse eest korraldada streike. Üksikuid talupoegade poolt mõisnikele avaldatava vastupanu juhtumeid esines sageli. Kuid ulatuslikumaid massilisi talurahvaülestõuse 50.—60-ndatel aastatel Saksamaal ei olnud.

Ettevalmistus sõjaks. Bismarck.

1861. aastal suri kuningas Friedrich Wilhem IV, kes viimaseil eluaastail oli idiootsusse langenud. Troon läks tema vennale Wilhelm I-le.

Wilhelm I suurendas armeed ja hakkas seda ümber relvastama, valmistudes sõjaks. Esimeseks ministriks nimetas Wilhelm I Bismarcki.

Bismarck (1815—1898) etendas suurt osa Saksamaa poliitilises elus. Suur poliitikategelane, silmapaistev diplomaat, preisi mõisnike huvide innukas kaitsja ja tööliste ning talupoegade verivaenlane Bismarck põlvnes vanast aadlisugukonnast ja sai hiljem krahvi- ning vürstitiitli.

Pärast ülikooli lõpetamist valitses Bismarck oma kaht mõisat. Taltsutamatu iseloom, julmus talupoegade kohtlemisel, praktiline mõistus, visadus ja abinõude mittevalimine oma eesmärkide saavutamiseks — niisugused olid Bismarcki, reaktsioonilise preisi mõisniku iseloomujooned. 1848. aasta märtsisündmuste ajal tegi Bismarck katset relvastada talupoegi, et minna nendega Berliini «kuningat välja aitama».

Aastail 1848—1849 oli Bismarck revolutsiooni avalik vaenlane ja mõnitas samal ajal teravalt Frankfurdi parlamendi liberaalset lobisemist. Bismarcki kui mõisnike-pärisorjapidajate ühe eestvedaja käitumine tõmbas kuninga tähelepanu temale. Bismarck nimetati algul Preisimaa esindajaks Saksa liidus, seejärel saadikuks Venemaale. Välispoliitikas esines Bismarck kui Venemaa kaval ja sõnamurdlik vaenlane.

Tähtsaimaks ülesandeks pidas Bismarck Saksamaa ühendamist Preisimaa juhtimisel. Seejuures pidas Bismarck vajalikuks sõja teel hävitada Austria ja Prantsusmaa vastupanu ning suruda maha demokraatlik liikumine, mis veel aastail 1848—1849 püüdis Saksamaa ühendamise poole revolutsioonilisel teel.

«Ajajärgu suuri küsimusi otsustatakse mitte kõnede ja enamuse häältega, vaid raua ja verega,» ütles Bismarck 1862. aastal Preisi maapäeval (parlamendis). Ta väitis, et Saksamaa jaoks on peamine mitte konstitutsiooniline kord, vaid armee tugevdamine.

Bismarck ajas Saksa riikide ühendamiseks sõjalise ja diplomaatilise ettevalmistamise poliitikat, selleks et ühendada nad Preisi juhtimisel, sõdade teel Austriaga ja Prantsusmaaga, kes kartsid Saksamaa tugevnemist ning takistasid tema ühendamist. Oma poliitilises tegevuses tugines Bismarck mõisnikele ja suurkapitalistidele.

Põhja-Saksa liidu moodustamine.

1866. aastal alustas Preisimaa sõda Austria vastu. Mõne päevaga purustati Austria armee paremini relvastatud ja väljaõpetatud Preisi vägede poolt.

Pärast võitu tahtis Wilhelm I «Austria põlvili suruda» ja oma vägede eesotsas Viini ratsutada, kuid Bismarck takistas seda. Valmistudes sõdima Prantsusmaaga, nõudis Bismarck Austriale võrdlemisi kergeid rahutingimusi. Ta ei tahtnud tulevases sõjas omada vaenlast tagalas. Austria jäi ainult ilma Veneetsiast Itaalia kasuks ja tasus Preisimaale üsna tagasihoidliku kontributsiooni.

Nüüd lagunes endine Saksa liit. Põhja-Saksa riikidest moodustati Põhja-Saksa liit, eesotsas Preisimaaga. Maini jõest lõuna pool asetsevad riigid (Baieri jt.) ei ühinenud Põhja-Saksa liiduga, sest Prantsuse valitsus ähvardas sel juhul sõjaga, ja nende riikide elanikkond ei tahtnud minna Preisi mõisnike ikke alla. Ent Preisimaa nõudmisel sõlmisid Lõuna-Saksa riikide valitsejad Preisimaaga salajase sõjalise liidu. Selle kokkuleppe järgi tunnistati sõja puhul Prantsusmaaga Preisi kuningas kõigi Saksa riikide vägede ülemjuhatajaks.

§ 58. TÖÖLISLIIKUMINE SAKSAMAAL TEMA ÜHENDAMISE PERIOODIL.

Saksamaa töölisklass Saksamaa ühendamise perioodil.

Küsimuse, kuidas ühendatakse Saksamaa — kas rahvarevolutsiooni teel või reformide ja valitsevate klasside osaliste järeleandmiste teel, — lahendamine sõltus töölisklassi küpsuse ja organiseerituse astmest. Saksa kodanlus lõmitas mõisnike ees ja loovutas neile riigi valitsemise. Üksnes töölisklass, asunud rahvahulkade etteotsa, võis viia ühendatud demokraatliku Saksamaa rajamisele.

60-ndate aastate alguseks oli Saksa riikides rohkem käsitöölisi kui vabrikutöölisi. Nii oli Preisimaal, Saksimaal ja veel neljas teisejärgulises riigis käsitöölisi üle 2 miljoni, vabrikutöölisi aga mitte rohkem kui poolteist miljonit. Käsitööliste domineerimine tööliste hulgas raskendas töölisliikumise arenemist Saksamaal.

Kapitalismi arenemine Saksamaal revolutsiooni lüüasaamise tingimusis oli seotud eriti raskete tagajärgedega tööliste jaoks.

Üks preisi ametnik, kirjeldades Elberfeldi ketrustöökodasid, mainis, et töölised töötasid kitsastes, tuulutamata ruumides, mis olid täis tõelist põrgumüra, et tööliste näod olid kahvatud, lõtvade musklitega, et 15-tunnilise tööpäeva juures ei antud vähematki vaheaega söömiseks. Sööki pidid nad hoidma plekist karbis, mis rippus neil kaelas, ja süüa oli neil õigus ainult neil minuteil, millal niidi katkemine peatas lühikeseks ajaks masina liikumise.

Silmapaistvat osa saksa töölisliikumises etendas August Bebel.

A. Bebel.

August Bebel.

August Bebel (1840—1913) oli preisi sõduri poeg. Kolmeaastase poisikesena kaotas ta oma isa — vaese, tiisikushaige allohvitseri. Poiss anti vaestelaste kooli, mille ta 14-aastasena hästi lõpetas. Kuid samal ajal suri ta ema. Omamata võimalusi õpingute jätkamiseks, astus Bebel õpilaseks tuttava treiali juurde. Algas raske üksluine elu. Töökojas töötas Bebel 14 tundi päevas, kella 5-st hommikul kuni kella 7-ni õhtul. Kuid veel enne töö algust pidi Bebel oma perenaisele vett kandma, mille eest ta sai 5—6 kopikat nädalas. Need mõned kopikad maksis ta raamatukogusse. Lugemisele pühendas ta kogu oma vaba aja. Noor Bebel võttis osa tööliste haridusseltside tegevusest. Neid seltse organiseeris liberaalne kodanlus selle eesmärgiga, et alistada need oma mõjule ja pidurdada iseseisvate töölisorganisatsioonide tekkimist.

Wilhelm Liebknecht.

«Saksi Töölisühingute Liit». W. Liebknecht.

Bebel muutus silmapaistvamaks tegelaseks «Saksi Töölisühingute Liidus», mis ühendas 5000 liiget. Samal ajal kuulus ta väikekodanlikku rahvaparteisse, mille juhtimise all oli Saksi Töölisliit. Selles liidus etendas juhtivat osa Wilhelm Liebknecht (1826—1900), 1848. a. revolutsioonist osavõtja, kes hiljem lähenes Marxile ja Engelsile.

Saksamaa ühendamise küsimuses astusid Liebknecht ja Bebel välja Bismarcki ning tema kava vastu moodustada Saksa keisririik preisi mõisnike juhtimisel.

Kuid iseseisva töölispartei loomise küsimuses asusid Bebel ja

Liebknecht täiesti vääral seisukohal. Marxi näpunäidetest hoolimata ei tahtnud nad kaua aega katkestada sidet rahvaparteiga ja organiseerida iseseisvat töölisparteid.

F. Lassalle.

1863. aastal tekkis Saksamaal L a s s a l l e'i juhtimisel, Bebelist ja Liebknechtist mööda minnes, iseseisev poliitiline töölisorganisatsioon.

Tolle aja põhilises poliitilises küsimuses — Saksamaa ühendamise küsimuses — oli Lassalle täiesti ebaõigel teel. Ta tunnustas ainult rahulikke, parlamentlikke meetodeid, ei uskunud töölisklassi jõusse ega lootnud ühendada Saksamaad revolutsiooni teel. Lassalle toetas Saksamaa ühendamist Preisimaaga eesotsas vallutussõdade ning mõisnike ja kodanluse huvides läbiviidavate sisemiste reformide teel. 1863. aastal astus ta tööliste teadmata isegi läbirääkimistesse Bismarckiga ja lubas teda toetada, kui Bismarck kehtestab üldise valimisõiguse.

Töölisliikumise tõus aastail 1863—1866.

Ajavahemikul 1863—1866 oli Saksamaal revolutsioon võimalik. 60-ndate aastate poliitilise olukorra talumatus Preisimaal, nagu sellest Bebel oma mälestustes kirjutas, sai töölistele ikka enam ja enam selgeks.

Kuid Saksamaa ühendamise aastail ei olnud saksa töölistel oma revolutsioonilist võitlusparteid ja sellepärast ei seisnud nad Saksamaa ühendamise eesotsas.

Revolutsioonilise proletaarse partei puudumine, kes oleks suutnud juhtida töölisklassi ja laiade demokraatlike hulkade liikumist, võimaldas saksa mõisnikel ning neid toetaval aral kodanlusel ühendada Saksamaa «ülaltpoolt». Põhjalike demokraatlike ümberkujunduste asemel, mida oleks endaga kaasa toonud võitnud revolutsioon, viidi Saksamaal kodanluse ja mõisnike huvides läbi poolikud kodanlikud reformid.

Saksamaa ühendamise lõpuleviimine.

1871. aastal, pärast Prantsusmaa sõjalist purustamist, moodustati S a k s a k e i s r i r i i k. Keisriks sai Preisi kuningas Wilhelm I.

Nüüd oli Saksamaa ühendamine «ülaltpoolt» lõpule viidud. Peaaegu neljakümnest riigist tekkis uus suur riik — Saksa keisririik. Junkrute Preisimaa, võitnud sõja Prantsusmaaga, tõusis Saksa keisririigi etteotsa. Nii tekkis uus, Preisi kuningriigist suurem ning ohtlikum reaktsiooni- ja agressioonikolle Euroopas.

20. peatükk.

I INTERNATSIONAAL OMA TEKKIMISEST KUNI 1870. AASTANI.

§ 59. I INTERNATSIONAALI TEKKIMINE.

I Internatsionaal («Tööliste Rahvusvaheline Ühendus») tekkis 1864. aastal. Selleks ajaks olid kapitalism ja töölisliikumine saavutanud suurema arengu kui 1848. aasta revolutsiooni eelõhtul, mil loodi «Kommunistide Liit».

Kuigi 1848.—1849. aasta revolutsioonid Euroopas said kaotuse osaliseks, andsid nad võimsa tõuke kapitalismi edasisele arenemisele. Kahe aastakümne jooksul pärast 1848. aasta revolutsiooni arenes Euroopa eesrindlikes maades suurtööstus, kasvas proletariaat. XIX sajandi 50.—60-ndatel aastatel tekkisid neli uut riiki — Saksamaa ja Itaalia, samuti ka Rumeenia ja Serbia. Venemaal kaotati rahvaülestõusude survel pärisorjus.

Juba XVIII sajandi lõpus kolmeks osaks käristatud ning Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel jaotatud Poolas toimus 1863. aastal ülestõus, mille eesmärgiks oli Poola vabastamine ja ühendamine, kuid mis lõppes ebaõnnestumisega.

Vaatame nüüd, mis toimus väljaspool Euroopat. Indias, Hiinas ja Põhja-Ameerikas toimusid suured sündmused kas kapitalismi arenemise mõjul antud maal (Ameerika Ühendriigid) või siis seoses kapitalistlike suurriikide sissetungimisega teistesse maadesse (India, Hiina) ja talurahva võitluse teravnemisega nendes maades feodaalide ning röövvallutajate-kapitalistide vastu.

Kui Idamaades toimus võitlus feodalismi vastu, Põhja-Ameerikas aga orjuse vastu, *siis Lääne-Euroopa maade elus oli esikohal töölisklassi võitlus oma majandusliku olukorra parandamise eest, samuti töölisklassi poliitiline võitlus.* Kuid XIX sajandi 60-ndate aastate alguseks ei olnud Euroopa eesrindlike maade töölised veel loonud oma marksistlikke parteisid, kes oleksid suutnud juhtida seda võitlust.

Kapitalismi ajal on *majanduslik võitlus* võitluseks tööpalga tõstmise, tööpäeva lühendamise, töökaitse jms. eest, ühe sõnaga, see on võitlus tööliste igapäevaste töö- ja elutingimuste parandamise eest.

Kuid kapitalismi ajal peavad töölised võitlema mitte ainult oma olukorra osalise parandamise eest, vaid ka selleks, et hävitada oma sõltuvus kapitalistidest, et mitte olla sunnitud töötama kapitalisti rikastamiseks.

Nii tõukavad tööliste ühised klassihuvid neid võitlusele kapitalistliku korra hävitamise eest. Kuid tol ajal võis seda Euroopa mandril saavutada ainult kodanluse võimu kukutamisega ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisega.

Töölised, seades oma peamiseks ülesandeks organiseeruda parteisse võimu haaramiseks, ei tohi loobuda ka võitlusest kodanlike parlamentide valimistel, esinemisest poliitiliste küsimuste kohta ajakirjanduses ja koosolekutel, marksismi propageerimisest elanikkonna laiades hulkades.

Kuid oleks suur viga koondada *poliitilise võitluse* ülesanded kodanliku korra ajal ainult parlamendivalimistest ja parlamenditegevusest osavõtmise ümber. Need poliitilise võitluse liigid võivad peamiselt ainult soodustada töölisklassi ülesannete selgitamist elanikkonna hulkades ja tööliste eneste seas. Proletariaadi poliitilise võitluse peaülesandeks aga on *võimu* kättevõitmine revolutsiooni teel.

1864. aasta 28. septembri miiting ja I Internatsionaali asutamine.

Otsustav samm rahvusvahelise proletaarse organisatsiooni loomiseks astuti 28. septembril 1864 mitmesuguste maade tööliste suurel miitingul (koosolekul) Londonis. See miiting oli ette valmistatud töölisliikumise üldise kasvuga ning iseäranis Marxi ja Engelsi tööga eri maade revolutsiooniliste tööliste koondamiseks ja organiseerimiseks. Presiidiumi laua taga istus sel koosolekul K. Marx. Koosolijad otsustasid organiseerida alalise rahvusvahelise töölisorganisatsiooni. Valiti komitee põhikirja ja kõigi maade töölistele saadetava läkituse väljatöötamiseks.

Komiteesse kuulus saksa tööliste esindajana Marx. Selles komitees olid samuti inglise trade-unionide ja prantsuse tööliste väljapaistvad esindajad ja delegaadid teistest maadest — kokku 32 inimest.

I Internatsionaali «Asutav manifest».

Seega kõige tähtsam samm esimese rahvusvahelise proletaarse partei loomiseks oli tehtud. Otsus oli vastu võetud. Nüüd seisis ees partei programmi väljatöötamine. Programm oli vaja üles ehitada teaduslikul alusel, mis pidi sealjuures olema küllaltki arusaadav, et mitte eemale tõugata töölisi, kes ei olnud poliitiliselt küllalt arenenud ja kellel oli raske aru saada programmist.

Internatsionaali programmi («Asutava manifesti») ja põhikirja kirjutas Marx. Kõik «Kommunistliku partei manifesti» põhi-ideed sõnastas ta «Asutavas manifestis».

«Manifest» püstitas kõigi maade töölistele kaks ülesannet: *tootmisvahendite eraomanduse kaotamine ja proletaarse partei loomine võimu revolutsiooniliseks kättevõitmiseks.*

«Asutava manifesti» kokkuvõttes öeldakse, et *rahvusvahelises poliitikas proletariaat seisab rahu eest.* Töölisi kutsuti üles võitlusele röövellike sõdade poliitika vastu.

«Asutav manifest» lõpeb samuti kui «Kommunistliku partei manifest» võitlushüüdega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Internatsionaal teatas, et töölised püüavad mitte enda jaoks eeliste loomise poole, vaid igasuguse klassivalitsuse hävitamise poole, ja juhtis tähelepanu sellele, et ilma poliitilise võitluseta ei saa töölised end vabastada.

«Asutav manifest» võeti Kesknõukogu poolt vastu ühel häälel.

«Asutav manifest» sai koos «Kommunistliku partei manifestiga» revolutsiooniliste proletaarsete parteide kõigi hilisemate programmide aluseks.

Internatsionaali organisatsiooni määras kindlaks tema põhikiri.

Tähtsad küsimused arutati laialdaselt läbi Internatsionaali organisatsioonides ja igaüks võis osa võtta nende arutamisest. Kuid pärast seda, kui otsus oli vastu võetud, olid kõik Internatsionaali liikmed kohustatud seda distsiplineeritult ning vastuvaidlematult täitma. Kõik juhtivad organid alt kuni üles olid valitavad ja aruandekohustuslikud.

Internatsionaali asutamisest peale ja kogu tema olemasolu ajal tegi Marx selles määratu suurt tööd. Olles Peanõukogu tegelik juht, oli Marx samal ajal Saksamaa ja hiljem ka Venemaa tööliste esindajaks. Kirjas Engelsile 13. märtsist 1865 märkis Marx: «Peale oma töö raamatu kallal (jutt on «Kapitalist». A u t o r.) võtab mul uskumatult palju aega Rahvusvaheline Ühendus, sest ma olen tegelikult selle «head»[1].»[2]

Marx tegi väga suurt organiseerimistööd. Ta valmistas hoolikalt ette kongresside resolutsioonid, valis hoolikalt ettekannetega esinejaid, esines ajakirjanduses poliitiliste põhiküsimuste selgitusega — ühe sõnaga, teostas Internatsionaali kogu töö pidevat praktilist juhtimist.

§ 60. GENFI KONGRESSIST BASELI KONGRESSINI.

I Internatsionaali Genfi kongress 1866. aastal.

Internatsionaali e s i m e s e s t kongressist G e n f i s 1866. aastal ei võtnud Marx osa. Ta lõpetas sel ajal «Kapitali» esimest köidet. Sel tööl oli väga suur tähtsus töölisliikumise teoreetilisel relvastamisel. Kuid Marx töötas välja selle kongressi päevakorra ja üksikasjalise instruktsiooni delegaatidele Inglismaalt, mis andis vastuse kõigile päevakorra küsimustele. Ta valmistas ette ka resolutsioonide projektid.

Kongressil astusid välja väikeomanike — käsitööliste-pisiperemeeste poolehoidjad, kes ei tahtnud võidelda tööliste olukorra parandamise ja kapitalismi kukutamise eest. Need olid 1865. aastal, aasta enne Genfi kongressi surnud prantsuse valesotsialisti Proud-

[1] h e a d (ingl. k.) — juht.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXIII, стр. 267.

hon'i poolehoidjad. Sellele kongressile saabus palju Proudhon'i poolehoidjaid, kes kaitsesid väikeomandust. Kuid kongress astus välja selle poolt, et maa, vabrikud ja tehased anda rahva omandusse, ning tunnistas vajalikuks võidelda tööliste olukorra parandamise eest ka kapitalismi tingimusis. Seega võitsid kongressil Marxi poolehoidjad.

Kongressi otsustega anti prudonistidele tõsine löök. Kongressi järel kasvas tunduvalt Internatsionaali mõju töölishulkades.

I Internatsionaal ja streigiliikumine.

Internatsionaal hakkas peatselt etendama massilise töölisliikumise juhtiva keskuse osa. Ta võttis osa streikide läbiviimisest, mis 60-ndate aastate keskpaiku sagenesid seoses majanduskriisiga.

1868. aastal toimusid Belgias sündmused: valitsus laskis tulistada näljaseid streikijaid-söekaevureid Charleroi's. Internatsionaal avaldas üleskutse raha kogumiseks tapetute perekondade toetuseks inglise söekaevurite ja raudteelaste keskel. Peanõukogu kogus kokku suured summad ja saatis need Belgiasse.

Vastuseks sellele oli märkimisväärse hulga belgia tööliste liitumine Internatsionaaliga ja Internatsionaali Belgia sektsiooni moodustamine.

Marxi võitlus Inglise trade-unionides.

Pärast tšartismi lüüasaamist, tööstusliku tõusu ajajärgul, võttis inglise töölisliikumine majandusliku iseloomu. Tähelepanu keskpunkti tõusid töötasu tõstmise, töötingimuste parandamise jms. eest võitlemise küsimused. Paljud endised tšartistlikust liikumisest osavõtjad loobusid nüüd poliitilisest tegevusest, võitlusest riigiasjade lahendamisest osavõtmise õiguse ja võimaluse eest ning lõppkokkuvõttes võitlusest töölisklassi riigivõimu eest. Ühed neist said heapalgalised kohad riigi- või eraettevõtetes, teised said ametiühingute teenistujaiks.

Töölisliikumise põhivormiks said trade-unionid (ametiühingud), mis ühendasid ainult tööliste kvalifitseeritud ladvikut. Iga ametiala töölised (näiteks masinistid, õlitajad, kütjad) olid ühendatud oma trade-unionidesse.

50-ndatel aastatel oli Inglismaal 1600 trade-unioni. Mõnikord oli ühes ja samas linnas mitu trade-unioni, kes ühendasid ühe ja sama ametiala töölisi. Trade-unionide koondumisele aitas kaasa 1857.—1859. aasta kriis. 1860. aastal moodustati Londonis nõukogu, mis ühendas kõik Inglismaa pealinna trade-unionid.

Londoni nõukogu juhtidega oli seotud Marx, ja tema mõjul muutus Londoni nõukogu tähtsaks üleinglismaalise töölisliikumise poliitiliseks keskuseks.

Suureks piduriks Peanõukogu töös oli mõnede inglise trade-

unionide juhtide poliitiline joon. 1868. aasta oktoobris protesteeris trade-unionide nõukogu mullatööliste ühingu Internatsionaali võtmise vastu sel põhjusel, et sinna kuuluvad mittekvalifitseeritud töölised.

Vastandina Proudhon'i õpilastele ei loobunud inglise ametiühinguorganisatsioonide juhid poliitilisest võitlusest, kuid tunnustasid ainult parlamenditegevusest osavõttu ning agitatsiooni valimisõiguse laiendamise eest Inglismaal, öeldes ära revolutsioonilisest võitlusest. Marx paljastas pidevalt trade-unionide juhtide töölistele kahjulikku poliitilist joont.

§ 61. BASELI KONGRESS. «TÖÖLISTE RAHVUSVAHELISE ÜHENDUSE» TEGEVUSE ESIMESE PERIOODI LÕPP.

Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei moodustamine.

1869. aastal moodustati Saksamaal marksismi pooldajatest esimene massiline töölispartei Internatsionaalis. Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei moodustati E i s e n a c h i linnas toimunud kongressil Bebeli ja Liebknechti aktiivsel osavõtul. Kuid, võttes vastu programmi, võtsid saksa sotsiaaldemokraadid programmi mõned ekslikud, kahjulikud seisukohad, nagu näiteks nõudmine, et kodanlaste ja mõisnike riik aitaks töölistel jõuda sotsialismile, toetades ühtede või teiste kaupade tootmisel artelle.

Marx ja Engels tervitasid iseseisva töölispartei loomist, kuid kritiseerisid Eisenachis vastu võetud programmi ekslikke seisukohti.

I Internatsionaali Baseli kongress.

Internatsionaali Baseli kongressil (1869) said prudonistid, kes kaitsesid tootmisvahendite eraomandust, lüüa. Kongress kutsus üles võitlema ühiskondliku, kollektiivse omanduse eest. Pärast seda muutus päris raskeks välja astuda marksismi vastu eraomanduse avaliku kaitsmise lipu all. Nüüd võisid marksismi vastased Internatsionaali kongressidel ja tema töölis-allorganisatsioonides esineda üksnes näiliselt revolutsiooniliste ja sotsialistlike loosungite katte all. Selle katte all esinesidki samal Baseli kongressil Internatsionaali liikme Bakunini poolehoidjad.

Bakunin esindas mitte töölisklassi, vaid väikekodanluse ja laostunud käsitööliste huve. Ta oli tööliste distsiplineeritud poliitilise võitluspartei loomise vastu, millega ta tekitas töölisliikumisele tohutut kahju.

Bakunin rääkis, et rahvas on alati valmis mässuks, tuleb ainult lähendada tikk — ja leek süttib ise. Revolutsioon toimub iseenesest, väitis ta.

Bakunini joon määras revolutsiooni lüüasaamisele.

Kõigist oma pingutustest ja urgitsustest hoolimata said bakuuninlased lüüa. Töölised ei toetanud neid. Baseli kongress astus välja bakuuninlaste vastu.

I Internatsionaali tegevuse kokkuvõtted 1870. aastaks.

«Ühendades mitmesuguste maade töölisliikumist,» kirjutas Lenin põhiülesandest, mida Marx Internatsionaalis taotles, «võideldes kõikide... sektide ja koolkonnakeste teooriate vastu, lõi Marx mitmesuguste maade töölisklassi proletaarse võitluse ühtse taktika.»[1]

Baseli kongress oli murranguliseks momendiks Internatsionaali ajaloos. Väikeomanikliku prudonismi lõplik purustamine ja tugev löök bakuuninlaste pihta, aga samuti distsipliini tugevnemine, olid edusammudeks võitluses proletaarsete marksistlike parteide loomise eest.

K. Marxi «Kapital».

50.—60-ndate aastate perioodil kirjutas Marx, hoolimata äärmiselt rasketest materiaalsetest tingimustest ja tohutust poliitilisest tööst rahvusvahelises töölisliikumises, põhjaliku ja hiilgava uurimuse «Poliitilise ökonoomia kriitikast» (1859). Hiljem arendas Marx selle teose inimkonna ajaloo suurimaks teaduslikuks tööks — «Kapitaliks», mis annab proletaarse revolutsiooni väljaarendatud teoreetilise põhjenduse. «Kapitali» esimene köide ilmus 1867. aastal ja viie aasta pärast anti ta Venemaal välja venekeelses tõlkes.

«Kapitalis» Marx tõestas, et tootmisprotsessis omastab kapitalistide klass töölistele tasumata jääva töö. Marx avastas samuti, et kapitalismi arenedes koondub (kontsentreerub) järjest rohkem rikkusi väheste kapitalistide kätte ja suureneb üha rohkem tööliste ekspluateerimine. Avastanud kriiside olemuse, näitas Marx, et kapitalismi kriis, mis peab viima proletaarse revolutsioonini, küpseb paratamatult.

Nii avastas Marx «Kapitalis» kapitalistliku ühiskonna arenemise ja hukkumise seadused ning andis sügava teoreetilise põhjenduse töölisklassi diktatuuri paratamatusele.

Internatsionaal märkis K. Marxi «Kapitali» esimese köite ilmumist 1867. aastal erilise resolutsiooniga, mis soovitas töölistel seda suurepärast teost uurida.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn, 1953, lk. 33.

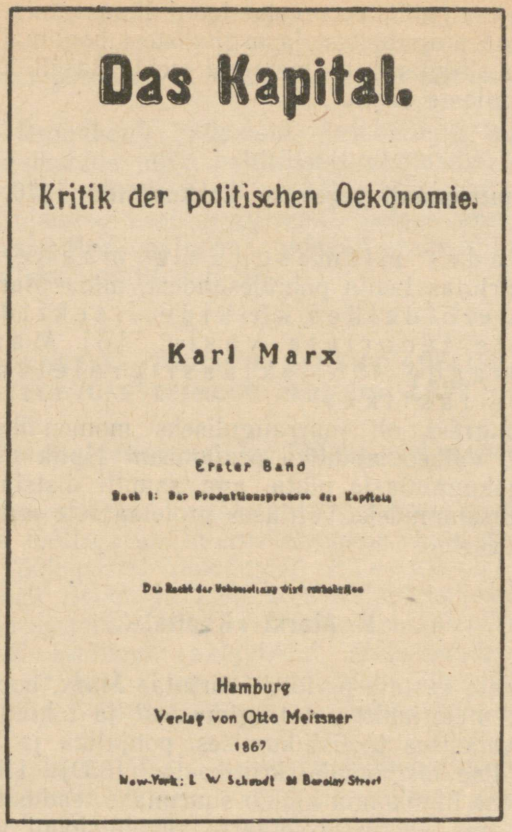
Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Karl Marx

Erster Band

Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten

Hamburg

Verlag von Otto Meissner

1867

New-York: L. W. Schmidt 24 Barclay Street

K. Marxi «Kapitali» esimese saksakeelse väljaande kaas.

«Sestsaadik, kui maakeral eksisteerivad kapitalistid ja töölised, ei ole veel ilmunud ühtki raamatut,» kirjutas Engels «Kapitalist», «millel oleks olnud selline tähtsus töölistele . . .» [1]

Peale «Kapitali» kirjutas Marx 50.—60-ndatel aastatel rea ajaloolisi teoseid, nende seas «Louis Bonaparte'i 18. brümäär» (1852), kus ta geniaalselt üldistas 1848. aasta revolutsiooni kogemusi, samuti ka mitusada artiklit Euroopa ja Ameerika perioodilises ajakirjanduses ja kõik Internatsionaali põhidokumendid.

Oma töödes Marx mitte ainult ennustas ja põhjendas teaduslikult kapitalistliku ühiskonna hukkumise paratamatust, vaid ka tõestas, et kapitalistliku ja kommunistliku ühiskonna vahel on üleminekuperiood esimesest teise. Sellele perioodile vastab ka poliitiline üleminekuperiood: «... selle perioodi riik ei saa olla midagi muud kui proletariaadi revolutsiooniline diktatuur» [2].

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения, т. I, 1952, стр. 422.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения, т. II, 1952, стр. 23.

Marxi õpetuse proletariaadi diktatuurist tõstis uuele, kõrgemale astmele Lenin.

Marx ja Engels töötasid läbi proletariaadi taktika, talurahva kui proletariaadi liitlase, rahvuslik-revolutsioonilise liikumise ja asumaade rõhutud rahvahulkade vabadusvõitluse küsimuse.

Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust iiri talupoegade vabastamise eest kolonisaatorite-inglaste ikke alt ja võitlesid iseseisva revolutsioonilis-demokraatliku Poola eest. Arvukates artiklites paljastas Marx koloniaalset ekspluateerimist selle kõigis vormides. Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust koloniaalsõdade vastu ja nõudsid orjuse kaotamist Ameerikas. Marx ja inglise töölised võitlesid veel enne Internatsionaali asutamist inglise kodanluse vahelesegamise vastu Ameerika Ühendriikide kodusõtta.

Marx — kommunistliku partei asutaja.

«...Marx oli ennekõike revolutsionäär...»[1] ütles Engels. Marx andis esimesena mitte ainult teadusliku aluse rahvusvahelisele töölisliikumisele, vaid oli ka selle esimene juht ja organiseerija. Alates möödunud sajandi 40-ndatest aastatest pidasid Marx ja Engels visa võitlust revolutsioonilise, teadusliku teooriaga relvastatud kommunistliku partei — proletariaadi eesmise väesalga — loomise ja tugevdamise eest. Marx oli «Kommunistide Liidu», mis oli esimeseks sammuks proletaarse partei loomisel, samuti I Internatsionaali organiseerijaks ning juhiks. Nendes organisatsioonides pidasid teadusliku kommunismi pooldajad edukat võitlust töölisklassile vaenulike kodanlike vooludega ja võitsid need.

«Kommunistliku partei manifestis», milles sisaldub proletariaadi diktatuuri idee, kuulutasid Marx ja Engels, et proletariaat ei saa oma vabanemist saavutada ilma partei juhtimiseta. Lenin rikastas ja arendas edasi uutes ajaloolistes tingimustes Marxi ja Engelsi poolt antud õpetuse aluseid parteist ja proletariaadi diktatuurist.

Proletariaadi geniaalsed teoreetikud ja revolutsioonilised juhid Marx ja Engels, kes olid tihedasti seotud töölisklassiga, lõid ning töötasid välja teaduse ühiskonnast, milles peamiseks on proletariaadi diktatuuri teooria. Proletariaadi diktatuur teostati esmakordselt veel väljaarenemata kujul Pariisi Kommuunis 1871. aastal, seejärel väljaarendatud, kõrgeimal kujul — meie maal, kes on üles ehitanud sotsialismi ja kes praegu ehitab kommunismi Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhtimisel. Meie maa järel ja tema eeskujul on kommunistlike parteide juhtimisel proletariaadi diktatuur kehtestatud ka rahvademokraatia maades.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения, т. II, стр. 158.

21. peatükk.

PÕHILISED KOKKUVÕTTED UUSAJA ESIMESEST PERIOODIST.

§ 62. TEHNIKA ARENG.

Tööstuse mehhaniseerimine.

Juba sajandi keskpaiku ilmusid manufaktuurid — kapitalistlik tootmine palgatööga, kuid ilma masinateta. Uusaja algperioodil — Inglise XVII sajandi kodanlikust revolutsioonist kuni Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonini — levisid eesrindlikes maades, eriti Inglismaal ja Prantsusmaal laialdaselt manufaktuurid, nii tsentraliseeritud kui ka «hajutatud» manufaktuurid, kus ülesostja andis töö koju.

XVIII sajandi teisel poolel ilmusid masinad. Neid käivitati mehhaaniliste jõumasinatega, algul vee jõul töötavatega. Hiljem leiutati aurumasinad. Masinate kasutuselevõtmisega tõusis tööliste tööviljakus mitmekordselt.

Mehhaanilisi tööpinke ja aurumasinaid hakati esmakordselt ulatuslikult rakendama Inglismaal XVIII sajandi lõpul. XIX sajandil hakkas vabrikutootmine juba levima teistes Euroopa maades ja Põhja-Ameerikas. Isegi masinaid endid hakati valmistama mitte käsitsi nagu varem, vaid teiste masinate abil.

Toimus tööstuslik pööre, ilmus vabrikusüsteem, aga koos sellega proletariaat ja tööstuslik kodanlus, algul Inglismaal, seejärel Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides ja Venemaal.

Tulid laialdaselt kasutusele uued kütteaineliigid: XVIII sajandi teisel poolel kivisüsi, aga XIX sajandi keskel nafta.

XVIII sajandil õpiti Inglismaal malmi sulatama mitte puusöega, vaid kivisöest saadava koksiga. Hakati intensiivselt kaevandama kivisütt, selle transportimiseks ehitati kanaleid ning malm- ja terassildu.

XIX sajandit nimetatakse raua, masinate ja aurumasina sajandiks. Kui feodalismi ajal tootmine toimus käsitsi ja tööriistade valmistamisel oli peamiseks materjaliks puu, siis kapitalismi ajal mindi üle masinalisele suurtootmisele ja raua laialdasele kasutamisele masinate, raudteede, aurikute jne. ehitamise materjalina.

Aga kui masinate tarvituselevõtmine ei tõotanud suuri kasumeid, pidurdasid kapitalistid uue tehnika kasutuselevõtmist ja isegi eelistasid kasutada käsitsitööd.

Maaviljelus.

Kapitalismiajastul toimusid edasinihked ka maaviljeluses. Keskajal toimus maaviljelus väikesel osal harimiskõlblikust maast, kusjuures rakendati söödi- ja kolmepõllusüsteemi.

Maaviljeluse söödisüsteemi juures seemendati mitu aastat järjest ainult väikest osa harimiskõlblikust maast, seni kuni mullapind täielikult oli välja kurnatud. Seejärel jäeti maa mitmeks aastaks harimata, et tema viljakandvust taastada.

Kolmepõllusüsteemi juures seemendati üks kolmandik taliviljadega, teine kolmandik suviviljadega, aga ülejäänud maa oli söötis, s. o. puhkas. Nii söödikui ka kolmepõllusüsteem olid vähetootlikud; kasutati ära väike osa maast, kusjuures maad kurnati.

Kapitalismiajastul hakkas levima mitmepõllusüsteem.

Mitmepõllusüsteemi juures jaotatakse maa tavaliselt 6—8 osaks, kus kultuurid vahelduvad nii, et uus kultuur ei kurnaks maad edasi, vaid annaks tagasi need ained, mis eelnenud kultuur oli maast võtnud. Näiteks pärast nisu külvati söödaheinu — vikki ja ristikut.

Hakati kasutama väetisi vastavalt teaduslike katsete andmetele, rohkem väetama maad sõnnikuga ja kunstväetisega — kondijahuga, lubjaga jms. Kuid XIX sajandil kasutati teaduslikke maaviljelusvõtteid ja uusi masinaid peamiselt mõisnike majandeis. Kunstväetisi kasutasid oma mõisates näiteks Cavour ja Bismarck.

Võeti kasutusele põllumajanduslikke masinaid. Harkadralt ja ühehõlmaliselt adralt mindi üle hobujõul töötavatele mitmehõlmalistele atradele, vilja- ja rohuniidumasinatele. Leiutati auru-rehepeksumasinad. Prooviti kasutada kündmiseks aurutraktoreid, kuid nad olid rasked ja kallid ega saavutanud edu.

Samal ajal oli Ameerika Ühendriikide orjandusrajoonides kasutusel mahajäänud söödisüsteem, aga paljudes Lõuna-Ameerika, Aasia ja Austraalia rajoonides — ürgaegne kõplapõllundus.

Transpordi ja side mehhaniseerimine.

Varsti pärast aurumasina leiutamist leiutati auruvedurid ja aurulaevad — mehhaaniline aurutransport.

XIX sajandi keskpaiku levis laialdaselt elektriline side — telegraaf. Tõsi küll, telegraafi kasutati juba XVIII sajandi lõpul, näiteks revolutsioonilise Prantsusmaa vägedes, kuid see oli optiline telegraaf, kus kõrgetest puutornidest anti puust «käte» tõstmise abil järgmisele jaamale tähtede kaupa edasi teadaandeid.

Nüüd aga pandi telegraafiaparaadid tööle elektriga, kusjuures võeti kasutusele morse tähestik, mis koosneb kriipsudest ja punktidest, või siis ehitati telegraafiaparaadid tähetrükkimisseadeldisega.

Lennuasjandus.

Juba vanas Hiinas tehti mõnikord «lendavaid draakoneid», «õhumadusid» kuuma õhuga täidetud kestade kujul. Kuid möödus palju aastasadu, enne kui inimene tõusis õhupalliga õhku.

Nii sooritasid prantsuse õhusõitjad vennad Montgolfier'd 1783. aastal lennu soojendatud õhuga täidetud õhupallis. Üks neist leiutas parašüti (prantsuskeelsetest sõnadest *«parer»* — ära hoidma ja *«chute»* — kukkumine) ning hüppas parašütiga kõrgest tornist alla. Seejärel hakati parašütiga alla hüppama õhupallidelt.

Varsti hakati Prantsusmaal edukaid lende tegema mitte kuuma õhuga, vaid vesinikuga täidetud õhupallidel. Esimese sellise õhupalli ehitas Pariisi Teaduste Akadeemia.

Prantsuse XVIII sajandi revolutsiooni ajal oli Pariisi lähedal õhusõidu kool, kust tehti õhupallidel lahinglende. Õhupalle kasutati luureks Ameerikas 1861.—1865. aasta kodusõja ajal.

Sõjatehnika.

Kiiresti täiustus sõjatehnika. Pronksist suurtükkide asemel hakati neid valmistama terasest; sileda toruga suurtükkide asemel hakati valmistama sisselõigatud vindiga suurtükke. Suurtükke hakati laadima mitte eest toruavause kaudu, vaid kahuri tagaosas asuva luku avamise teel. Tulelukupüssid asendusid püssidega, millel oli avanev lukk, kuhu mahtus üks padrun. Keemikute poolt leiutatud tugevajõulised lõhkeained suurendasid püsside ja suurtükkide laskekaugust.

Linnade kasv ja elulaadi muutumine.

Aurumasina leiutamine võimaldas ehitada vabrikuid mitte enam ainult jõekallastele, vaid mistahes kohale. Vabrikutööstuse arenemisega kasvasid kiiresti linnad.

Kui XIX sajandi esimestel aastakümnetel Inglismaa linnaelanikkond moodustas 5 protsenti, siis 1870. aastal elas Inglise linnades 57 protsenti elanikkonnast, aga Ameerika Ühendriikides kasvas linnaelanikkond 3 protsendilt 1790. aastal 21 protsendini 1870. aastal. 1871. aastal oli Londonis 200 tuhat elanikku, Pariisis — 1 miljon 800 tuhat ja New Yorgis — 1 miljon 400 tuhat elanikku.

Koos tehnika arenemisega muutus ka elulaad. Paljudes linnades hakati tänavaid sillutama munakividega. XVIII sajandi lõpust alates hakatakse tänavaid valgustama õlilampidega (varem kanti laternaid endaga kaasas). Edaspidi tehakse katseid valgustada tänavaid gaasiga ning isegi elektriga vene leiduri Jablotškovi küünla abil. Uudiseks olid petrooleumilambid ja steariinküünlad. Kui varem olid riidest tapeedid kättesaadavad üksnes rikastele, siis paberist tapeedid said laia leviku osaliseks.

Varem kanti majadesse vett kaevust või tiigist, nüüd aga hakati ehitama veevärgiga maju. Laialdaselt hakkasid levima avalikud raamatukogud, hakati välja andma palju iga päev ilmuvaid ajalehti.

Suurtes linnades torkas teravalt silma rikkuse ja vaesuse vastuolu. Kõrvuti rikaste kvartalite luksuslike hoonetega valitses kivikongides, kus elasid töölised kehvikud, mustus ja vaesus.

§ 63. KLASSID KAPITALISTLIKUS ÜHISKONNAS. MARXI JA ENGELSI TEADUSLIK KOMMUNISM. RAHVAHULKADE OSATÄHTSUSE TÕUS AJALOOS.

Klassid kapitalismi ajal. Asumaade vallutamine.

Koos suurtööstusega *ilmusid Euroopa ja Aasia eesrindlikes maades uued põhilised ühiskonnaklassid — tööstusproletariaat ja tööstuslik kodanlus.*

Kuid ei tule mõelda, nagu oleks kapitalismi võidu ja kindlustumise ajastul elanikkond koosnenud ainult proletariaadist ja kodanlusest. Kõigis maades, välja arvatud Inglismaa, oli pärisorjuslik talurahvas (Preisimaa, Venemaa, Rumeenia) või siis vabad väikeomanikud — prantsuse talupojad, samuti farmerid Ühendriikides. Rööbiti farmeritega olid Ameerikas kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani olemas orjad. Idamaades säilis feodaalkord või selle igandid, aga Lõuna-Ameerika, Austraalia ja Aafrika siserajoonides — ürgkogukondlik kord.

Talurahva vabastamine pärisorjuslikust sõltuvusest või feodaalkoormistest toimus Prantsusmaal revolutsiooni teel, aga Saksa riikides ja Venemaal — talurahvarahutuste survel, kuid reformide teel, mille tulemusel külas säilisid suuremal või vähemal määral feodaaligandid.

Suurtööstuse jaoks turgude otsinguil hakkasid arenenumad maad sõjalaevade ja sõjaväe abil intensiivselt vallutama asumaid, eriti Aafrikas ja Aasias, ning riisuma nende elanikkonda. See kutsus esile rahvahulkade vastupanu kolonisaatoritele, nagu näiteks sipoide rahvaülestõus Indias või taipingide revolutsioon Hiinas.

Rahvahulkade võitlus viib ajalugu edasi.

Kuigi rahvahulgad on kapitalismi ajal ekspluateerimisega alla surutud, on nad olnud ajaloo loojad. Me teame, et revolutsioonid on ajalugu edasi viinud. *Revolutsioonid — need on ajaloo vedurid.* Kuid kes olid revolutsioonides peamiseks võitlusjõuks? Rahvahulgad, linnakehvistu, käsitöölised, talupojad, töölised. Just rahvahulgad olid need, kes kukutasid absolutistliku monarhia ja saavutasid Charles I hukkamise Inglismaal ning Louis XVI hukkamise Prantsusmaal. Rahvahulkade nõudmisel kaotasid jakobiinid Prantsusmaal talupoegade feodaalkoormised. Pariisi töölised saavutasid kodanlikult ajutiselt valitsuselt vabariigi väljakuulutamise 1848. aastal. Töölised ja farmerid, samuti ülestõusnud neegrid saavutasid orjuse hävitamise Ameerika Ühendriikides 1861.—1865. aasta kodusõja ajal.

Kuid talupojad ja linnakehvistu ei olnud organiseeritud, ei olnud küllaldaselt teadlikud ja olid enamuses kirjaoskamatud.

Varajastes kodanlikes revolutsioonides — Inglismaal XVII sajandil ja Prantsusmaal XVIII sajandil — haaras juhtimise enda kätte kodanlus, kes võimule tulles hakkas tööliisi ja talupoegi julmalt ekspluateerima.

Tööliste poliitilise võitluse algus. Marxi ja Engelsi teaduslik kommunism.

Pärast Prantsuse kodanlikku revolutsiooni Euroopas toimunud suured muudatused, rahvamajandust vapustanud kriisid, tšartistide väljaastumised Inglismaal, Lyon'i ülestõus ja Sileesia kangrute väljaastumine, tööliste poolt võimu pärast peetava võitluse algus — kõik see tõstis teravalt üles küsimuse sellest, kuhu läheb ühiskonna arenemine, missugused on ühiskonna arenemise seadused.

Need seadused avastati suurte õpetlaste ja revolutsionääride Marxi ja Engelsi poolt. Nad näitasid teaduse alusel tee kommunismile, mis kulgeb klassivõitluse, proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kaudu. Marx ja Engels rajasid esimesed teadusliku teooriaga relvastatud töölisklassi poliitilised parteid — «Kommunistide Liidu», aga hiljem I Internatsionaali.

Algas teadusliku kommunismi teooria tungimine tööliste hulka. Pärast ajaloolise arenemise seaduste avastamist ja töölisklassi partei loomist kasvas tunduvalt rahvahulkade osa ajaloos.

Kodanluse võitlus tööliste vastu.

Töölisliikumise kasvades loobus kodanlus üha rohkem võitlusest mõisnikega ja feodaaldünastiatega ning hoogustas võitlust rahvahulkade vastu (kodanluse kõigi kihtide võitlus tööliste vastu 1848. aasta juuniülestõusu ajal, kodanluse lähenemine mõisnikele Itaalia ja Saksamaa ühendamise ajal).

Võitlus kodanliku demokraatia kasutamise eest.

Rahvahulgad võitlesid üldise valimisõiguse, vabariigi ja parlamentaarse korra eest ning püüdsid neid kasutada oma huvides. Kuid kodanlus võitles samuti parlamentaarse korra kasutamise eest, pettes töölisi ja talupoegi väitega, et seal, kus on vabariik ja kodanlikud parlamendid, olevat rahvas võimu juures.

Rahvas loob kultuuri. Loodusteaduse arenemine.

Kultuurisaavutuste eest oleme eelkõige tänu võlgu rahvahulkade loomingule. Töölised leiutasid mehhaanilisi tööpinke, näiteks esimesed tekstiilimasinad — ketrusmasina «Jenny», mehhaanili-

sed kudumisteljed; parandasid töövõtteid. Kuid selleks, et ehitada keerulisi masinaid, oli vaja tundma õppida matemaatikat, füüsikat, keemiat. Selleks, et teaduslikult parandada põllumajandust, oli vaja tunda bioloogiat ja keemiat.

Tootmise nõudmised kutsusid esile paratamatu vajaduse arendada loodusteadust. XVIII—XIX sajand andsid palju suuri õpetlasi. XVIII sajandil avastas inglise füüsik Newton gravitatsiooniseaduse. XVIII sajandil avastas Lomonossov aine ja energia jäävuse seaduse ning tegi palju muid avastusi füüsikas ja keemias. XIX sajandil avastas Darwin taime- ja loomariigi arenemise seadused.

Rahvaloomingu tähtsus kunsti ja kirjanduse arengus.

Rahvahulgad on oma tööga loonud mitte ainult hooneid ja masinaid, rajanud teid ja harinud põlde. Rahvaloome on kunsti ja kirjanduse arengu aluseks.

Iga rahvas annab omapoolse panuse kunsti arengusse. XVII—XIX sajandil said üle kogu maailma kuulsaks hiina, sevre'i (prantsuse) ja saksi (saksa) portselan. Hiina lakktooted ja India eredalt värvitud kunstilised kangad olid laialdaselt tuntud Aasias ja Euroopas.

Rahvalaulud innustasid suurt heliloojat Beethovenit (1770—1827), kes sündis Bonnis ja elas kaua aega Viinis. Prantsusmaal XVIII sajandi lõpus toimunud suurtele sündmustele vastas Beethoven kantaadiga «Kes on vaba inimene».

Poola rahva suur poeg Chopin, kes elas XIX sajandi esimesel poolel, kasutas oma muusikateostes palju poola talupoegade tantsu- ja lauluviise.

Vene helilooja Glinka (1804—1857) surematud ooperid, teosed sümfooniaorkestrile ja romansid põhinevad rahvaloomingul. Nii on ooperid «Ivan Sussanin» ja «Ruslan ja Ludmilla» sügavalt rahvalikud ning samal ajal rahvakunsti saavutuste edasiarendamise musternäidisteks.

Imetlusväärse kunstilise jõuga teoseid loonud vene kirjandus kajastas rahva püüdeid. Ta väljendas meie maa rahvaste protesti ja võitlust isevalitsuse ning kapitalismi ikke vastu. Samal ajal näitas vene kirjandus kunstilistes kujudes suurepäraseid inimesi rahva hulgast.

Kõigis maailma maades tuntakse ja austatakse suuri vene kirjanikke. Puškinit peetakse suurimaks realistiks mitte üksnes vene kirjanduses, vaid ka maailmakirjanduses. Lermontov, Gogol, Turgenev, Lev Tolstoi, suured revolutsioonilis-demokraatlikud kirjanikud Tšernõševski ja Nekrassov ning ukraina rahva poeg Tarass Ševtšenko — see pole kaugeltki täielik nimekiri meie kodumaa rahvaste XIX sajandi esimese poole eesrindliku, sügavalt rahvaliku kirjanduse esindajate kuulsatest nimedest.

Vene muusika, maalikunst ja teater lõid surematuid kunsti musternäidiseid.

Lääne-Euroopas, kus tol ajal kapitalismi arenemine läks eriti kaugele, andsid kirjandus ja kunst kodanlusest ja proletariaadist suurepärase kunstilise kujutuse. Balzac kujutas prantsuse kodanluse kalkust, ihnust ja kasuhimu, Dickens aga paljastas inglise ja ameerika kodanlust.

Suure kaastundega kirjutas tööliste raskest olukorrast ja nende võitlusest suur inglise luuletaja Byron oma «Ludiidide laulus», mis algab nii:

«Nagu vabadusvõitlejad seal üle vee
priiust verega lunastanud,[1]
nii, mehed, me
lähme surma või koidab priiusetee,
maha kuningad, elagu Ludd!»

Me nägime, et rahvahulgad viisid oma klassivõitlusega ajalugu edasi, lõid materiaalseid väärtusi ja avaldasid mõju teaduse ja vaimse kultuuri arengule. Tööliskassi ja marksistlike parteide ilmumisega kapitalismiajastul tõusis rahvamasside osatähtsus tunduvalt.

Kuid ainult proletaarne revolutsioon tegi kommunistliku partei juhtimisel rahva oma elu tõeliseks peremeheks ning avas rahvahulkade loomingu seninähtamatu õitsenguajastu kõigis elu, teaduse ja kunsti valdkondades.

---

[1] Byron pidas silmas iseseisvussõda Põhja-Ameerikas.

UUSAJA (1642—1870) KRONOLOOGILINE TABEL.

Uusaja algus. Inglise XVII sajandi kodanlikust revolutsioonist kuni Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsioonini.

Inglismaa XVII—XVIII sajandil.

1642	— Kodusõja algus Inglismaal.
1649	— Vabariigi väljakuulutamine ja Charles I hukkamine.
1653—1658	— Cromwelli protektoraat.
1763	— Kanada ja India vallutamine Prantsusmaalt Inglismaa poolt.
XVIII saj. 60.—70. aastad	— Tööstusliku pöörde algus Inglismaal.

Ameerika Ühendriigid.

1775—1783	— Inglise asumaade iseseisvussõda Põhja-Ameerikas.
1776	— «Sõltumatuse deklaratsioon».
1787	— Ameerika Ühendriikide konstitutsioon.

Prantsuse kodanlikust revolutsioonist Prantsuse-Preisi sõjani ja Pariisi Kommuunini (1789—1870) — kapitalismi võidu ja kindlustumise periood eesrindlikes maades.

a) Prantsuse kodanliku revolutsiooni ja Napoleoni keisririigi periood.

1787—1789	— Majandusliku ja poliitilise kriisi teravnemine feodaal-absolutistlikul Prantsusmaal.
1789 14. juulil	— Bastille' vallutamine.
1789	— «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon».
1792	— Revolutsiooniliste sõdade algus Prantsusmaal.
1792 10. augustil	— Monarhia kukutamine.
1793	— Jakobiinide võimuletulek.
1793	— Konvendi dekreet feodaalkoormiste tasuta kaotamise kohta.
1794 27. juulil	— Jakobiinide diktatuuri lõpp. Kontrrevolutsiooniline riigipööre (vabariigi II aasta 9. termidooril).
1795—1799	— Direktoorium Prantsusmaal.
1796	— Babeufi «võrdsete vandenõu».
1804—1814	— Keisririik Prantsusmaal.
1812	— Napoleoni sõjaretk Venemaale ja kodanliku Prantsusmaa võimsuse kokkuvarisemine.
1814—1815	— Viini kongress.

b) Viini kongressist 1848. aasta revolutsioonini (kaasa arvatud.)

Suured revolutsioonilised teoreetikud ja võitlejad, proletariaadi juhid: Karl Marx (1818—1883) ja Friedrich Engels (1820—1895).

1815—1830	— Teise restauratsiooni ajajärk Prantsusmaal.
1830 juuli	— Kodanlik revolutsioon Prantsusmaal.
1831 ja 1834	— Tööliste ülestõusud Lyon'is.
1838—1848	— Tšartistliku liikumise peaperiood.
1844	— Sileesia kangrute ülestõus.
1847—1852	— Kommunistide Liit.
1848 veebruar	— Marxi ja Engelsi poolt kirjutatud «Kommunistliku partei manifesti» trükis ilmumine Londonis.

Revolutsioon Prantsusmaal.

1848 veebruar	— Revolutsioon Prantsusmaal.
1848 23.—26. juunil	— Tööliste ülestõus Pariisis (juunipäevad).
1852	— Keisririigi moodustamine Prantsusmaal.

1848. aasta revolutsioon Saksamaal ja Austrias.

1848 märts	— Ülestõusud Viinis ja Berliinis.
1848—1849	— «Uue Reini Ajalehe» väljaandmine.
1848 juuni	— Ülestõus Prahas.
1848 oktoober	— Ülestõus Viinis.
1849	— Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest.
1849	— Ungari iseseisvuse väljakuulutamine ja tsaari-Venemaa interventsioon Ungaris.

c) 1848. aasta revolutsioonist Prantsuse-Preisi sõjani ja Pariisi Kommuunini.

1853—1856	— Krimmi sõda.
1861—1865	— Kodusõda Põhja-Ameerikas.
1863	— Orjanduse kaotamine Ameerika Ühendriikides.
1850—1864	— Taipingide ülestõus Hiinas.
1857—1859	— Rahvaülestõus Indias.

Itaalia ühendamine.

1859	— Itaalia riikide ja Prantsusmaa sõda Austriaga.
1860	— Garibaldi «tuhande» sõjaretk.
1861	— Itaalia kuningriigi loomine.

Saksamaa ühendamine.

1866	— Preisi ja Itaalia sõda Austria vastu.
1866—1867	— Põhja-Saksa liidu moodustamine.

I Internatsionaal.

1864	— I Internatsionaali asutamine.
1867	— «Kapitali» I köite ilmumine.

Nimede rõhutamine ja hääldamine.

Albert (al'beer)
Alleghany ('äligeini)
Alliance (al'jaŋs)
Angers (aŋ'žeer)
Anzin (aŋ'zäŋ)
Avignon (avi'njoŋ)

Babeuf (ba'bõf)
Bastille (bas'tij)
Bastwick ('bästvik)
Bayonne (bei'jon)
Blanc, Louis ('blaŋ lu'i)
Blanqui, Auguste (blaŋ'ki o'gŭst)
Boothe (buut)
Bordeaux (bor'do)
Boston (bostn)
Boulogne (bu'lon)
Bourbon (bur'boŋ)
Bretagne (brõ'tan)
Brienne (bri'en)
Brown, John (braun 'džon)
Brumaire (brü'meer)

Caviagnac (kave'njak)
Cavour (ka'vuur)
Charleroi (šarl'rua)
Charles (šarl)
Charles (tšaalz)
Charta ('harta)
Charter (tšaatõ)
Chaumette (šo'met)
Chemille (šõ'mij)
Cherbourg (šör'buur)
Clive ('klaiv)
Cottage ('kotidž)

Danton (daŋ'toŋ)
Darwin, Charles ('daawin tšaalz)
Delhi ('deli)
Dijon (di'žoŋ)

Fleselles (flö'zel)
Fleurus (flö'rüs)
Fourier (fu'rje)
Franche-Comté ('fraŋš kon'te)
Franklin, Benjamin ('fränklin 'bendžömin)

Georgia (džoodžia)
Germinal (žermi'nal)
Gironde (ži'rond)
Glasgow (gläzgou)
Grant (gränt)
Grenelle (grõ'nel)
Guizot (gi'zo)

Hargreaves ('haagriivz)
Harpers Ferry ('haapõz feri)
Harney (haani)
Hébert (e'beer)
Hennet (e'ne)
Hoche (oš)
Homestead ('houmsted)

James (džeimz)
Jackson (džeksn)
Jefferson (džeffersn)
Jenny (dženi)

Kossuth ('košut)

Laffitte (la'fit)
Lamartine (lamar'tin)
La Manche (la'maŋš)
La Rochelle (laro'šel)
Le Chapelier (löšapõ'lje)
Ledru-Rollin (lö'drüro'läŋ)
Lee ('lii)
Le Havre (lõ'aavr)
Lilburne ('lilbön)
Lille (lil)
Limoges (li'mož)
Lincoln, Abraham ('linkln 'eibrõhäm)
Louisiana (luizi'äna)
Louis Philippe (lu'i fi'lip)
Louvre (luvr)
Lovett (lovit)
Lunéville (lüne'vil)
Luxembourg (lüksaŋ'buur)
Lyon (li'oŋ)

Maine (mein)
Marat, J an Paul (ma'ra žaŋ pol)
Marie Antoinette (ma'ri aŋtua'net)
Marseille (mar'seij)

Meslier (me'lje)
Montesquieu (monțes'kjö)
Mortier (mor'tje)
Montgolfier (monggolf'je)
Montpellier (monțpe'lje)

Nantes (nanț)
Nancy (nan'si)
Napoleon Bonaparte (na'pooleon bona'part)
Naseby (neizbi)
Nijmegen ('neimeghö)
Nîmes (nim)
Nottingham (notingăm)

O'Connor (ou'konö)
Odger ('odžö)
Orléans (orle'an)
Owen ('ouen)

Palais Royal (pa'le rua'jal)
Petőfi, Sandor ('pätöfi 'šaandor)
Philadelphia (fila'delfia)
Plassey (plas'se)
Prairial (preri'al)

Ricardo, David (ri'kardo 'deivid)
Richmond ('ritšmond)
Robespierre, Maximilien (robes'pjeer maksimi'ljăn)
Roland (ro'lan)
Rousseau, Jean Jacques (rus'so žan žak)
Roux (ru)

Saint-Antoine (săntanțu'an)
Saint-Cloud (săn'klu)
Saint-Just (săn'žüst)
Saint-Simon (săntsi'mon)
Sedan (sö'dan)
Smith, Adam ('smit 'eidöm)
Squire ('skwaiö)
Strafford ('străfod)
Strasbourg (stras'buur)
Stephenson ('stiivnsn)

Tarner, Nat ('taanö nät)
Trevithick ('trevitik)
Tubman, Harriet ('tabmen 'häriet)
Tuileries (tüil'ri)
Toulon (tu'lon)

Ulster ('alstö)

Wales (weilz)
Washington, George ('uošington 'džoodž)
Watt, James ('uot 'džeimz)
Wattignies (vati'nji)
Winstanley ('winstänli)

Valmy (val'mi)
Varennes (va'ren)
Vauban (vo'ban)
Vendée (van'de)
Verdun (ver'dön)
Ventôse (van'tooz)
Versailles (ver'saij)
Virginia (vö'džinia)
Voltaire (vol'teer)

Yorktown ('jooktaun)

SISUKORD.

Esimene jagu.

UUSAJA ALGUS
(1642—1789).

1. peatükk. Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon 3
2. peatükk. India orjastamine Inglismaa poolt. Tööstusliku pöörde algus Inglismaal 18
3. peatükk. Iseseisvussõda Põhja-Ameerikas 25
4. peatükk. Feodaalkord Euroopa mandri riikides. Prantsusmaa XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi keskpaigani . 35

Teine jagu.

EUROOPA XVIII SAJANDI LÕPUL JA XIX SAJANDI ALGUL.

5. peatükk. Prantsuse XVIII sajandi kodanlik revolutsioon (1789—1794) 40
6. peatükk. Euroopa 1794—1815 71

Kolmas jagu.

VIINI KONGRESSIST KUNI 1848. AASTA REVOLUTSIOONINI
(kaasa arvatud).

7. peatükk. Viini kongress. Püha Liit. XIX sajandi 20-ndate aastate revolutsioonilised liikumised 84
8. peatükk. Prantsusmaa aastail 1815—1848 87
9. peatükk. Inglismaa aastail 1815—1848 92
10. peatükk. Utoopiline sotsialism 100
11. peatükk. Teadusliku kommunismi tekkimine. K. Marx ja Fr. Engels kuni 1848. aastani 103
12. peatükk. 1848. aasta revolutsioon Prantsusmaal 116
13. peatükk. 1848. aasta revolutsioon Saksamaal 124
14. peatükk. 1848. aasta revolutsioon paljurahvuselises Austria keisririigis 131

Neljas jagu.

ÜHEKSATEISTKÜMNENDA SAJANDI 50.—60-NDAD AASTAD.

15. peatükk. Krimmi sõda. Inglismaa ja India XIX sajandi 50.—60-ndatel aastatel 138
16. peatükk. Kodusõda Põhja-Ameerikas 147
17. peatükk. Hiina XVII—XIX sajandil 162
18. peatükk. Itaalia ühendamine 167
19. peatükk. Saksamaa ühendamine 172
20. peatükk. I Internatsionaal oma tekkimisest kuni 1870. aastani . . 178
21. peatükk. Põhilised kokkuvõtted uusaja esimesest perioodist 186
Uusaja (1642—1870) kronoloogiline tabel 193

Алексей Владимирович Ефимов.
НОВАЯ ИСТОРИЯ.
На эстонском языке.
Эстонское Государственное Издательство.
Таллин, Пярнуское шоссе 10.

*

Toimetaja E. Kaarde.
Tehniline toimetaja L. Uuspõld.
Korrektor Ü. Rattur.

Ladumisele antud 19. II 1957. Trükkimisele antud 23. III 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 12,5 + 6 lisa. Arvutuspoognaid 14,6. Trükiarv 8000. Tellimise nr. 626. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 4.20

6—6

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

MAAILMA KAART 1763.a.

Uuseg., I osa

Trükitud GKP Riia Kaardivabrikus
Tiraaž 8000

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

EUROOPA 1789. a.

Trükitud GKP Riia Kaardivabrikus
Tiraaž 8000.

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

EUROOPA 1812.-1814.a.

ISLAND (Taani)
ATLANDI OOKEAN
NORRA
Kristiaania
Stokholm
Helsingi
Peterburg
Laadoga j.
Onega j.
Arhangelsk
Perm
Nižn.Novgorod
Jaroslavl
Kaasan
Orenburg
Moskva
Pihkva
Riia
Dvinsk
Kovno
Vilno
Polotsk
Vitebsk
Smolensk
Minsk
Mogiljov
Tilsit
Königsberg
Danzig
Kopenhaagen
Hamburg
Helgolandi s.
Amsterdam
London
Dublin
Boulogne
Brüssel
Hannover
Berlin
Leipzig
Dresden
Erfurt
Köln
Amiens
Brest
Pariis
Luksemburg
Troies
Stuttgart
Ulm
München
Basel
Bern
Genf
Lyon
Milaano
Trieat
Genua
Nizza
Toulon
Korsika s.
Barcelona
Madrid
Saragossa
Lissabon
Duero
Ebro
Tajo
Rooma
Napoli
Balleaari s-d
Gibraltar (Brit.)
Ceuta (Hisp.)
Melilla (Hisp.)
Oran
Alžiir
Tuneis
Malta s-d (Brit.)
Korfu s.
Ateena
Kreeta s.
Küprose s.
Konstantinoopol (Istanbul)
Ankara
Sofia
Bukarest
Belgrad
Buda
Pest
Wien
Krakov
Varssavi
Grodno
Bialystok
Lvoo
Tarnopol
Kišinjov
Odessa
Tšernigov
Kursk
Orjol
Voronež
Kiiev
Harkov
Tsaritsõn
Kaluuga
Tuula
Riia
Tilsit
Königsberg
Danzig
Varssavi
Krakov
Austerlitz (Slavkov)
Lvoo
Tarnopol
Kišinjov
Odessa
Bukarest
Belgrad
Buda
Pest
Wien
Sofia
Konstantinoopol (Istanbul)
Ankara
Ateena
Kreeta s.
Küprose s.
Malta s-d (Brit.)
Korfu s.
Tuneis
Oran
Alžiir
Melilla (Hisp.)
Gibraltar (Brit.)
Ceuta (Hisp.)
Lissabon
Madrid
Saragossa
Barcelona
Toulon
Korsika s.
Nizza
Genua
Milaano
Trieat
Rooma
Napoli
Balleaari s-d
Lyon
Genf
Bern
Basel
Ulm
München
Stuttgart
Luksemburg
Pariis
Troies
Brest
Amiens
Köln
Hannover
Berlin
Leipzig
Dresden
Erfurt
Praha
Hamburg
Helgolandi s.
Amsterdam
London
Dublin
Boulogne
Brüssel
Kopenhaagen
Stokholm
Kristiaania
Helsingi
Peterburg
Laadoga j.
Onega j.
Arhangelsk
Perm
Nižn.Novgorod
Jaroslavl
Kaasan
Orenburg
Moskva
Pihkva
Riia
Dvinsk
Kovno
Vilno
Polotsk
Vitebsk
Smolensk
Minsk
Mogiljov
Tilsit
Königsberg
Danzig
Kopenhaagen
Hamburg
Helgolandi s.
Amsterdam
London
Dublin
Boulogne
Brüssel
Hannover
Berlin
Leipzig
Dresden
Erfurt
Köln
Amiens
Brest
Pariis
Luksemburg
Troies
Stuttgart
Ulm
München
Basel
Bern
Genf
Lyon
Milaano
Trieat
Genua
Nizza
Toulon
Korsika s.
Barcelona
Madrid
Saragossa
Lissabon

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

EUROOPA 1870. a.

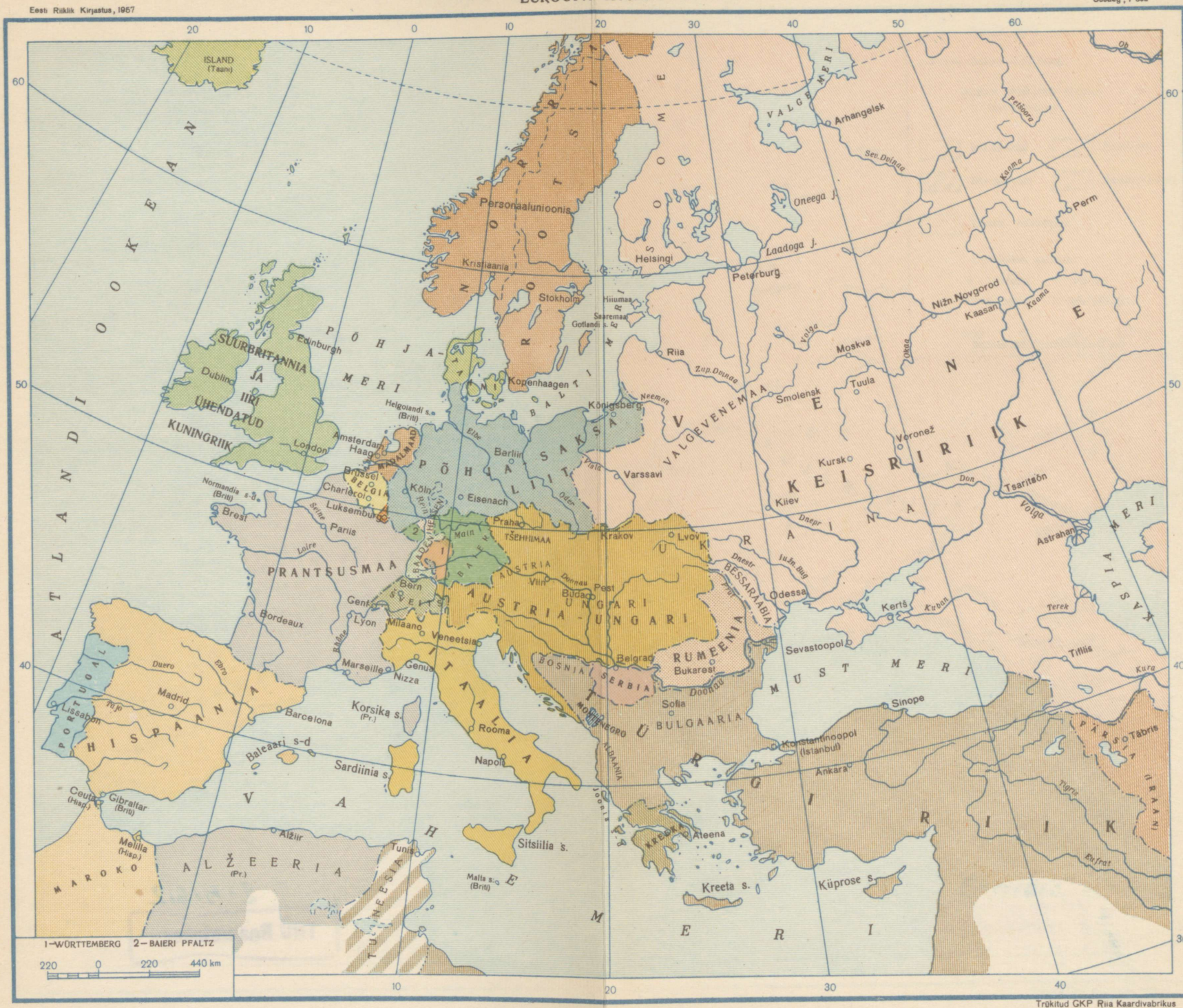

Trükitud GKP Riia Kaardivabrikus
Tiraaž 8000

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

EUROOPA PÄRAST VIINI KONGRESSI (1815. a.)

Trükitud GKP Riia Kaardivabrikus
Tiraaž 8000

Eesti Riiklik Kirjastus, 1957

1848.-1849. a. REVOLUTSIOON EUROOPAS

Uusaeg, I osa

Trükitud GKP Riia Kaardivabrikus
Tiraaž 8000

АНГЛИЙСКАЯ БУРЖУАЗНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ XVII в.

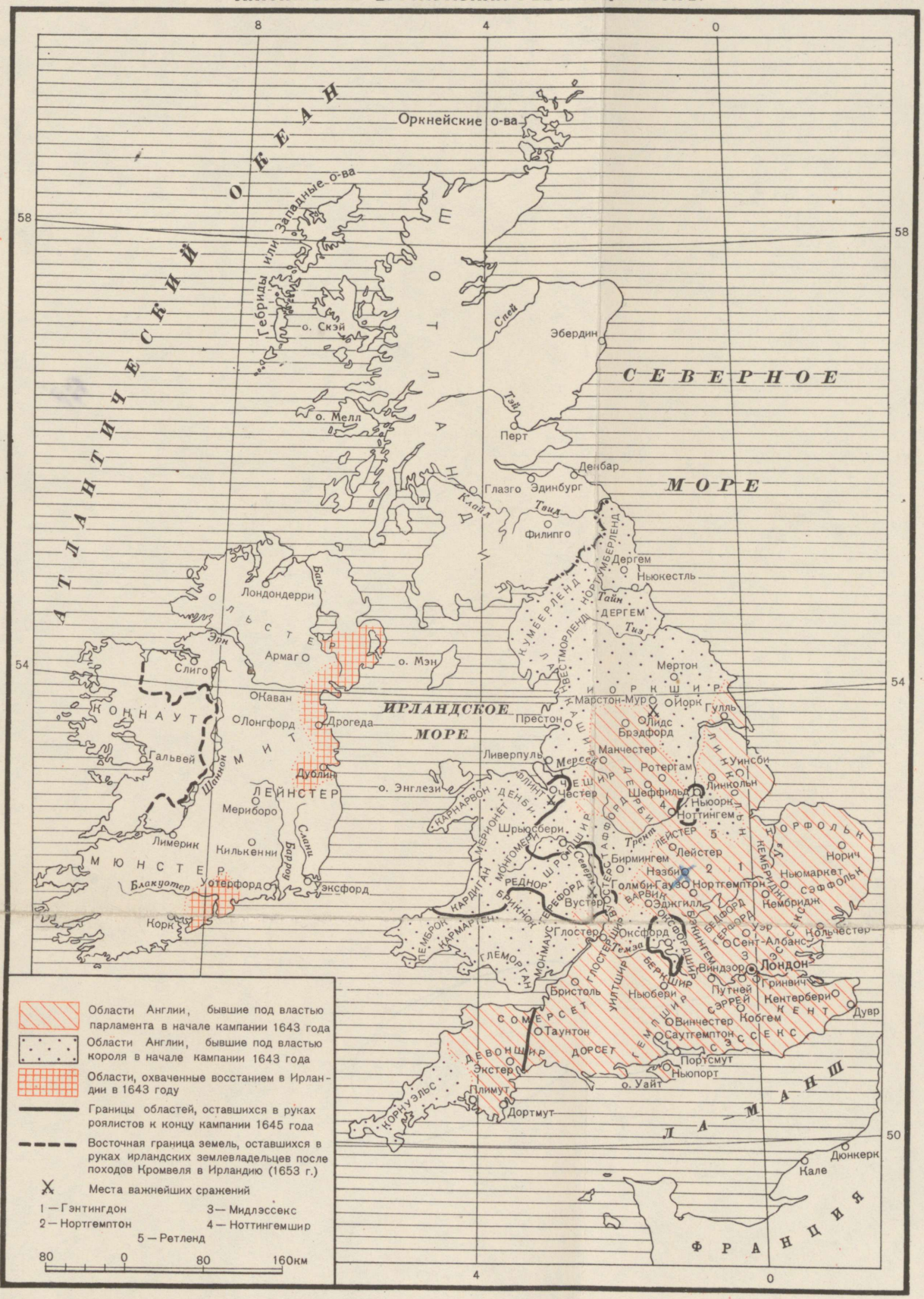

Области Англии, бывшие под властью парламента в начале кампании 1643 года

Области Англии, бывшие под властью короля в начале кампании 1643 года

Области, охваченные восстанием в Ирландии в 1643 году

Границы областей, оставшихся в руках роялистов к концу кампании 1645 года

Восточная граница земель, оставшихся в руках ирландских землевладельцев после походов Кромвеля в Ирландию (1653 г.)

Места важнейших сражений

1 — Гэнтингдон
2 — Нортгемптон
3 — Мидлэссекс
4 — Ноттингемшир
5 — Ретленд

80 0 80 160км

Rbl. 4.20

A-21500

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00357063 9